

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using Xe_{La}TeX, and uses the Sanskrit 2003 font extensively. It also uses several L^AT_EX macros designed by H. L. Prasād. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्	1
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	43
तृतीयः प्रश्नः	61
चतुर्थः प्रश्नः	78
पञ्चमः प्रश्नः	108
षष्ठः प्रश्नः	144
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	161
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	168
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	175
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	180
कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	210
प्रथमः प्रश्नः	210
द्वितीयः प्रश्नः	225
तृतीयः प्रश्नः	244

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ सस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति
न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ सस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति
न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपमापामपः सर्वाः।
अस्मादस्मादितोऽमुतः॥ १ ॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्विया। वाय्वश्वा रश्मिपतयः।
मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत।
महानाग्नीर्महामानाः। महसो महसः स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः।

पुत्रवत्वाय मे सुत ॥ २ ॥

अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपारघम्। अपाघ्रामप
चावर्तिम्। अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताञ्च। भुवनं
देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत। शिवा
नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति।
मा ते व्यौम सन्दृशि ॥ ३ ॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्यमण्डलम्।
सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते। सर्वस्माद्भुवनादधि।
तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं कालविशेषणम्। नदीव
प्रभवात्काचित्। अक्षय्यात्स्यन्दते यथा ॥ ४ ॥

तां नद्योऽभि समायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते। एवं
नानासमुत्थानाः। कालाः संवत्सरञ्च श्रिताः। अणुशश्च महशश्च।
सर्वे समवयन्त्रितम्। सतैः सर्वैः समाविष्टः। ऊरुः सन्न निवर्तते।
अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेव लक्षणे ॥ ५ ॥

अणुभिश्च महद्भिश्च। समारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः प्रत्यक्षेण।

नाधिसत्वः प्रदृश्यते। पटरौ विक्लिधः पिङ्गः। एतद्वरुणलक्षणम्।
यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते। एकः हि शिरो नाना मुखे।
कृत्स्नं तद्वतुलक्षणम्॥ ६ ॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे
संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं ते
अन्यद्यजतं ते अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि
माया अवसि स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्त्विति। नात्र
भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नऽऽदित्यः संवत्सर एव प्रत्यक्षेण
प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमः रूपम्। योऽस्य
महानर्थ उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं
दद्यात्॥ ७ ॥

[२]

साकञ्जानाः सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा इति।
तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रैजन्ते विकृतानि
रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा सखायमब्रवीत्। जहाको
अस्मदीषते। यस्तित्याजं सखिविदुः सखायम्। न तस्य वाच्यपि

भा॒गो अ॒स्ति। यदी॑ऽ शृ॒णोत्य॒लक॑ऽ शृ॒णोति॑ ॥ ८ ॥

न हि प्र॒वेद॑ सु॒कृत॑स्य पन्था॒मिति॑। ऋ॒तुर्ऋ॒तुना नु॒द्यमा॑नः।
वि॒नना॑दाभिधा॒वः। षष्टि॑श्च त्रि॒ंशका॑ व॒ल्गाः। शु॒क्लकृ॑ष्णौ च
षाष्टि॑कौ। सा॒राग॒वस्त्रैर्ज॑रद॒क्षः। व॒सन्तो व॑सु॒भिः स॒ह। सं॒वत्स॑रस्य
सवि॒तुः। प्रै॒षकृ॑त्प्रथ॒मः स्मृ॑तः। अ॒मूना॒दय॑तेत्य॒न्यान् ॥ ९ ॥

अ॒मूऽश्च॑ परि॒रक्ष॑तः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते। यत्रै॒तदु॑प॒दृश्य॑ते।
ए॒तदे॒व वि॑जानी॒यात्। प्र॒माणं॑ का॒लपर्य॑ये। वि॒शेष॑णं तु वक्ष्या॒मः।
ऋ॒तूनां॑ तन्नि॒बोध॑त। शु॒क्लवा॑सा रु॒द्रग॑णः। ग्री॒ष्मेण॑ऽऽव॒र्तते॑ स॒ह।
नि॒जह॑न् पृथि॒वीऽ स॒र्वाम् ॥ १० ॥

ज्यो॒तिषा॑ऽप्रति॒ख्येन॑ सः। वि॒श्वरू॒पाणि॑ वासा॒ऽसि। आ॒दि॒त्याना॑
नि॒बोध॑त। सं॒वत्स॑रीणं कर्म॒फल॑म्। व॒र्षाभि॑र्द॒दता॑ऽ स॒ह। अ॒दुःखो॑
दुःख॑चक्षु॒रिव॑। तद्भा॑ऽऽपी॒त इ॒व दृ॑श्यते। शी॒तेना॑व्यथयन्नि॒व।
रु॒रुद॑क्ष इ॒व दृ॑श्यते। ह्रा॒दय॑तै॒ ज्वल॑तश्चै॒व। शा॒म्यत॑श्चास्य चक्षु॒षी।
या वै प्र॑जा भ्र॒ंश्य॑न्ते। सं॒वत्स॑रात्ता भ्र॒ंश्य॑न्ते। याः प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्ति।
सं॒वत्स॑रे ताः प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्ति। व॒र्षाभ्य॑ इत्य॒र्थः ॥ ११ ॥

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव । विप्रसन्ने कनीनिके । आङ्गे चाद्रुणं नास्ति ।
 ऋभूणां तन्निबोधत । कनकाभानि वासांसि । अहतानि निबोधत ।
 अन्नमश्नीत मृज्मीत । अहं वो जीवनप्रदः । एता वाचः प्रयुज्यन्ते ।
 शरद्यत्रोपट्टश्यते ॥ १२ ॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव । वातवन्तो मरुद्गणाः । अमुतो
 जेतुमिषुमुखमिव । सन्नद्धाः सह ददृशे ह । अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव ।
 विशिखासः कपर्दिनः । अक्रुद्धस्य योत्स्यमानस्य । क्रुद्धस्यैव
 लोहिनी । हेमतश्चक्षुषी विद्यात् । अक्षण्योः क्षिपणोरिव ॥ १३ ॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु । मनूनामुदकं गृहे । एता वाचः प्रवदन्तीः ।
 वैद्युतो यान्ति शैशिरीः । ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत । इह
 जीविकामपरिपश्यन् । तस्यैषा भवति । इहेहवः स्वतपसः ।
 मरुतः सूर्यत्वचः । शर्म सप्रथा आवृणो ॥ १४ ॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि । अष्टिवज्रिशतघ्नि च । विश्वे देवा
 विप्रहरन्ति । अग्निजिह्वा असश्चत । नैव देवो न मर्त्यः । न राजा
 वरुणो विभुः । नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः । मातृक्कच्चन विद्यते ।

दिव्यस्यैका धनुरार्तिः। पृथिव्यामपरा श्रिता ॥ १५ ॥

तस्येन्द्रो वम्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्यज्यम्।
अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य। एतद्रुद्रस्य धनुः।
रुद्रस्य त्वेव धनुरार्तिः। शिर उत्पिपेष। स प्रवर्ग्योऽभवत्।
तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति।
नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं वेद ॥ १६ ॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न
वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न हिःस्नातः।
सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः। सूर्यस्योदयनं
प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि निजानुकाम् ॥ १७ ॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै सर्व
ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं आप्नोति।
य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः सह। इन्द्राय
सर्वान्कामान्भिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा भवति ॥ १८ ॥

अवद्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दशभिः

सहस्रैः। आवर्तमिन्द्रः शच्या धमन्तम्। उप्सुहि तं
नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सह। असुरान्
परिवृश्चति। पृथिव्यश्शुमती। तामन्ववस्थितः संवत्सरो दिवं
च। नैवं विदुषाऽऽचार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्।
यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गाल्लोकात्। इत्यृतुमण्डलानि।
सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं सन्निर्वचनाः ॥ १९ ॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषिमान् विभासः।
ते अस्मै सर्वे दिवमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति।
कश्यपोऽष्टमः। स महामेरुं न जहाति। तस्यैषा भवति।
यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु।
यस्मिन्त्सूर्या अर्पिताः सप्त साकम् ॥ २० ॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाज्यो-
तिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति। भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्।
प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या
इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्त्सप्त सूर्यानि। पञ्चकर्णौ

वात्स्यायनः । सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः ॥ २१ ॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति । उभौ वेदयिते । न हि शेकुमिव महामेरुं गन्तुम् । अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं परिवर्तमानम् । गार्ग्यः प्राणत्रातः । गच्छन्त महामेरुम् । एकं चाजहतम् । भ्राजपटरपतङ्गा निहने । तिष्ठन्नातपन्ति । तस्मादिह तप्रितपाः ॥ २२ ॥

अमुत्रेतरे । तस्मादिहातप्रितपाः । तेषामेषा भवति । सप्त सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः । तानन्वेति पथिभिर्दक्षिणावान् । ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति । ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति । सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः । तेषामेषा भवति । सप्त दिशो नानासूर्याः ॥ २३ ॥

सप्त होतार ऋत्विजः । देवा आदित्या ये सप्त । तेभिः सोमाभीरक्षण इति । तदप्याम्नायः । दिग्भ्राज ऋतून् करोति । एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः । तस्यैषा भवति । यद्याव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः । उतस्युः । नत्वा वज्रिन्त्सहस्रं सूर्याः ॥ २४ ॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति । नानालिङ्गत्वादृतूनां नानासूर्यत्वम् । अष्टौ तु व्यवसिता इति । सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम् ।

तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा
जगतस्तस्थुषश्चेति ॥ २५ ॥

[७]

केदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः केयं देव रात्री।
क मासा ऋतवः श्रिताः। अर्द्धमासा मुहूर्ताः। निमेषास्तुटिभिः
सह। केमा आपो निविशन्ते। यदीतो यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु
निविशन्ते। आपः सूर्ये समाहिताः ॥ २६ ॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे भूमी।
इयं चाऽसौ च रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते
उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य वेदना। इरावती धेनुमती
हि भूतम्। सूयवसिनी मनुषे दशस्ये ॥ २७ ॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूखैः। किं
तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं परायणम्। एको यद्धारयद्देवः।
रेजती रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते।
त्रिपदाद्धारयद्देवः। यद्विष्णोरेकमुत्तमम् ॥ २८ ॥

अ॒ग्नयो॑ वा॒यवश्चै॒व । ए॒तद॑स्य प॒राय॑णम् । पृ॒च्छामि॑ त्वा प॑रं मृ॒त्युम् ।
 अ॒वमं॑ म॒ध्यम॑ञ्चतुम् । लो॒कं च॒ पु॒ण्य॑पा॒पाना॑म् । ए॒तत्पृ॑च्छामि
 सम्प्र॑ति । अ॒मुमा॑हुः प॑रं मृ॒त्युम् । प॒वमा॑नं तु म॒ध्यमम् ।
 अ॒ग्निरे॒वाव॑मो मृ॒त्युः । च॒न्द्रमा॑श्चतु॒रुच्य॑ते ॥ २९ ॥

अ॒नाभो॑गाः प॑रं मृ॒त्युम् । पा॒पाः सं॑यन्ति॒ सर्व॑दा । आ॒भोगा॑स्त्वे॒व
 सं॑यन्ति । य॒त्र पु॑ण्यकृ॒तो ज॑नाः । ततो॑ म॒ध्यम॑मा॒यन्ति॑ । च॒तुर्मा॑ग्निं
 च॒ सम्प्र॑ति । पृ॒च्छामि॑ त्वा पा॒पकृ॑तः । य॒त्र या॑त॒यते॑ य॒मः । त्वं
 न॒स्तद्ब्र॑ह्मन् प्र॒ब्रूहि॑ । य॒दि वै॑त्थाऽस॒तो गृ॑हान् ॥ ३० ॥

क॒श्यपा॑दु॒दिताः॑ सूर्याः । पा॒पान्नि॑घ्नन्ति॒ सर्व॑दा । रो॒दस्यो॑न्तर्दे॒शेषु॑ ।
 तत्र॑ न्यस्यन्ते॒ वास॑वैः । तेऽशरी॑राः प्र॒पद्य॑न्ते । य॒थाऽपु॑ण्यस्य
 कर्म॑णः । अ॒पा॒ण्यपा॑द॒केशा॑सः । तत्र॑ तेऽयो॒निजा॑ ज॒नाः । मृ॒त्वा
 पुन॑र्मृ॒त्युमा॑पद्यन्ते । अ॒द्यमा॑नाः स्व॒कर्म॑भिः ॥ ३१ ॥

आ॒शा॒तिकाः॑ क्रि॒मय॑ इ॒व । ततः॑ पू॒यन्ते॑ वा॒सवैः॑ । अपै॑तं मृ॒त्युं
 ज॑यति । य ए॒वं वे॑द । स ख॒ल्वै॒वं वि॒द्वा॒ह्मणः॑ । दी॒र्घश्रु॑त्तमो भ॒वति॑ ।
 क॒श्यप॑स्याति॒थिः॑ सि॒द्धग॑मनः । सि॒द्धग॑मनः । तस्यै॒षा भ॒वति॑ ।
 आ॒यस्मि॑न्त्स॒प्त वा॑स॒वाः । रो॒हन्ति॑ पू॒र्व्या रु॒हः ॥ ३२ ॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः
पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य।
तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव
वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं
विधेमेति ॥ ३३ ॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यापाश्च।
पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ
वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च
पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य।
प्रभ्राजमाना व्यवदाताः ॥ ३४ ॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति ॥ ३५ ॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्। अङ्घ्रिर्बम्भारिः।

हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्त्सूर्यवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च देवा
गरगिरः ॥ ३६ ॥

नैनं गरौ हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः
स्वतपसः ॥ ३७ ॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये चेमेऽशिमिवि-
द्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति। एतयैव
विभक्तिर्विपरीताः। सप्तभिर्वा तैरुदीरिताः। अमूल्लोकान-
भिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति। समानमेतदुदकम् ॥ ३८ ॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं जिन्वन्त्यग्नय
इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासते। महर-
षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते।
छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः ॥ ३९ ॥

ब्रह्मणा वीर्यावता । शिवा नः प्रदिशो दिशः । तच्छं योरावृणीमहे ।
गातुं यज्ञाय । गातुं यज्ञपतये । दैवीः स्वस्तिरस्तु नः ।
स्वस्तिर्मनुषेभ्यः । ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम् । शं नो अस्तु
द्विपदे । शं चतुष्पदे । सोमपा (३) असोमपा (३) इति
निगदव्याख्याताः ॥ ४० ॥

[९]

सहस्रवृदियं भूमिः । परं व्योम सहस्रवृत । अश्विना भुज्यूनासत्या ।
विश्वस्य जगतस्पती । जाया भूमिः पतिव्योम । मिथुनन्ता
अतुर्यथुः । पुत्रो बृहस्पती रुद्रः । सरमा इति स्त्रीपुमम् । शुक्रं
वामन्यद्यजतं वामन्यत् । विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः ॥ ४१ ॥

विश्वा हि माया अवथः स्वधावन्तौ । भद्रा वा पूषणाविह रातिरस्तु ।
वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ । द्यावाभूमी चरथः सꣳ सखायौ ।
तावश्विना रासभाश्वा हवं मे । शुभस्पती आगतꣳ सूर्यया सह ।
त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे । रयिं न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः ।
तमूहथुनौभिरात्मन्वतीभिः । अन्तरिक्षप्रुङ्गिरपौदकाभिः ॥ ४२ ॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्भिः । नासत्या भुज्युमूहथुः पतङ्गैः ।

समुद्रस्य धन्वन्नाद्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्भिः षडश्वैः।
 सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः। आपपूरूषम्बरश्चैव।
 सवितरिपसौऽभवत्। त्यं सुतृप्तं विदित्वैव। बहुसौम गिरं
 वशी ॥ ४३ ॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्तसोमतृप्सुषु। स
 सङ्ग्रामस्तमौद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स तद्गोभिः
 स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति परिवृत्याऽस्तः।
 एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः। अहरहर्गर्भं
 दधाथे ॥ ४४ ॥

तयोरितौ वत्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः। ता
 अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरितौ वत्सौ। अग्निश्चादित्यश्च।
 रात्रेर्वत्सः। श्वेत आदित्यः। अहोऽग्निः ॥ ४५ ॥

ताम्रो अरुणः। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरितौ वत्सौ।
 वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युत आदित्यस्य। ता अविसृष्टौ।
 दम्पती एव भवतः। तयोरितौ वत्सौ ॥ ४६ ॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव

प्रतिपद्येते। सेयः रात्रीं गर्भिणीं पुत्रेण संवसति। तस्या वा
एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्।
एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति। य
एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वत्सः।
अथ पवित्राङ्गिरसः ॥ ४७ ॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितृषां प्रत्नो अभिरक्षति व्रतम्।
महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्। पवित्रं
ते विततं ब्रह्मणस्पतैः। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः। अतस्तनूनं
तदामो अश्रुते। श्रुतास इद्वहन्तस्तत्समाशत। ब्रह्मा देवानाम्।
असतः सद्ये ततक्षुः ॥ ४८ ॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः
शङ्कृतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिदिवैयुः।
अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तत्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि ॥ ४९ ॥

धियो॒ यो नः॑ प्रचोदयात्। तत्स॑वि॒तुर्वृ॑णीमहे। व॒यं दे॒वस्य॑
भो॒ज॒नम्। श्रेष्ठं॑ स॒र्वधा॑त॒मम्। तुरं॑ भ॒गस्य॑ धीमहि। अ॒पा॒गू॒ह॒त
स॒वि॒ता तृ॒भीन्। स॒वा॒न्दि॒वो अ॒न्ध॒सः। न॒क्तं ता॒न्य॒भ॒व॒न्द्द॒शे।
अ॒स्थ्य॒श्चा॒ सम्भ॑वि॒ष्यामः॑। ना॒म॒ ना॒मै॒व ना॒म॒ मै॑॥ ५० ॥

न॒पु॒ंस॒कं पु॒मा॒ऽस्य॑स्मि। स्था॒व॒रो॒ऽस्म्य॒थ जङ्ग॑मः। य॒जे॒ऽय॒क्षि
य॒ष्टा॒हे च॑। म॒या भू॒ता॒न्य॒य॒क्ष॒त। प॒श॒वो म॑म॒ भू॒ता॒नि।
अ॒नू॒ब॒न्ध्यो॒ऽस्म्य॒हं वि॒भुः। स्त्रि॒यः स॒तीः। ता उ॒मे पु॒ंस
आ॒हुः। प॒श्य॑द॒क्ष॒ण॒वा॒न्न॒वि॒चे॒त॒द॒न्धः। क॒वि॒र्यः पु॒त्रः स इ॒मा
चि॒के॒त॥ ५१ ॥

य॒स्ता वि॒जा॒ना॒त्स॑वि॒तुः पि॒ता॒स॒त्। अ॒न्धो म॑णि॒म॒वि॒न्द॒त्।
त॒म॒न॒ङ्गु॒लि॒रा॒व॒य॒त्। अ॒ग्नी॒वः प्र॒त्य॒मु॒ञ्च॒त्। त॒म॒जि॒ह्वा अ॒स॒श्च॒त्।
ऊ॒र्ध्व॒मू॒ल॒म॒वा॒क्छा॒ख॒म्। वृ॒क्षं यो वे॒द॒ सम्प्र॑ति। न स जा॒तु ज॑नः
श्रद्द॒ध्या॒त्। मृ॒त्यु॒र्मा मार॑यादि॒तिः। ह॒सि॒तं रु॒दि॒तं गी॑तम्॥ ५२ ॥
वी॒णा॒प॒ण॒व॒ला॒सि॒त॒म्। मृ॒तं जी॒वं च॑ य॒त्किञ्चि॑त्। अ॒ङ्गानि॑ स्त्रे॒व वि॒द्धि
त॒त्। अ॒तृ॒ष्य॒ऽस्तृ॒ष्य॒ध्या॒य॒त्। अ॒स्माज्जा॒ता मे॑ मि॒थू च॑र॒न्न। पु॒त्रो
नि॒र॒ऋ॒त्या वैदे॑हः। अ॒चे॒ता यश्च॑ चे॒त॒नः। स॒ तं म॑णि॒म॒वि॒न्द॒त्।

सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः प्रत्यमुञ्चत् ॥ ५३ ॥

सोऽजिह्वो असश्वत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवस्य व्रतम्। आतमग्ने रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्। वातध्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते ॥ ५४ ॥

नास्याक्षौ यातु सज्जति। यच्छ्वेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह ता विमुञ्च ॥ ५५ ॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमऽऽधम सन्धम। आदित्ये चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधेहि यः पुमान्। इतः सिक्तं सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि। स्मर्यते न च दृश्यते ॥ ५६ ॥

एवमेतं निबोधत। आमन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः। मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र

हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः।
निधन्वेव तां (२) इमि। अणुभिश्च महद्भिश्च ॥ ५७ ॥

निघृष्टैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्रऽऽयाहि
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः। संवत्सरो
विषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योऽसुब्रह्मण्योऽसु
सुब्रह्मण्योम्। इन्द्रऽऽगच्छ हरिव आगच्छ मैधातिथेः। मेष
वृषणश्चस्य मेने ॥ ५८ ॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण।
अरुणाश्वा इहागताः। वसवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वाससोऽग्नयः।
अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथा-
ऽसिताः। दण्डहस्ताः खादुग्दतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः ॥ ५९ ॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च।
विश्वरूपैरिहऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति तद्वयोः।
उक्तो वेषो वासाऽसि च। कालावयवानामितः प्रतीज्या। वासात्या
इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो
मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेव विद्युदिति। ब्रह्मण

उदर॑णमसि। ब्रह्म॑ण उदी॒रण॑मसि। ब्रह्म॑ण आ॒स्तर॑णमसि। ब्रह्म॑ण
उप॒स्तर॑णमसि ॥ ६० ॥

[१२]

[अप॑क्रामत गर्भि॒ण्यः]

अ॒ष्टयो॑नीम॒ष्टपु॑त्राम्। अ॒ष्टप॑त्नीमि॒मां म॒हीम्। अ॒हं वेद॑ न मे॒ मृत्युः॑।
न चामृ॑त्युर॒घाऽऽह॑रत्। अ॒ष्टयो॑न्य॒ष्टपु॑त्रम्। अ॒ष्टप॑दि॒दम॒न्तरि॑क्षम्।
अ॒हं वेद॑ न मे॒ मृत्युः॑। न चामृ॑त्युर॒घाऽऽह॑रत्। अ॒ष्टयो॑नीम॒ष्टपु॑त्राम्।
अ॒ष्टप॑त्नीम॒मूं दि॒वम् ॥ ६१ ॥

अ॒हं वेद॑ न मे॒ मृत्युः॑। न चामृ॑त्युर॒घाऽऽह॑रत्। सु॒त्रामा॑णं म॒हीमू॒
षु। अदि॑ति॒द्यौरदि॑तिर॒न्तरि॑क्षम्। अदि॑तिर्मा॒ता स पि॒ता स पु॒त्रः।
विश्वे॑ दे॒वा अदि॑तिः पञ्च॒जनाः॑। अदि॑तिर्जा॒तमदि॑तिर्ज॒नित्व॑म्।
अ॒ष्टौ पु॒त्रासो॑ अदि॑तेः। ये जा॒तास्त॒न्वः परि॑ दे॒वां (२)
उप॑प्रैत्सप्तभिः ॥ ६२ ॥

प॒रा मा॒र्ताण्ड॑मास्यत्। स॒प्तभिः॑ पु॒त्रैरदि॑तिः। उप॑प्रैत्पू॒र्व्यं युग॑म्।
प्र॒जायै॑ मृत्यवे तत्। प॒रा मा॒र्ताण्ड॑माभ॒रदि॑तिः। ताननु॑क्रमिष्या॒मः।
मि॒त्रश्च॒ वरु॑णश्च। धा॒ता चा॒र्य॒मा च॑। अ॒श्वश्च॒ भग॑श्च। इन्द्र॑श्च

विवस्वा॑श्चेत्येते। हिर॒ण्यग॒र्भो ह॒सः शुचि॒षत्। ब्रह्म॑ज॒ज्ञानं
तदि॒त्पद॑मिति। गर्भः प्रा॒जाप॒त्यः। अथ॒ पुरु॑षः स॒प्त पुरु॑षः ॥ ६३ ॥
[य॒था॒स्थानं॑ गर्भि॒ण्यः]

[१३]

योऽसौ॑ त॒पन्नुदे॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायो॒देति॑। मा
मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दायोद॒गाः। अ॒सौ
योऽस्त॑मेति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायाऽस्त॑मेति। मा मै॑
प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दायाऽस्त॑ङ्गाः। अ॒सौ य
आ॒पूर्य॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरा॒पूर्य॑ति ॥ ६४ ॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः। अ॒सौ
योऽप॑क्षीयति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति। मा मै॑ प्र॒जाया॒
मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑क्षेष्ठाः। अ॒मूनि॒ नक्ष॑त्राणि। सर्वे॑षां
भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा
प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृ॒पत् मोत्सृ॑पत् ॥ ६५ ॥

इ॒मे मा॒साश्चा॑र्धमा॒साश्च॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒
चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑

प्राणैरपंप्रसृपत मोत्सृपत। इम ऋतवः। सर्वेषां भूतानां
प्राणैरपंप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा
मम प्राणैरपंप्रसृपत मोत्सृपत। अयं संवत्सरः। सर्वेषां भूतानां
प्राणैरपंप्रसर्पति चोत्सर्पति च॥ ६६ ॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपंप्रसृप मोत्सृप।
इदमहः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपंप्रसर्पति चोत्सर्पति च। मा
मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपंप्रसृप मोत्सृप। इयं
रात्रिः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपंप्रसर्पति चोत्सर्पति च। मा मै
प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपंप्रसृप मोत्सृप। ॐ भूर्भुवः
स्वः। एतद्वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥ ६७ ॥

[१४]

अथऽऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा
भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। सतां
सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। अभिधून्वता-
मभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा

भा॒नि। ऋ॒भूणा॑मादि॒त्याना॑ऽ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वि॒श्वेषा॑
 दे॒वाना॑म्। आदि॒त्याना॑ऽ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। सं॒वत्स॑रस्य
 स॒वि॒तुः। आदि॒त्यस्य॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भु॒वः स्वः॑।
 रश्म॑यो वो मिथु॒नं मा नो मिथु॑नः री॒द्वम्॥ ६८॥

[१५]

आ॒रोग॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। भ्रा॒जस्य॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा
 भा॒नि। प॒टर॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प॒तङ्ग॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा
 भा॒नि। स्व॒र्णर॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ज्यो॒तिषी॑मतस्य स्थाने
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वि॒भास॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। क॒श्यप॑स्य
 स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भु॒वः स्वः॑। आ॒पो वो मिथु॑नं मा नो
 मिथु॑नः री॒द्वम्॥ ६९॥

[१६]

अथ वा॒योरे॑काद॒शपु॑रुषस्यैकाद॒शस्त्री॑कस्य। प्र॒भ्राज॑मानानाः
 रु॒द्राणा॑ऽ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। व्य॒वदा॑तानाः रु॒द्राणा॑ऽ स्थाने
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वा॒सुकि॑वैद्यु॒ताना॑ऽ रु॒द्राणा॑ऽ स्थाने स्व॒तेज॑सा
 भा॒नि। र॒ज॒ता॒नाऽ रु॒द्राणा॑ऽ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प॒रुषा॑णाऽ
 रु॒द्राणा॑ऽ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। श्या॑मानाऽ रु॒द्राणा॑ऽ स्थाने

स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि ॥ ७० ॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां
स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने
स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा
भानि। रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां
रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां
स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा
भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां
रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां
स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा
नो मिथुनं रीद्वम् ॥ ७१ ॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा

भा॒नि। जा॒तवे॒दस॒ उप॒दि॒श्यस्य॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। स॒हो॒ज॒सो
 दक्षि॑णदि॒श्यस्य॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। अ॒जि॒रा॒प्र॒भव॒ उप॒दि॒श्यस्य॑
 स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वै॒श्वान॑रस्या॒पर॒दि॒श्यस्य॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा
 भा॒नि। न॒र्या॒पस॒ उप॒दि॒श्यस्य॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प॒ङ्क्ति॑रा॒धस॒
 उ॒द॒गि॒द॒श्यस्य॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वि॒सर्पि॑ण॒ उप॒दि॒श्यस्य॑
 स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भु॒वः स्वः॑। दि॒शो वो मि॒थुनं॑ मा नो
 मि॒थुनं॑ री॒द्वम् ॥ ७२ ॥

[१८]

दक्षि॑णपूर्वस्यां दि॒शि वि॒सर्पी॑ न॒रकः॑। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि।
 दक्षि॑णापरस्यां दि॒श्यवि॒सर्पी॑ न॒रकः॑। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि।
 उत्तर॑पूर्वस्यां दि॒शि वि॒षादी॑ न॒रकः॑। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि।
 उत्तरा॑परस्यां दि॒श्यवि॒षादी॑ न॒रकः॑। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि। आ
 यस्मि॑न्त्सप्त वा॒सवा इन्द्रि॑याणि श॒त॒क्र॒त॒वित्ये॒ते ॥ ७३ ॥

[१९]

इन्द्र॑घोषा वो वसु॑भिः पु॒रस्ता॒दुप॑दधताम्। मनो॑जवसो वः
 पि॒तृभिर्दक्षि॑णत॒ उप॑दधताम्। प्रचै॑ता वो रु॒द्रैः प॒श्चादुप॑दधताम्।
 वि॒श्वक॑र्मा व आ॒दि॒त्यैरु॒त्तर॑त॒ उप॑दधताम्। त्वष्टा॑ वो

रूपैरुपरिष्ठादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः
सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु।
नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येव। एवा ह्यग्ने। एवा हि वायो। एवा
हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि देवाः ॥ ७४ ॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च
सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्विया। वाय्वश्चा रश्मिपतयः।
मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे
सुत। महानाम्नीर्महामानाः। महसो महसः स्वः ॥ ७५ ॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत। अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः।
अपाश्र्युष्णिमपारघम्। अपाघ्नमपचावर्तिम्। अपदेवीरितो हित।
वज्रं देवीरजीताः। भुवनं देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्।
योनिनोर्ध्वमुदीषत ॥ ७६ ॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति
न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो

अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। केतवो अरुणासश्च।
 ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधा हि। समाहितासो
 सहस्रधारसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप
 ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥ ७७ ॥

[२१]

यौऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। चन्द्रमा
 वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। य
 एवं वेद। यौऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। अग्निर्वा
 अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यौऽग्नेरायतनं वेद॥ ७८ ॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
 भवति। य एवं वेद। यौऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
 वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो वायोरायतनं
 वेद। आयतनवान् भवति॥ ७९ ॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं
 वेद। यौऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै
 तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यौऽमुष्य तपत

आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्य तपत
आयतनम् ॥ ८० ॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेद। यौऽपामायतनं वेद।
आयतनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतनम्। आयतनवान्
भवति। यश्चन्द्रमस आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै
चन्द्रमस आयतनम्। आयतनवान् भवति ॥ ८१ ॥

य एवं वेद। यौऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। नक्षत्राणि वा
अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतनं वेद।
आयतनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतनम्। आयतनवान्
भवति। य एवं वेद ॥ ८२ ॥

यौऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। पर्जन्यो वा
अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः पर्जन्यस्यऽऽयतनं
वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्यऽऽयतनम्।
आयतनवान् भवति। य एवं वेद। यौऽपामायतनं वेद ॥ ८३ ॥

आयतनवान् भवति। संवत्सरो वा अपामायतनम्। आयतनवान्
भवति। यः संवत्सरस्यऽऽयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो

वै संवत्सरस्यऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद।
योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितां वेद। प्रत्येव तिष्ठति ॥ ८४ ॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां
रसमुदयंसन्न। सूर्ये शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो
रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति। इमे वै लोका अपां रसः।
तेऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां
पूरयित्वा गुल्फदघ्नम् ॥ ८५ ॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्विहायसे।
अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीते-
ऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ
भुवनेष्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता अवीष्टका उपदधाति।
अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु ॥ ८६ ॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः
शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवत्सरं
प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। अमुमादित्यं
प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते ॥ ८७ ॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्म प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः ॥ ८८ ॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती। तमिति।
योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा अग्नेर्मिथूयाः।
मिथुनवान्भवति। य एवं वेद ॥ ८९ ॥

[२२]

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं सृजेयमिति।
तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वेदति। तत्कर्मणा
करोति। तद्देवाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे समवर्तताधि। मनसो रेतः
प्रथमं यदासीत् ॥ ९० ॥

सतो बन्धुमसति निरविन्दन्न। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषेति।
उपैनन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं वेद। स तपोऽतप्यत।

स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य यन्मांसमासीत्।
ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय उदतिष्ठन् ॥ ९१ ॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो रसः।
सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्। मम
वैत्वङ्मांसम्। समभूत् ॥ ९२ ॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्। स
सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्।
तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वं समभूः। त्वमिदं पूर्वं कुरुष्वेति। स इत्
आदायापः ॥ ९३ ॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत् आदित्य
उदतिष्ठत्। सा प्राची दिक्। अथाऽरुणः केतुर्दक्षिणत उपादधात्।
एवाह्यम् इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्। सा दक्षिणा दिक्।
अथारुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि वायो इति ॥ ९४ ॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत
उपादधात्। एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची
दिक्। अथारुणः केतुर्मध्य उपादधात्। एवा हि पूषन्निति। ततो

वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक् ॥ ९५ ॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोध्वा दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्घो हि ते समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता ॥ ९६ ॥

आपो ह यद्वृहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अज्यो वा इदं समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्वति। तस्मादिदं सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता ॥ ९७ ॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य। आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमाप्त्वा। सर्वमवरुध्य। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद ॥ ९८ ॥

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपाः रूपाणि। मेघो विद्युत्।
 स्तनयितुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति वर्ष्मा गृह्णाति। ताः
 पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखत एव
 ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो ब्रह्मवर्चसितरः ॥ ९९ ॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै तेजस्विनीरापः।
 तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्मादक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः।
 स्थावरा गृह्णाति। ताः पश्चादुपदधाति। प्रतितिष्ठता वै स्थावराः।
 पश्चादेव प्रतितिष्ठति। वहन्तीर्गृह्णाति ॥ १०० ॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव
 आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति।
 तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
 उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। पल्वल्या
 गृह्णाति। ता उपरिष्टादुपादधाति ॥ १०१ ॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति। दिक्षु
 वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवद्ध्योऽन्नं
 जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना

ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः ॥ १०२ ॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठां शतधा हि। समाहितासो सहस्रधार्यसमिति। शतशश्चैव
सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं
वेद ॥ १०३ ॥

[२४]

जानुदग्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपां सर्वत्वाय।
पुष्करपर्णं रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो वै पुष्करपर्णम्।
सत्यं रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्।
यावदेवास्ति ॥ १०४ ॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथोऽस्वर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः।
अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्विया इति। वाय्वश्चा
रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छिद्रं पृण ॥ १०५ ॥

यास्तिस्त्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्चचितय
उपदधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते। लोकं

पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै विराट्। तस्या वा इयं
पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। परोरजाः
पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं
वेद ॥ १०६ ॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति।
अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथौ आहुः।
सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः
सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं
चिनुते ॥ १०७ ॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते ॥ १०८ ॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुक-
मग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सङ्स्फालयेत्।

ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। तस्मान्नानु॒षज्यः॑। सो॒त्तर॑वे॒दिषु॑ क॒तुषु॑ चिन्वीत।
उ॒त्तर॑वे॒द्याः॑ ह्य॒ग्निश्ची॒यते॑। प्र॒जाका॑मश्चिन्वीत ॥ १०९ ॥

प्रा॒जाप॑त्यो वा ए॒षोऽग्निः॑। प्रा॒जाप॑त्याः प्र॒जाः। प्र॒जावा॑न् भवति।
य ए॒वं वेद॑। प॒शुका॑मश्चिन्वीत। सं॒ज्ञानं॑ वा ए॒तत् प॑शूनाम्।
यदा॑पः। प॒शूनामे॒व सं॒ज्ञाने॒ऽग्निं चि॑नुते। प॒शुमान् भ॑वति। य ए॒वं
वेद॑ ॥ ११० ॥

वृ॒ष्टिका॑मश्चिन्वीत। आपो॒ वै वृ॒ष्टिः। प॒र्जन्यो॑ व॒र्षुको॑ भवति।
य ए॒वं वेद॑। आ॒मया॑वी चिन्वीत। आपो॒ वै भै॑षजम्।
भै॒षजमे॒वास्मै॑ करोति। सर्व॒मायु॑रेति। अ॒भिच॑र॒श्चिन्वीत॑।
व॒ज्रो वा आपः॑ ॥ १११ ॥

व॒ज्रमे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्रहरति। स्तृ॒णुत॑ ए॒नम्। तेज॑स्कामो
यश॑स्कामः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सका॑मः स्व॒र्गका॑मश्चिन्वीत। ए॒ताव॑द्वा
वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्। याव॑दे॒वास्ति॑। तद॑व॒रुन्धे॑। तस्यै॒तद्व॑तम्।
व॒र्षति॑ न धा॒वेत् ॥ ११२ ॥

अ॒मृतं॑ वा आपः। अ॒मृत॑स्यानन्तरित्यै। नाप्सु मू॒त्रपु॑री॒षं
कुर्या॑त्। न नि॒ष्ठीवे॑त्। न वि॒वस॑नः स्ना॒यात्। गु॒ह्यो वा

एषौऽग्निः। एतस्याग्नेरनतिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं
वाऽधितिष्ठैत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्नीयात्।
नोदकस्याघातुकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुका आपः। य
एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥ ११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं च नस्तन्वं
च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु। आदित्यैरिन्द्रः सगणो
मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व।
आण्डीभवज मा मुहुः। सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां
पुरम्॥ ११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्म तीरिषत्। उत्तिष्ठत मा स्वप्त।
अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण
सयुजोषसः। युवा सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥ ११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्याः हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको
ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतैनऽऽवृतां पुरीम्।

तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्तिं प्रजां ददुः। विभ्राजमानां
हरिणीम्। यशसा सम्परीवृताम्। पुरं हिरण्मयीं ब्रह्मा ॥ ११६ ॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी। इह
चामुत्र चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी मन्द्रयते।
यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते। अग्निस्तदनुवेधति।
अश्रुतासः श्रुतासश्च ॥ ११७ ॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापैक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च
ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।
अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपैत वीत वि च
सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्भिरकु-
भिव्यक्तम् ॥ ११८ ॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये च
कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः। रेतः पीता
आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः। उभयान् पुत्रपौत्रकान्।
युवेऽहं यमराजगान्। शतमिन्नु शरदः ॥ ११९ ॥

अदो यद्वह्म विलबम्। पितृणां च यमस्य च। वरुणस्याश्विनोरग्नेः।

मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे अस्तु। स ह्येवास्मि
सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो धनम्। पुत्रानापो
देवीरिहऽऽहितः॥ १२० ॥

[२७]

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतौ निरृतिः हथः। परिबाधः
श्वेतकुक्षम्। निजङ्घं शबलोदरम्। स तान् वाच्यायया सह। अग्ने
नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन
किं शुकावता। अग्ने नाशय सन्दृशः॥ १२१ ॥

[२८]

पर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषै। स नो यवसमिच्छतु। इदं
वचः पर्जन्याय स्वराजै। हृदो अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातो
विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे। सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो
गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम्॥ १२२ ॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।

यदोषधीरप्यसरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय वर्चसे।
यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन माममृतं कुरु।
तेन सुप्रजसं कुरु ॥ १२३ ॥

[३०]

अद्ध्यस्तिरोऽधाऽजायत। तव वैश्रवणः सदा। तिरौऽधेहि
सपत्नान्नः। ये अपोऽश्नन्ति केचन। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः।
रथं सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रं सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि
नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति
हिरण्यमश्वान् ॥ १२४ ॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं विराजम्।
सुदुरशने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ। शतद्वाटारगमन्ता।
संहार्य नगरं तव। इति मन्त्राः। कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिं
हरत्। हिरण्यनाभयं वितुदयं कौबेरायायं बलिः ॥ १२५ ॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिं हत्वोपतिष्ठेत। क्षत्रं क्षत्रं
वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयं स्मः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः।
अस्मात्प्रविश्यान्नमद्भीति। अथ तमग्निमादधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म

प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः। तिरोऽधा भुवः ॥ १२६ ॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां लोकानामाधिपत्यं
सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा
भूः स्वाहा। तिरोऽधा भुवः स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा।
तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः स्वाहा। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरूहुता
भवेयुः ॥ १२७ ॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत। परः
सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते।
य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था न सिद्ध्यन्ते। यस्ते
विघातुको भ्राता। ममान्तरहृदये श्रितः ॥ १२८ ॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवधीत्। मयि स्वाहा।
राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिनै। नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे। स मे
कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय
वैश्रवणाय। महाराजाय नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो
वातरशनाः। प्रतिष्ठाः शतधा हि। समाहितासो सहस्रधार्यसम्।
शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका

सरस्वति। मा ते व्योम स॒न्दृशि ॥ १२९ ॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी। चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्नीयात्। औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्त्विन्द्रियमित्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत ॥ १३० ॥

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये। चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः। अरण्येऽधीयीरन्न। भद्रं कर्णेभिरिति द्वै जपित्वा ॥ १३१ ॥

महानाम्नीभिरुदकं सङ्स्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकैति भूमिम्। एवमपवर्गे। धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्। यथाशक्ति वा। एवङ्स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत। तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति ॥ १३२ ॥

[३२]

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ स॒स्तनू॑भिः। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः। स्व॒स्ति
 न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष॑र्यो
 अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु ॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः ।
 नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि ॥ ॐ
 शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां वयं स्वर्गं
 लोकमैष्यामो वयमैष्याम इति तेऽसुराः सन्नह्य सहसैवाचरन्
 ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते
 पराऽभवन्ते न स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं
 लोकमायन्न प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
 यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
 यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजेत वा यज्ञस्य
 प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं बाहुमुद्धरतेऽव
 धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं प्राचीनावीतं संवीतं
 मानुषम् ॥ १ ॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान् प्रजापतिर्वरेणोपा-

मन्त्रयत॒ तानि॒ वर॑मवृणीतऽऽदित्यो नो॒ योद्धा॒ इति॒ तान्
 प्र॒जाप॑तिरब्रवीद्यो॒धय॑ध्वमिति॒ तस्मा॒दुत्तिष्ठन्तः॑ ह॒ वा॒ तानि॒
 रक्षा॑ऽस्यादित्यं यो॒धय॑न्ति॒ याव॑दस्तमन्वगा॒त्तानि॒ ह॒ वा॒ ए॒तानि॒
 रक्षा॑ऽसि गायत्रियाऽभि॒मन्त्रि॑तेना॒म्भसा॑ शा॒म्यन्ति॒ तदु॒ ह॒ वा
 ए॒ते ब्र॑ह्मवा॒दिनः॑ पूर्वाभि॒मुखाः॑ स॒न्ध्याया॑ गायत्रियाऽभि॒मन्त्रि॑ता
 आप॑ ऊ॒र्ध्वं वि॒क्षिप॑न्ति॒ ता ए॒ता आपो॑ व॒ज्रीभू॑त्वा तानि॒ रक्षा॑ऽसि
 म॒न्देहा॑रुणे द्वी॒पे प्र॑क्षिपन्ति॒ यत्प्र॑दक्षिणं प्र॒क्रम॑न्ति॒ तेन॑ पा॒प्मान॑म्
 अव॑धून्वन्त्यु॒द्यन्त॑मस्तं॒ यन्त॑म् आ॒दित्य॑म॒भिध्या॑यन् कुर्वन्
 ब्रा॒ह्म॒णो वि॒द्वान्त॑स॒कलं॑ भ॒द्रम॑श्चुतेऽसावा॒दित्यो ब्र॑ह्मेति॒ ब्रह्मै॒व सन्
 ब्रह्मा॒प्येति॒ य ए॒वं वेद॑ ॥ २ ॥

[२]

यद्दे॒वा दे॒वहे॑ळनं दे॒वास॑श्चकृ॒मा व॒यम्। आ॒दि॒त्यास्त॑स्मा॒न्मा
 मु॒ञ्चत॑र्तस्य॒र्तेन॑ मा॒मित॑। दे॒वा जी॒वनका॑म्या यद्वा॒चाऽनृ॑तमू॒दिम॑।
 तस्मा॑न्न इ॒ह मु॒ञ्चत॑ विश्वे॒ देवाः॑ स॒जोष॑सः। ऋ॒तेन॑ द्यावापृथि॒वी
 ऋ॒तेन॑ त्वं॒ सर॑स्वति। कृ॒तान्नः॑ पा॒ह्येन॑सो॒ यत्किं॑ चानृ॑तमू॒दिम॑।
 इ॒न्द्रा॒ग्नी मि॒त्रावरु॑णौ सोमो॒ धा॒ता बृ॒हस्प॑तिः। ते नो॑ मु॒ञ्चन्त्वे॒नसो॑

यदन्यकृतमारिम। सजातशःसादुत जामिशःसाज्यायसः
 शःसादुत वा कनीयसः। अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्मात्
 त्वमस्माज्जातवेदो मुमुग्धि ॥ ३ ॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवज्याः शिश्रैर्यदनृतं चकृमा
 वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु चकृम यानि
 दुष्कृता। येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन सूर्यं तमसो निर्मुमोच।
 येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं ज्योतिषा ज्योतिरानशान
 आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयेह येन यमस्य निधिना चरामि।
 एतत्तदग्ने अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति तत्ते दधामि। यन्मयि
 माता यदा पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसातिक्रामामि त्रिते देवा दिवि
 जाता यदाप इमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने
 त्वमग्ने अयासि ॥ ४ ॥

[३]

यददीव्यन्नृणमहं बभूवादित्सन्वा सञ्जगर जनैभ्यः। अग्निर्मा
 तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्धस्ताभ्यां चकर
 किल्बिषाण्यक्षाणां वश्रमुपजिघ्रमानः। उग्रं पश्या च राष्ट्रभृच्च

तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। उग्रपश्ये राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि
यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं ऋणानृणव इत्समानो यमस्य लोके
अधिरज्जुराय। अव ते हेळ उदुत्तममिमं मे वरुण तत्त्वा यामि
त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। सङ्कुसुको विकुसुको निरृथो
यश्च निस्वनः। तेऽ(१)स्मद्यक्षममनागसो दूरादूरमचीचतम्।
निर्यक्षममचीचते कृत्यां निरृद्धतिं च। तेन योऽ(१)स्मत्समृच्छातै
तमस्मै प्रसुवामसि। दुःशःसानुशःसाभ्यां घणेनानुघणेन च।
तेनान्योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा पयसा
सन्तनूभिरगन्महि मनसा सः शिवेन। त्वष्टा नो अत्र विदधातु
रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधदयमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति
परायक्ष्मं सुवामि ते। आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणो
घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं पितेव
पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो
वरुण सः शिशिशाधि। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वे देवा

जरदष्टिर्यथाऽसत्। अग्न आयूँषि पवस आ सुवोर्जमिषं च नः।
 आरे बाधस्व दुच्छुनाम्। अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम्।
 दधद्रयि मयि पोषम्॥ ६ ॥

अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः। तमीमहे महागयम्।
 अग्ने जातान्प्रणुदा नः सपत्नान्प्रत्यजाताञ्जातवेदो नुदस्व। अस्मे
 दीदिहि सुमना अहेळञ्छर्मन्ते स्याम त्रिवरूथ उद्भौ। सहसा
 जातान्प्रणुदा नः सपत्नान्प्रत्यजाताञ्जातवेदो नुदस्व। अधि नो
 ब्रूहि सुमनस्यमानो वयं स्याम प्रणुदा नः सपत्नान्। अग्ने यो
 नोऽभितो जनो वृको वारो जिघाँसति। ताँस्त्वं वृत्रहञ्जहि
 वस्वस्मभ्यमाभर। अग्ने यो नोऽभिदासति समानो यश्च निष्ठः। तं
 वयं समिधं कृत्वा तुभ्यमग्नेऽपि दध्मसि॥ ७ ॥

यो नः शपादशपतो यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च तस्मै निघ्नृक्
 सर्वं पापं समूहताम्। यो नः सपत्नो यो रणो मर्तोऽभिदासति
 देवाः। इध्मस्यैव प्रक्षायतो मा तस्योच्छैषि किं चन। यो मान्द्वेष्टि
 जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि यश्च माम्। सर्वाँस्तानग्ने सन्दह
 याँश्चाहन्द्वेष्मि ये च माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते

जनः। निन्दाद्यो अस्मान्दिप्साच्च सर्वाङ्गस्तान्मष्मषा कुरु।
 सञ्शितं मे ब्रह्म सञ्शितं वीर्या(१)म्बलम्। सञ्शितं क्षत्रं मे
 जिष्णु यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो
 बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
 पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः
 प्राणः पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।
 वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा ॥ ८ ॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स
 एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्। वैश्वानरः
 पवयान्नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाभ्याशाम्। अनाजानन्मनसा
 याचमानो यदत्रैनो अव तत्सुवामि। अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ
 नाम तारके। प्रेहामृतस्य यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व
 लोकान्कृधि बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनेरिव प्रच्युतो गर्भः
 सर्वान् पथो अनुष्व। स प्रजानन्प्रतिगृभ्णीत विद्वान्प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्य। अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छिन्नं

तन्तुमनुसञ्चरेम ॥ ९ ॥

तत् तन्तुमन्वेके अनु सञ्चरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमायनवत् ।
 अबन्ध्वेके ददतः प्रयच्छादातुं चेच्छक्रवांसः स्वर्गं एषाम् ।
 आरभेथामनु सश्रभेथांसमानं पन्थामवथो घृतेन । यद्वा
 पूर्तं परिविष्टं यदग्नौ तस्मै गोत्रायेह जायापती सश्रभेथाम् ।
 यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम ।
 अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्य उन्नो नेषदुरिता यानि चकृम ।
 भूमिर्माताऽदितिर्नो जनित्रं भ्राताऽन्तरिक्षमभिः शस्त एनः ।
 द्यौर्नः पिता पितृयाच्छं भवासि जामि मित्वा मा विवित्सि
 लोकात् । यत्र सुहार्दः सुकृतो मदन्ते विहाय रोगं तन्वा(१)ः
 स्वायाम् । अश्लोणाङ्गैरहुताः स्वर्गे तत्र पश्येम पितरं च
 पुत्रम् । यदन्नमद्व्यनृतेन देवा दास्यन्नदास्यन्नुत वा करिष्यन् ।
 यद्देवानां चक्षुष्यागो अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा
 तस्मादनृणं कृणोतु । यदन्नमग्निं बहुधा विरूपं वासो हिरण्यमुत
 गामजामविम् । यद्देवानां चक्षुष्यागो अस्ति यदेव किं च
 प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु । यन्मया मनसा वाचा

कृतमेनः कदाचन। सर्वस्मात्तस्मान्मेळितो मोग्धि त्वं हि वेत्थ
यथातथम् ॥ १० ॥

[६]

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो बभूवुस्तानृषयो-
ऽर्थमायुस्ते निलायमचरुस्तेऽनुप्रविशुः कूश्माण्डानि
तास्तेष्वन्विन्दच्छ्रद्धया च तपसा च तानृषयोऽब्रुवन्कथा
निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धाम्नि
केन वः सपर्यामेति तानृषयोऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत येनारिपसः
स्यामेति त एतानि सूक्तान्यपश्यन् यदेवा देवहेळनं
यददीव्यन्नृणमहं बभूवऽऽयुष्टे विश्वतो दधदित्येतैराज्यं
जुहुत वैश्वानराय प्रतिवेदयाम इत्युपतिष्ठत यदर्वाचीनमेनो
भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मोक्षध्व इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसो-
ऽभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुहुयात्पूतो देवलोकान्त्समंश्नुते ॥ ११ ॥

[७]

कूश्माण्डैर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत यथा स्तेनो यथा
भ्रूणहैवमेष भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति यदर्वाचीनमेनो

भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्यते यावदेनो दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः
 संतति जुहोति संवत्सरं दीक्षितो भवति संवत्सरादेवऽऽत्मानं
 पुनीते मासं दीक्षितो भवति यो मासः स संवत्सरः
 संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते चतुर्विंशतिं रात्रीर्दीक्षितो
 भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं
 पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो भवति द्वादश मासाः संवत्सरः
 संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः
 संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो
 भवति त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवऽऽत्मानं पुनीते न
 मासमश्नीयान्न स्त्रियमुपैयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो
 ब्राह्मणस्य व्रतं यवागू राजन्यस्यामिक्षा वैश्यस्याथो
 सौम्येष्वध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्यौदनं
 धानाः सक्तून्धृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय ॥ १२ ॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्म स्वयम्भ्वभ्यानर्षत्त
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त यज्ञकामास्त
 एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त यदृचोऽध्यगीषत् ताः

पय॑आहु॒तयो॒ दे॒वाना॑मभ॒वन् यद्य॑जू॒षि घृ॒ताहु॑तयो॒ यत्सामा॑नि
 सोमा॑हु॒तयो॒ यदथ॑र्वा॒ङ्गिर॑सो॒ मध्वा॑हु॒तयो॒ यद्वा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान्
 पु॒रा॒णानि॒ कल्पा॑न्गाथा॒ नारा॑श॒सीर्मे॑दाहु॒तयो॒ दे॒वाना॑मभ॒वन्ताभिः॒
 क्षुधं॑ पा॒प्मान॑मपा॒घ्नन्न॑प॒हत॑पाप्मानो॒ दे॒वाः स्व॑र्गं लो॒कमा॑यन्
 ब्रह्म॑णः सायु॒ज्यमृ॒षयोऽग॑च्छन् ॥ १३ ॥

[९]

पञ्च॑ वा ए॒ते म॑हा॒यज्ञाः॒ स॒त॒ति प्र॒ता॒यन्ते॒ स॒त॒ति स॒न्ति॑ष्ठन्ते
 दे॒व॒य॒ज्ञः पि॒तृ॒य॒ज्ञो भू॒त॒य॒ज्ञो म॑नु॒ष्य॒य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒य॒ज्ञ इति॑ यद॒ग्नौ
 जु॒होत्य॑पि स॒मिधं॑ तदे॒व॒य॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यत्पि॒तृ॒भ्यः स्व॑धा
 क॒रोत्य॑प्य॒पस्त॑त्पि॒तृ॒य॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यद्भू॒तेभ्यो॑ ब॒लिः ह॑रति
 तद्भू॒त॒य॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यद्वा॑ह्म॒णेभ्योऽन्नं॑ द॒दाति॑ तन्म॑नु॒ष्य॒य॒ज्ञः
 स॒न्ति॑ष्ठते॒ यत्स्वा॑ध्या॒यम॑धी॒यीतै॑का॒मप्यृ॒चं य॒जुः साम॑ वा
 तद्ब्र॑ह्म॒य॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यदृ॒चोऽधी॑ते॒ पय॑सः॒ कू॒ल्या अस्य॑ पि॒तृ॒न्तस्व॑धा
 अ॒भिव॑हन्ति॒ यद्य॑जू॒षि घृ॒तस्य॑ कू॒ल्या यत्सामा॑नि॒ सोम॑ ए॒भ्यः
 प॒वते॒ यदथ॑र्वा॒ङ्गिर॑सो॒ मधोः॑ कू॒ल्या यद्वा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान् पु॒रा॒णानि॒
 कल्पा॑न्गाथा॒ नारा॑श॒सीर्मे॑द॒सः कू॒ल्या अस्य॑ पि॒तृ॒न्तस्व॑धा

अभि॒वह॑न्ति॒ यदृ॒चोऽधी॑ते॒ पय॑आहुतिभिरे॒व तद्दे॒वाऽस्त॑र्पयति॒
यद्य॒जू॑षि॒ घृता॑हुतिभि॒र्यत्सामा॑नि॒ सोमा॑हुतिभि॒र्यदथ॑र्वाङ्गिर॒सो
मध्वा॑हुतिभि॒र्यद्वा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान् पु॒रा॒णानि॒ कल्पा॑न्गाथा॒
नारा॑श॒सीमे॑दाहुतिभिरे॒व तद्दे॒वाऽस्त॑र्पयति॒ त ए॒नं त॒प्ता
आयु॑षा॒ तेज॑सा॒ वर्च॑सा॒ श्रिया॑ यश॑सा॒ ब्रह्म॑वर्च॒सेना॒न्नाद्ये॑न च
तर्प॑यन्ति ॥ १४ ॥

[१०]

ब्रह्म॑यज्ञेन॒ यक्ष्य॑माणः प्रा॒च्यां दि॒शि ग्रा॒माद॑छदि॒र्दृश॑ उदी॒च्यां
प्रा॒गुदी॑च्यां वो॒दित॑ आ॒दित्ये॑ दक्षि॒णत॑ उ॒पवी॑यो॒पवि॑श्य
हस्ता॑वव॒निज्य॑ त्रि॒राचा॑मे॒द्विः परि॑मृज्य॒ सकृ॑दु॒पस्पृ॑श्य॒ शिर॑श्चक्षु॒षी
नासि॑के॒ श्रोत्रे॑ हृद॒यमा॑लभ्य॒ यत्ति॒राचा॑मति॒ तेन॑ ऋचः॒ प्रीणा॑ति
यद्विः॒ परि॑मृजति॒ तेन॑ यजू॑षि॒ यत्स॑कृ॒दुप॑स्पृशति॒ तेन॑ सामा॒नि
यत्स॒व्यं पा॑णिं पा॒दौ प्रो॑क्षति॒ यच्छि॑रश्चक्षु॒षी नासि॑के॒ श्रोत्रे॑
हृद॒यमा॑लभते॒ तेना॑थर्वाङ्गिर॒सो ब्रा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान् पु॒रा॒णानि॒
कल्पा॑न्गाथा॒ नारा॑श॒सीः प्री॑णाति॒ दर्भा॑णां॒ मह॑दु॒पस्ती॑र्यो॒पस्थं॑
कृ॒त्वा प्रा॑डासी॒नः स्वा॑ध्यायमधी॒यीता॑पां वा ए॒ष ओष॑धीना॒ऽ

रसो यद्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ
 कृत्वा सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां
 प्रत्येषा वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरं परमे
 व्योमन् यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा
 करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समासत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
 स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्ताथ
 सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पच्छौऽर्धर्चशोऽनवानं सविता श्रियः
 प्रसविता श्रियमेवऽऽप्नोत्यथौ प्रज्ञातयैव प्रतिपदा छन्दांसि
 प्रतिपद्यते ॥ १५ ॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति ह स्मऽऽह शौच
 आह्वय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत व्रजन्नुतऽऽसीन
 उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो भवति य एवं
 विद्वान्त्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै
 नम ओषधीभ्यः । नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
 करोमि ॥ १६ ॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो यद्वाह्मण-
स्तस्मात्तर्हि तेऽक्षिणं तपति तदेषाऽभ्युक्ता । चित्रं देवानामुदगा-
दनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतीयते
सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक् सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति
परिधानीयां त्रिरन्वाहाप उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति
सा दक्षिणा ॥ १७ ॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वरुषः
हविः स्तनयितुर्वषट्कारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो
वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति
विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पर्वमाने वायावमावास्यायां
स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं
नाकं रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तं ह वा इमां वित्तस्य
पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति भूयांसं

चाक्षुष्यं चापं पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं गच्छति ॥ १८ ॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते व्रजं स्तिष्ठन्नासीनः
 शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसं स्वाध्यायमधीते
 सर्वाल्लोकान्जयति सर्वाल्लोकाननृणोऽनुसञ्चरति तद्देवाभ्युक्ता।
 अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिंस्तृतीये लोके अनृणाः स्याम।
 ये देवयाना उत पितृयाणाः सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै
 जातं पाप्मा जग्राह तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां
 यज्ञेन यज्ञस्य दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य
 छन्दोभिश्छन्दसां स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायौ देवपवित्रं
 वा एतत्तं योऽनूत्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके
 तद्देवाऽभ्युक्ता। यस्तित्याजं सखिविदुः सखायं न तस्य वाच्यपि
 भागो अस्ति। यदीह शृणोत्यलकं शृणोति न हि प्रवेदं
 सुकृतस्य पन्थामिति तस्मात्स्वाध्यायोऽध्येतव्यो यं यं क्रतुमधीते
 तेन तेनास्येष्टं भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति

तदेषाऽभ्युक्ता। ये अर्वाङ्मुत वा पुराणे वेदं विद्वांसमभितो
 वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं तृतीयं च
 हंसमिति यावतीर्वै देवतास्ताः सर्वा वेदविदि ब्राह्मणे वसन्ति
 तस्माब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दिवे दिवे नमस्कुर्यान्नाश्लीलं कीर्तयेदेता
 एव देवताः प्रीणाति ॥ १९ ॥

[१५]

रिच्यत इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति वा गृह्णाति
 याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्नन्निः स्वाध्यायं वेदमधीयीत त्रिरात्रं
 वा सावित्रीङ्गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो दक्षिणा वरेणैव वरं
 स्पृणोत्यात्मा हि वरः ॥ २० ॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स येन यज्ञक्रतुना
 याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत
 तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद आसनं सुत्या वाग्जुह्वर्मन
 उपभृद्धतिर्ध्रुवा प्राणो हविः सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः
 प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः समृद्धतरः ॥ २१ ॥

[१७]

क॒ति॒धा॒व॒की॒र्णी॑ प्र॒वि॒श॒ति॑ च॒तु॒र्धे॒त्या॒हु॒र्ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो॑ म॒रु॒तः प्रा॒णैरि॒न्द्रं
 ब॒ले॒न॒ बृ॒ह॒स्प॒तिं॑ ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒से॒ना॒ग्नि॒मे॒वे॒ते॒रे॒ण॒ स॒र्वे॒ण॒ तस्यै॒तां प्रा॒यश्चि॒त्तिं
 वि॒दा॒ञ्च॒कार॑ सु॒दे॒वः का॑श्चि॒पो यो ब्र॑ह्म॒चा॒र्य॒व॒कि॒रे॒द॒मा॒वा॒स्या॒या॒ः
 रा॒त्र्या॒म॒ग्निं प्र॒णी॒यो॒प॒स॒मा॒धाय॑ द्वि॒रा॒ज्य॒स्यो॒प॒घा॒तं जु॒होति॑
 का॒मा॒व॒की॒र्णो॑ऽस्म्य॒व॒की॒र्णो॑ऽस्मि॒ काम॑ का॒मा॒य॒ स्वा॒हा
 का॒मा॒भि॒द्रु॒ग्धो॑ऽस्म्य॒भि॒द्रु॒ग्धो॑ऽस्मि॒ काम॑ का॒मा॒य॒ स्वा॒हे॒त्य॒मृ॒तं वा
 आ॒ज्य॒म॒मृ॒त॒मे॒वऽऽ॒त्म॒न्ध॒त्ते हु॒त्वा प्र॒य॒ता॒ञ्ज॒लिः क॒वा॒ति॒र्य॒ङ्मु॒ग्नि॒म॒भि॒
 म॒न्त्र॒ये॒त सं मा॑ऽऽसि॒ञ्च॒न्तु म॒रु॒तः स॒मि॒न्द्रः सं बृ॒ह॒स्प॒तिः।
 सं मा॑ऽय॒म॒ग्निः सि॒ञ्च॒त्वा॒यु॒षा च॒ ब॒ले॒न॒ चऽऽयु॑ष्म॒न्तं करो॒त
 मे॒ति॒ प्र॒ति हा॒स्मै म॒रु॒तः प्रा॒णा॒न्ध॒ति॒ प्र॒ती॒न्द्रो ब॒लं प्र॒ति
 बृ॒ह॒स्प॒ति॒र्ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सं प्र॒त्य॒ग्नि॒रि॒त॒त्स॒र्व॑ः स॒र्व॑त॒नु॒र्भू॒त्वा स॒र्व॑मा॒युरे॒ति
 त्रि॒र॒भि॒म॒न्त्र॒ये॒त त्रि॒ष॒त्या हि दे॒वा योऽपू॒त इ॒व म॒न्ये॒त स इ॒त्थं
 जु॒हु॒यादि॒त्थ॒म॒भि॒म॒न्त्र॒ये॒त पु॒नी॒त ए॒वऽऽ॒त्मा॒न॒मा॒युरे॒वऽऽ॒त्म॒न्ध॒त्ते
 व॒रो दक्षि॑णा॒ व॒रे॒णै॒व वर॑ः॒ स्पृ॒णो॒त्या॒त्मा हि वरः॑ ॥ २२ ॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म प्रपद्ये
 ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं ब्रह्मकोशं
 यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं प्रपद्ये परीवृतो
 वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो
 धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरहृदयः संवत्सरः
 प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः
 पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स
 वा एष दिव्यः शाक्रः शिशुमारस्तः ह य एवं वेदाप पुनर्मृत्युं
 जयति जयति स्वर्गलोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ
 प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
 क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि त्वां
 भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय
 नमः ॥ २३ ॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो

नमः प्रती॑च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑
 नम॑ उदी॑च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑
 नम॑ ऊ॒र्ध्वायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑
 नमो॑ऽध॒रायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑
 नमो॑ऽवा॒न्तरा॑यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑
 नमो॑ नमो॑ गङ्गा॒यमु॒नयो॒र्मध्ये॑ ये॒ वस॑न्ति॒ ते मे॒ प्रस॑न्नात्मा॒नश्चि॒रं
 जी॒वितं॑ वर्ध॑यन्ति॒ नमो॑ गङ्गा॒यमु॒नयो॒र्मुनि॑भ्यश्च॒ नमो॑ नमो॑
 गङ्गा॒यमु॒नयो॒र्मुनि॑भ्यश्च॒ नमः॑ ॥ २४ ॥

[२०]

ॐ नमो॑ ब्रह्म॑णे॒ नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्नये॑ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॑ ओष॑धी॒भ्यः ।
 नमो॑ वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॑ विष्ण॑वे बृ॒हते॑ क॒रोमि॑ ॥
 ॥ ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं
नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः स्रुक। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बरुहिः। केतो
अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिरुहोता। मन उपवक्ता। प्राणो
हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम।
विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु
नृम्णन्धात्स्वाहा॥ १ ॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ १ ॥ _____ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। जजनदिन्द्र-
मिन्द्रियाय स्वाहा॥ २ ॥

पृथिवी होता दश॥ २ ॥ _____ [२]

अग्निरुहोता। अश्विनाऽध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता। सोमः

सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रातास्त इन्द्र सोमाः।
वातापेरूहवनश्रुतः स्वाहा॥ ३ ॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥ ३ ॥ [३]

सूर्यं ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।
अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवीं शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।
अच्छिद्रया जुह्वा। दिवि देवावृधं होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥ ४ ॥

सूर्यं ते नव॥ ४ ॥ [४]

महाहविरहोता। सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा अग्नीत्।
अच्युतमना उपवक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च यज्ञस्याभिगरौ।
अयास्य उद्गाता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्। विधेम ते
नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोममपात्। मा
दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै
स्वाहा॥ ५ ॥

अपात्तीणि च॥ ५ ॥ [५]

वाग्घोता। दीक्षा पत्नी। वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगरः। मनो हविः।
तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे स्वयम्भुवे

स्वाहा॥ ६ ॥

वाग्धोता नव॥ ६ ॥ [६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः।
यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु प्रजां
पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता। स
प्रतिष्ठा ॥ ७ ॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्। अन्तरिक्षं
चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। विष्ठाश्च
मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। प्राणश्च मे भूयात् ॥ ८ ॥

चन्द्रमाः षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सप्तहोता। स प्राणस्य
प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो
भूयात्। द्यौरष्टहोता। सौऽनाधृष्यः ॥ ९ ॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो
नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी

च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मे ददातु प्रजां
पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे भूयात्॥ १० ॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥ ७ ॥

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्र उक्थामदैः। मित्रावरुणा-
वाशिषा। अङ्गिरसो धिष्णिष्यैरग्निभिः। मरुतः सदोहविर्धानाभ्याम्।
आपः प्रोक्षणीभिः। ओषधयो बर्हिषा। अदितिर्वेद्या। सोमो
दीक्षया॥ ११ ॥ त्वष्टेध्मेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसव आज्येन।
आदित्या दक्षिणाभिः। विश्वे देवा ऊर्जा। पूषा स्वगाकारेण।
बृहस्पतिः पुरोधया। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं पवित्रेण।
वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धया॥ १२ ॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥ ८ ॥

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतैः। पत्न्या पूष्णः। वाग्वायोः।
दीक्षा सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणान्निष्ठुक।
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्ठुक॥ १३ ॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य
श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो रोहिणी।

ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो दिशः।
 चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।
 त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता च देवानां
 पत्नयः ॥ १४ ॥

अनुष्टुग्दिशः षड् ॥ ९ ॥ [९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यां
 प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्।
 तेनामृतत्वमश्याम्। वयौ दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं
 कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामौ दाता ॥ १५ ॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन त्वा
 प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा ते काम दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरसः
 प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्। वरुणायश्वम्।
 प्रजापतये पुरुषम् ॥ १६ ॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या
 अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सरभ्यः स्वगलं
 करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण ओदनम्।

समुद्रायापः ॥ १७ ॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः । वैश्वानराय रथम् । वैश्वानरः
प्रत्नथा नाकमारुहत् । दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः । स
पूर्ववज्जनयज्जन्तवे धनम् । समानमज्मा परियाति जागृविः ।
राजा त्वा वरुणो नयतु देविदक्षिणे वैश्वानराय रथम् ।
तेनामृतत्वमश्याम् । वयौ दात्रे । मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे ॥ १८ ॥

क इदं कस्मा अदात् । कामः कामाय । कामौ दाता ।
कामः प्रतिग्रहीता । कामं समुद्रमा विश । कामेन त्वा
प्रतिगृह्णामि । कामैतत्तै । एषा ते काम दक्षिणा । उत्तानस्त्वाङ्गीरसः
प्रतिगृह्णातु ॥ १९ ॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नव च ॥ १० ॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम् । इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम् ।
अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम् । ब्रह्मान्वविन्दद्दशहोतारमणै ।
अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम् । एकः सन्बहुधा विचारः । शतं
शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति । सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति । सर्वे होतारो
यत्रैकं भवन्ति । समानसीन आत्मा जनानाम् ॥ २० ॥

अ॒न्तः प्र॒विष्टः शा॒स्ता जना॑नाम्॒ स॒र्वा॒त्मा । स॒र्वाः प्र॒जा यत्रै॑कं
भव॑न्ति । चतु॑र॒हो॒तारो॒ यत्र संप॑दं गच्छ॑न्ति दे॒वैः । स॒मान॑सीन
आ॒त्मा जना॑नाम् । ब्रह्मे॒न्द्रमग्निं॑ जग॑तः प्र॒तिष्ठा॑म् । दि॒व आ॒त्मानं॑
सवि॒तारं॑ बृह॒स्पति॑म् । चतु॑र॒हो॒तारं प्र॒दिशोऽनु॑ क्लृ॒प्तम् । वा॒चो वी॒र्यं
तप॑साऽन्व॒विन्द॑त् । अ॒न्तः प्र॒विष्टं क॒र्तार॑मे॒तम् । त्वष्टा॑रं रू॒पाणि
विकु॑र्वन्तं वि॒पश्चि॑म् ॥ २१ ॥

अ॒मृत॑स्य प्रा॒णं य॒ज्ञमे॑तम् । चतु॑र॒हो॒तृणा॒मा॒त्मानं॑ क॒वयो॑ निचि॒क्युः ।
अ॒न्तः प्र॒विष्टं क॒र्तार॑मे॒तम् । दे॒वानां॑ बन्धु॒ निहि॑त॒ङ्गुहा॑सु । अ॒मृत॑तेन
क्लृ॒प्तं य॒ज्ञमे॑तम् । चतु॑र॒हो॒तृणा॒मा॒त्मानं॑ क॒वयो॑ निचि॒क्युः ।
श॒त॒न्नि॒युतः॑ परि॒वेद॑ विश्वा॒ विश्व॑वारः । विश्व॑मिद॒व्वृ॑णाति ।
इन्द्र॑स्या॒त्मा निहि॑तः पञ्च॒हो॒ता । अ॒मृतं॑ दे॒वाना॑मायुः
प्र॒जाना॑म् ॥ २२ ॥

इन्द्र॑र॒जानं॑ सवि॒तार॑मे॒तम् । वा॒योरा॑त्मानं क॒वयो॑ निचि॒क्युः ।
र॒श्मिं र॒श्मी॑नां मध्ये तप॑न्तम् । ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति ।
य आ॑ण्डको॒शे भुव॑नं बि॒भर्ति॑ । अ॒नि॒र्भि॒ण्णः सन्न॑थ लो॒कान्
वि॒चष्टै॑ । यस्या॑ण्डको॒शं शुष्म॑मा॒हुः प्रा॒णमु॒त्स्र॑न् । तेन॑

कृ॒प्तोऽमृ॒तेना॒हम॑स्मि। सु॒वर्णं॑ को॒शः॑ रज॒सा परी॑वृतम्। दे॒वानां॑
वसु॒धानीं॑ वि॒राज॑म् ॥ २३ ॥

अ॒मृत॑स्य पू॒र्णान्ता॑मु क॒लां विच॑क्षते। पाद॑ः षड्भौतु॑र्न
कि॒ला॒विवि॑त्से। येन॑र्तवः पञ्च॒धोत॑ कृ॒प्ताः। उ॒त वा ष॑ड्वा मन॒सोत॑
कृ॒प्ताः। तः॑ षड्भौ॑तारमृ॒तुभिः॑ कल्प॑मानम्। ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑
निपा॑न्ति। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मेतम्। अ॒न्तश्च॒न्द्रम॑सि मन॒सा
चर॑न्तम्। स॒हैव सन्तं॑ न विजा॑नन्ति दे॒वाः। इन्द्र॑स्या॒त्मानः॑
शत॑धा चर॑न्तम् ॥ २४ ॥

इन्द्रो॑ राजा जग॑तो य ई॒शैः। सप्त॑होता सप्त॒धा वि॒कृ॒प्तः। पेरे॑ण
तन्तुं॑ परि॒षिच्य॑मानम्। अ॒न्तरा॑दित्ये मन॒सा चर॑न्तम्। दे॒वानां॑
हृद॑यं ब्रह्मा॒न्विन्द॑त्। ब्रह्मै॑तद्ब्रह्म॒ण उज्ज॑भार। अ॒र्कः॑ श्रोत॑न्तः
सरि॑रस्य म॒ध्यै। आ यस्मि॑न्त्सप्त पे॒रवः॑। मेह॑न्ति बहु॒लाः॑ श्रिय॑म्।
ब॒ह्व॒श्वामिन्द्र॑ गोम॑तीम् ॥ २५ ॥

अच्यु॑तां बहु॒लाः॑ श्रिय॑म्। स हरि॑र्वसुवित्त॑मः। पे॒रुरिन्द्रा॑य
पिन्व॑ते। ब॒ह्व॒श्वामिन्द्र॑ गोम॑तीम्। अच्यु॑तां बहु॒लाः॑ श्रिय॑म्।
मह्य॑मिन्द्रो निय॑च्छतु। श॒तः॑ श॒ता अस्य॑ यु॒क्ता हरी॑णाम्।

अर्वाङ्गं यातु वसुभी रश्मिरिन्द्रः। प्रमहमाणो बहुलां श्रियम्।
रश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु ॥ २६ ॥

घृतन्तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मय्ययमग्निर्दधातु। हरिः पतङ्गः पटरी
सुपर्णः। दिविक्षयो नभसा य एति। स न इन्द्रः कामवरन्ददातु।
पञ्चारं चक्रं परिवर्तते पृथु। हिरण्यज्योतिः सरिरस्य मध्यै। अजस्रं
ज्योतिर्नभसा सर्पदेति। स न इन्द्रः कामवरन्ददातु। सप्त युञ्जन्ति
रथमेकचक्रम् ॥ २७ ॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिणाभिं चक्रमजरमनर्वम्। येनेमा
विश्वा भुवनानि तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो दीक्षामृषयः
सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातम्। तदस्मै देवा अभि
सन्नमन्तु। श्वेतं रश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां नेतारं भुवनस्य
गोपाम्। इन्द्रं निचिक्युः परमे व्योमन् ॥ २८ ॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः। शतं
सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः। परि
सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु। श्वेतो रश्मिः
परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्। पतङ्गमक्तमसुरस्य

मायया ॥ २९ ॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो विचक्षते।
मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं मनसा बिभर्ति।
ताङ्गन्धर्वोऽवदद्भै अन्तः। तां द्योतमानां स्वयं मनीषाम्।
ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः।
विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्तां अग्रे प्रमुमोक्तु
देवः ॥ ३० ॥

प्रजापतिः प्रजया संविदानः। वीतं स्तुकेस्तुके। युवमस्मासु
नियच्छतम्। प्रप्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः।
विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो
विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। वायुस्तां
अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः प्रजया संविदानः। इडायै
सृप्तद्धृतवच्चराचरम्। देवा अन्वविन्दन्गुहा हितम्। य
आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः।
तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय

सुवीर्याय ॥ ३१ ॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानीं विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छत्वेकचक्रव्योमन्मायया
देव एकरूपा अष्टौ च ॥ ११ ॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो
वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदं सर्वम्। यद्भूतं यच्च
भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नेनातिरोहति। एतावानस्य
महिमा। अतो ज्यायाश्च पूरुषः। [३२]

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्कामत्।
साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि पूरुषः।
स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः। [३३]

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो अस्यासीदाज्यम्।
ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासन्परिधयः। त्रिः सप्त समिधः
कृताः। देवा यद्यज्ञन्तन्वानाः। अबध्नन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं
बरहिषि प्रौक्षन्। पुरुषं जातमग्रतः। [३४]

तेन देवा अयजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः।

सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्। आरण्यान्ग्राम्याश्च
ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि
जज्ञिरे तस्मात्। यजुस्तस्मादजायत। [३५]

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभयादतः। गावो ह जज्ञिरे
तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा
व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः। [३६]

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्याँ शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्या आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
समवर्तत। पद्भ्याँ भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ अकल्पयन्।
[३७]

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे। सर्वाणि
रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि कृत्वाऽभिवदन् यदास्तै।
धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार। शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं
विद्वानमृत इह भवति। नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन

यज्ञमयजन्त देवाः। तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं
महिमानः सचन्ते। यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ [३८]

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥)॥१२॥—[१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि। तस्य
त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रै। वेदाहमेतं
पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृत
इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे
अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते। [३९]

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः।
यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो देवेभ्यो जातः।
नमो रुचाय ब्राह्मणे। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः। देवा अग्रे तदब्रुवन्।
यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च
पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं
मनिषाण। अमुं मनिषाण। सर्वं मनिषाण ॥ [४०]

जायते वशे सप्त च॥१३॥—[१३]

भर्ता सन्त्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा

भारन्तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव
मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स भृतो
भ्रियमाणो विभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्। सद्यो जातमुत
जहात्येषः। उतो जरन्तं न जहात्येकम्॥४१॥

उतो बहूनेकमहर्जहार। अतन्द्रो देवः सदमेव प्रार्थः। यस्तद्वेद
यत आबभूव। सन्धां च यां सन्दधे ब्रह्मणैषः। रमते तस्मिन्नुत
जीर्णे शयाने। नैनं जहात्यहः सुपूर्वेषु। त्वामापो अनु सर्वांश्चरन्ति
जानतीः। वत्सं पर्यसा पुनानाः। त्वमग्निं हव्यवाहं समिन्त्से।
त्वं भर्ता मातरिश्वा प्रजानाम्॥४२॥

त्वं यज्ञस्त्वमुवेवासि सोमः। तव देवा हवमायन्ति सर्वे।
त्वमेकौऽसि बहून्ननुप्रविष्टः। नमस्ते अस्तु सुहवो म एधि। नमो
वामस्तु शृणुतं हवं मे। प्राणापानावजिरं सञ्चरन्तौ। हयामि
वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं युवाना। प्राणापानौ
संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मे देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमहं हनामि।
असंज्जजान सत आबभूव। यं यं जजान स उ गोपो अस्य।

यदा भारन्तन्द्रयते स भर्तुम्। परास्य भारं पुनरस्तमेति। तद्वै
त्वं प्राणो अभवः। महान्भोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः।
यद्देवान्प्राणयो नव ॥ ४४ ॥

एकं प्रजानाङ्गसाथां नव ॥ ४४ ॥ [१४]

हरिः५ हरन्तमनुयन्ति देवाः। विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्। ब्रह्म
सरूपमनुमेदमागात्। अयनं मा विवधीर्विक्रमस्व। मा छिदो
मृत्यो मा वधीः। मा मे बलं विवृहो मा प्रमौषीः। प्रजां मा मे
रीरिष आयुरुग्र। नृचक्षसन्त्वा हविषा विधेम। सद्यश्चक्रमानाय।
प्रवेपानाय मृत्यवै ॥ ४५ ॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे
काम आगात्। हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यदमीषामदः प्रियम्।
तदैतूपमामभि। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व
इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तै ब्रवीमि। मा नः प्रजाः५
रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्व्य मनसा वन्दमानः। नाधमानो
वृषभं चर्षणीनाम्। यः प्रजानामेकराण्मानुषीणाम्। मृत्युं यजे
प्रथमजामृतस्य ॥ ४६ ॥

मृत्यवे वीराश्चत्वारि च ॥ १५ ॥ [१५]

तरणिर्विश्वदरशतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमा भासि रोचनम्।
उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते योनिः सूर्याय
त्वा भ्राजस्वते ॥ ४७ ॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः
सप्रथस्तमः ॥ ४८ ॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः। अस्माभिरू नु
प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु पश्यान् ॥ ४९ ॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि ज्योतिर्विदं
त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं त्वा सादयामि
मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां त्वा सादयामि रोचमानां
त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि
बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं त्वा सादयामि ॥ ५० ॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा संयासाय
 स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे स्वाहा शेकाय
 स्वाहा तप्यत्वै स्वाहा तपते स्वाहा ब्रह्महत्यायै स्वाहा सर्वस्मै
 स्वाहा ॥ ५१ ॥

[२०]

चित्तं सन्तानेन भवं यक्रा रुद्रन्तनिम्ना पशुपतिं स्थूलहृदयेनाग्निं
 हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वम्मत्स्राभ्यां महादेवमन्तः
 पार्श्वेनौषिष्ठहनं शिङ्गीनिकोश्याभ्याम् ॥ ५२ ॥

[२१]

ॐ तच्छं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं
 नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो
 वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो
 मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां
 वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टान्देवेभ्यः शर्म मे
 द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च
 शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये
 यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा
 अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे प्रजायै पशूनां
 भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा
 पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु
 वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां
 मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु ॥ १ ॥

[१]

युञ्जते मन उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः। वि

होत्रा दधे वयुनाविदेक इत् । मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः । देवस्य
त्वा सवितुः प्रसवे । अश्विनोर्बाहुभ्याम् । पूष्णो हस्ताभ्यामा ददे ।
अभ्रिरसि नारिरसि । अध्वरकृद्देवेभ्यः । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ॥ २ ॥

देवयन्तस्त्वेमहे । उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः । इन्द्र प्राशूर्भवा
सचा । प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः । प्र देव्यैतु सूनृता । अच्छा वीरं नयं
पङ्क्तिराधसम् । देवा यज्ञं नयन्तु नः । देवी द्यावापृथिवी अनु मे
मःसाथाम् । ऋद्ध्यासमद्य । मखस्य शिरः ॥ ३ ॥

मखाय त्वा । मखस्य त्वा शीर्ष्णो । इत्यग्र आसीः । ऋद्ध्यासमद्य ।
मखस्य शिरः । मखाय त्वा । मखस्य त्वा शीर्ष्णो । देवीर्वम्रीरस्य
भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः । ऋद्ध्यासमद्य । मखस्य शिरः ॥ ४ ॥

मखाय त्वा । मखस्य त्वा शीर्ष्णो । इन्द्रस्यौजोऽसि । ऋद्ध्यासमद्य ।
मखस्य शिरः । मखाय त्वा । मखस्य त्वा शीर्ष्णो । अग्निजा असि
प्रजापते रेतः । ऋद्ध्यासमद्य । मखस्य शिरः ॥ ५ ॥

मखाय त्वा । मखस्य त्वा शीर्ष्णो । आयुर्धेहि प्राणन्धेहि ।
अपानन्धेहि व्यानन्धेहि । चक्षुर्धेहि श्रोत्रन्धेहि । मनो धेहि
वाचन्धेहि । आत्मानन्धेहि प्रतिष्ठान्धेहि । मान्धेहि मयि धेहि । मधु

त्वा मधुला करोतु। मखस्य शिरोऽसि ॥ ६ ॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन
त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मखस्य
रास्त्राऽसि। अदितिस्ते बिलङ्गुहातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मखोऽसि ॥ ७ ॥

पते शिरं ऋतावरीरुद्ध्यासमद्य मखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नव च ॥ २ ॥ ————— [२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषै त्वा। शोचिषै त्वा। ज्योतिषे
त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो बभूव सप्रथाः।
उत श्रवसा पृथिवीम् ॥ ८ ॥

मित्रस्य चरषणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः
स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा दिश
आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्मव ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवै त्वा।

सा॒धवे॑ त्वा। सु॒क्षित्यै॑ त्वा भू॒त्यै॑ त्वा। इ॒दम॒हम॒मुमा॑मु॒ष्याय॑णं वि॒शा
प॒शुभिर्ब्र॑ह्मव॒र्चसे॒न पर्य॑हामि। गा॒यत्रे॑ण त्वा छ॒न्दसा॑ च्छृ॒णद्भि।
त्रै॒ष्टुभे॑न त्वा छ॒न्दसा॑ च्छृ॒णद्भि। जा॒गते॑न त्वा छ॒न्दसा॑ च्छृ॒णद्भि।
छृ॒णत्तु॑ त्वा वाक्। छृ॒णत्तु॑ त्वोर्क। छृ॒णत्तु॑ त्वा ह॒विः। छृ॒न्धि वाच॑म्।
छृ॒न्ध्यू॒जम्। छृ॒न्धि ह॒विः। दे॒व पुर॑श्चर स॒ग॒ध्यास॑न्त्वा ॥ १० ॥

पृथि॒र्वी भ॑व वा॒रुष॑द् ॥ ३ ॥ [३]

ब्र॒ह्मन् प्र॑व॒र्ग्येण॑ प्र॒चरि॑ष्यामः। हो॒त॒र्घ॒र्मम॑भिष्टु॒हि। अ॒ग्नी॒द्रौहि॑णौ
पुरो॒डाशा॑वधि॒श्रय। प्र॒तिप्र॑स्था॒त॒र्वि॒हर। प्र॒स्तौतः॑ सा॒मानि॑ गा॒य।
य॒जुर्यु॑क्त॒ः सा॒म॒भि॒रा॒क्त॒ख॒न्त्वा। वि॒श्वे॒र्दे॒वैरनु॑मतं म॒रुद्भिः॑।
दक्षि॑णाभिः प्र॒त॒तं पा॑रयि॒ष्णुम्। स्तु॒भौ वह॑न्तु सु॒मन॑स्यमा॒नम्।
स नो॑ रुच॒न्धेह्य॑ह॒णीय॑मानः। भूर्भु॒वः सु॒वः। ओ॒मिन्द्र॑वन्तः
प्र॒च॒र॒त ॥ ११ ॥

अ॒ह॒णी॒य॒मा॒नो द्वे च॑ ॥ ४ ॥ [४]

ब्र॒ह्मन्प्र॑च॒रि॒ष्यामः॑। हो॒त॒र्घ॒र्मम॑भिष्टु॒हि। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वा।
सूर्य॑स्य॒ हर॑से त्वा। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑ स्वाहा॑।
चक्षु॑षे स्वाहा॑ श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै

स्वाहा॥ दक्षा॒य स्वाहा॒ क्रत॒वे स्वाहा॑॥ ओज॑से स्वाहा॒ बला॒य
स्वाहा॑॥ दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता मध्वा॑ऽनक्तु ॥ १२ ॥

पृथि॒वीन्त॑प॒सस्त्रा॒यस्व । अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि ज्योति॑रसि तपो॑ऽसि ।
स॒ःसी॑दस्व म॒हा॒ऽ अ॒सि । शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः । वि॒धूम॑म॒ग्ने अरु॑षं
मि॒येध्य॑ । सृ॒ज प्र॑शस्तद॒श्शत॑म् । अ॒ञ्जन्ति॒ यं प्र॑थय॒न्तो न वि॑प्राः ।
व॒पाव॑न्तं ना॒ग्निना॒ तप॑न्तः । पि॒तुर्न पु॒त्र उ॑प॒सि प्रेष्ठः॑ । आ घ॒र्मो
अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत् ॥ १३ ॥

अ॒नाधृ॑ष्या पु॒रस्ता॑त् । अ॒ग्नेरा॑धिपत्ये । आयु॑र्मे दाः । पु॒त्रव॑ती
दक्षि॑णतः । इन्द्र॒स्याधि॑पत्ये । प्र॒जां मे॑ दाः । सु॒षदा॑ प॒श्चात् । दे॒वस्य॑
सवि॒तुराधि॑पत्ये । प्रा॒णं मे॑ दाः । आश्रु॑तिरुत्त॒रतः॑ ॥ १४ ॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये । श्रोत्रं॑ मे दाः । वि॒धृतिरु॑परि॒ष्टात् ।
बृह॒स्पते॑राधिपत्ये । ब्रह्म॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः । तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑
मे धाः । यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः । मनो॑ मे धाः । मनो॒रश्वा॑ऽसि
भूरि॑पुत्रा । विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि ॥ १५ ॥

सू॒पस॑दा मे भूया॒ मा मा॑ हि॒ःसीः । तपो॑ष्व॒ग्ने अ॒न्तरा॑ऽ अ॒मित्रा॑न् ।
तपा॑श॒ऽसम॑रुषः॒ पर॑स्य । तपा॑वसो चि॒किता॑नो अ॒चित्ता॑न् । वि

ते तिष्ठन्तामजरा अयासः। चितः स्थ परिचितः। स्वाहा मरुद्भिः
परिश्रयस्व। मा असि। प्रमा असि। प्रतिमा असि॥ १६॥

सम्मा असि। विमा असि। उन्मा असि। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धिरसि।
दिवं तपसस्त्रायस्व। आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनम्। आप्यायय हरिवो
वर्द्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि। भूयिष्ठभाजो अध
ते स्याम। शुक्रन्ते अन्यद्यजतन्ते अन्यत्॥ १७॥

विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा
ते पूषन्निह रातिरस्तु। अरहन्विभरषि सायकानि धन्व। अरहं निष्कं
यजतं विश्वरूपम्। अरहं निदन्दयसे विश्वमभुवम्। न वा ओजीयो
रुद्र त्वदस्ति। गायत्रमसि। त्रैष्टुभमसि। जागतमसि। मधु मधु
मधु॥ १८॥

अनन्तवसादीदुत्तरतः पाहि प्रतिमा असि यजतन्ते अन्यजागतमस्येकं च॥५॥ [५]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा। दश प्रतीचीर्दश भास्युदीचीः।
दशोर्ध्वा भासि सुमनस्यमानः। स नो रुचन्धेह्यहणीयमानः।
अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसा। स मा रुचितो
रोचय। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसा। स मा

रुचि॒तो रौच॑य। वरु॑णस्त्वादि॒त्यैः प॒श्चाद्रौच॑यतु जाग॑तेन॒ छन्द॑सा।
स मा॑ रुचि॒तो रौच॑य ॥ १९ ॥

द्यु॒ता॒न॒स्त्वा॑ मा॒रु॒तो म॒रु॒द्भि॒रु॒त्तर॑तो रौच॑य॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॒ छन्द॑सा। स
मा॑ रुचि॒तो रौच॑य। बृह॑स्पति॒स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्टाद्रौच॑यतु पा॒ङ्केन॒
छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रौच॑य। रोचि॒तस्त्व॒न्दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सि।
रोचि॒षी॒याहं॑ म॒नुष्ये॑षु। स॒म्रा॑द्धर्म॒ रुचि॑तस्त्व॒न्दे॒वेष्व॑यायु॒ष्माऽस्ते॒ज॒स्वी
ब्र॒ह्मव॑र्च॒स्य॑सि। रुचि॒तोऽहं॑ म॒नुष्ये॑ष्व॒यायु॒ष्माऽस्ते॒ज॒स्वी ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी
भू॒यास॑म्। रु॒ग॑सि। रुचं॑ मयि॒ धेहि॑ ॥ २० ॥

मयि॒ रुक्। द॒श पुर॑स्ता॒द्रौच॑से। द॒श दक्षि॑णा। द॒श
प्र॒त्यङ्ङु। द॒शोद॑ङ्ङु। द॒शो॒र्ध्वो भा॑सि सु॒मन॑स्य॒मानः॑। स नः॑
स॒म्रा॒डिष॑म॒ूर्जन्ये॑हि। वा॒जी वा॒जिने॑ पव॒स्व। रोचि॒तो घ॒र्मो
रु॒चीय॑ ॥ २१ ॥

रौच॑य धेहि॒ नव॑ च ॥ ६ ॥

अप॑श्यङ्गो॒पाम॑नि॒पद्य॑मानम्। आ च॒ परा॑ च प॒थिभि॑श्चर॒न्तम्। स
स॒ध्रीचीः॒ स वि॑षूची॒र्वसानः॑। आ व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्व॒न्तः। अत्र॑
प्रा॒वीः। मधु॒ माध्वी॑भ्यां॒ मधु॒ माधू॑चीभ्याम्। अनु॒ वान्दे॒ववी॑तये।

सम॒ग्निर॒ग्निना॑ गत। सन्दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑ण रोचते ॥ २२ ॥
 स्वाहा॒ सम॒ग्निस्तप॑सा गत। सन्दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑णारोचिष्ट।
 ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः। पृथि॒व्या ध॒र्ता। उ॒रोर॒न्तरि॑क्षस्य ध॒र्ता।
 ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः। ह॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे
 त्वा॒ सूर्या॑य त्वा ॥ २३ ॥

ऊ॒र्ध्वमि॒मध्व॑रं कृधि। दि॒वि दे॒वेषु॑ होत्रा यच्छ। वि॒श्वासां॑ भुवां पते।
 वि॒श्वस्य॑ भुवनस्पते। वि॒श्वस्य॑ मनसस्पते। वि॒श्वस्य॑ वचसस्पते।
 वि॒श्वस्य॑ तपसस्पते। वि॒श्वस्य॑ ब्रह्मणस्पते। दे॒वश्रू॑स्त्वन्दे॒व घ॑र्म
 दे॒वान्पा॑हि। त॒पो॒जां वाच॑म॒स्मे निय॑च्छ दे॒वायु॑व॒म् ॥ २४ ॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑तीनाम्। पतिः प्र॒जाना॑म्। मतिः
 कवी॑नाम्। सन्दे॒वो दे॒वेन॑ सवि॒त्रा यति॑ष्ट। स॒ सूर्ये॑णारुक्त।
 आ॒यु॒र्दास्त्वम॒स्मभ्य॑ङ्ग॒र्म व॒र्चो॑दा अ॒सि। पि॒ता नो॑ऽसि पि॒ता
 नो॑ बोध। आ॒यु॒र्द्धास्त॑नू॒धाः प॑यो॒धाः। व॒र्चो॑दा व॒रिवो॑दा
 द्र॒वि॒णो॒दाः ॥ २५ ॥

अ॒न्तरि॑क्षप्र उ॒रोर्व॑री॒यान्। अ॒शीम॑हि त्वा॒ मा मा॑ हि॒सीः। त्वम॑ग्ने
 गृ॒हप॑तिर्वि॒शाम॑सि। वि॒श्वासां॑ मा॒नुषी॑णाम्। श॒तं पू॒र्भिर्य॑विष्ट

पाह्य॑हसः। समे॒द्धार॑ श॒त॑ हिमाः॑। त॒न्द्रावि॑ण॒हार्दि॑वानम्।
इ॒हैव॑ रा॒तयः॑ सन्तु। त्वष्टी॑मती ते सपेय। सु॒रेता॒ रेतो॑ दधाना। वी॒रं
विदे॒य तव॑ स॒न्दृशि॑। माऽह॑ रा॒यस्पोषे॑ण वि योषम्॥ २६ ॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुर्व द्रविणोदा दधाना द्वे च॥७॥ [७]

देव॑स्य॒ त्वा स॑वि॒तुः प्र॑स॒वे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामा॑
द॒दे। अ॒दि॒त्यै रा॑स्ना॒सि। इ॒ड ए॒हि। अ॒दि॒त ए॒हि। सर॑स्व॒त्येहि॑।
असा॒वेहि॑। असा॒वेहि॑। असा॒वेहि॑॥ २७ ॥

अ॒दि॒त्या उ॒ष्णीष॑म॒सि। वा॒युर॑स्यै॒डः। पू॒षा त्वो॒पाव॑सृजतु।
अ॒श्विभ्या॑ं प्र दा॒पय॑। यस्ते॒ स्तनः॑ श॒शयो॑ यो म॒योभूः॑। येन॒ विश्वा॑
पु॒ष्यसि॑ वा॒र्याणि॑। यो र॒त्नधा॑ व॒सुवि॑द्यः सु॒दत्रः॑। सर॑स्व॒ति तमि॑ह
धा॒तवे॑कः। उ॒स्र घ॒र्म॑ शि॒ष। उ॒स्र घ॒र्म पा॑हि॥ २८ ॥

घ॒र्माय॑ शि॒ष। बृ॒हस्प॑ति॒स्त्वोप॑सीदतु। दान॑वः स्थ॒ पे॒रवः॑।
वि॒ष्वग्वृ॑तो लोहि॒तेन॑। अ॒श्विभ्या॑ं पि॒न्वस्व॑। सर॑स्व॒त्यै पि॒न्वस्व॑।
पू॒ष्णे पि॒न्वस्व॑। बृ॒हस्प॑तये पि॒न्वस्व॑। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॑। इन्द्रा॑य
पि॒न्वस्व॑॥ २९ ॥

गा॒यत्रो॑ऽसि। त्रै॒ष्टुभो॑ऽसि। जा॒ग॒तम॑सि। स॒होर्जो॑ भा॒गेनो॑पमेहि॑।

इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सार॒घस्य॑ । घ॒र्म पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वट् । स्वाहा॑
त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वनये॑ जुहोमि । मधु॑ ह॒विर॑सि । सूर्य॑स्य
तप॑स्तप । द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑न्त्वा परि॒गृह्णामि॑ ॥ ३० ॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि । दे॒वाना॑न्त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑ भर्तु॑ः
शके॑यम् । तेजो॑ऽसि । तेजो॑ऽनु प्रेहि॑ । दि॒विस्पृ॑ङ्क्षा मा॑ हि॒ंसीः ।
अ॒न्तरि॑क्षस्पृङ्क्षा मा॑ हि॒ंसीः । पृ॒थिवि॑स्पृङ्क्षा मा॑ हि॒ंसीः ।
सुव॑रसि॒ सुव॑र्मे यच्छ । दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मा॑ पाहि ॥ ३१ ॥

एहि॑ पाहि पि॒न्वस्व॑ गृह्णामि॒ नव॑ च ॥ ८ ॥

स॒मुद्राय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑ । स॒लिला॑य॒ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑ ।
अ॒नाधृ॑ष्याय॒ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑ । अ॒प्रति॑धृष्याय॒ त्वा॒ वाता॑य॒
स्वाहा॑ । अ॒वस्य॑वै॒ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑ । दु॒र्वस्व॑ते॒ त्वा॒ वाता॑य॒
स्वाहा॑ । शि॒मिद्व॑ते॒ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑ । अ॒ग्नये॑ त्वा॒ वसु॑मते॒
स्वाहा॑ । सो॒माय॑ त्वा॒ रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहा॑ । वरु॑णाय॒ त्वाऽऽदि॑त्यव॒ते
स्वाहा॑ ॥ ३२ ॥

बृह॒स्पत॑ये॒ त्वा॒ वि॒श्वदे॑व्याव॒ते स्वाहा॑ । स॒वि॒त्रे त्व॑र्भु॒मतै॑ वि॒भुम॑तै॒
प्र॒भुम॑ते॒ वाज॑व॒ते स्वाहा॑ । य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॒रस्व॑ते पि॒तृम॑ते॒ स्वाहा॑ ।

विश्वा आशा दक्षिणसत्। विश्वान्देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य
घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना। स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय। शं
यजुर्भिः। अश्विना घर्म पात९ हार्दिवानम्॥ ३३ ॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनुवान्द्यावापृथिवी म९साताम्।
स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावट्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्।
अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनुवान्द्यावापृथिवी अम९साताम्। तं
प्राव्यं यथा वट्। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥ ३४ ॥

दिविधा इमं यज्ञम्। यज्ञमिमन्दिवि धाः। दिवं गच्छ। अन्तरिक्षं
गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ। देवान्घर्मपान्गच्छ।
पितृन्घर्मपान्गच्छ॥ ३५ ॥

आदित्यवन्ते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥ ९ ॥ [९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय पीपिहि।
अद्भ्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः पीपिहि।
द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि। ब्रह्मवर्चसाय
पीपिहि॥ ३६ ॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा। द्युम्नाय

त्वा। इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्मासि सुधर्मा मेन्यस्मे।
ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विशन्धारय। नेत्वा वातः
स्कन्दयात् ॥ ३७ ॥

अमुष्य त्वा प्राणे सादयामि। अमुना सह निरर्थं गच्छ।
योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। पूष्णे शरसे स्वाहा। ग्रावभ्यः
स्वाहा। प्रतिरेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहा। रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा ॥ ३८ ॥

अहज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषां स्वाहा।
रात्रिज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषां स्वाहा।
अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने समित्। तया
समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अपीपरो मा रात्रिया
अहो मा पाहि ॥ ३९ ॥

एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा
माञ्जीः। अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहा। सूर्यो ज्योतिज्योतिः सूर्यः
स्वाहा। भूः स्वाहा। हुतं हविः। मधु हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ ॥ ४० ॥

पिता नोऽसि मा मा हिंसीः। अश्याम ते देवघर्म। मधुमतो

वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः। अशीमहि त्वा
मा मा हिंसीः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः। स्वाहा त्वा
नक्षत्रेभ्यः ॥ ४१ ॥

ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि स्कन्दयाद्विद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च ॥ १० ॥ ————— [१०]

धर्म या ते दिवि शुक्। या गायत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे। या
हविर्द्धाने। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। धर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक्।
या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये। याऽऽग्नीध्रे। तान्त एतेनाव यजे
स्वाहा ॥ ४२ ॥

धर्म या ते पृथिव्या शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये।
या सदसि। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। अनुनोऽद्यानुमतिः।
अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः
पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा ॥ ४३ ॥

वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः। क्षत्रस्य
तनुवः पाहि। विशस्त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे।
प्राणस्य त्वा परस्पायै। चक्षुषस्तनुवः पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा।
वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। वल्गुरसि शं युधायाः ॥ ४४ ॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्य।
 सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो अपहरः। अन्यद्वतस्य
 सश्विम। घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन वर्द्धस्व चा च प्यायस्व।
 वर्द्धिषीमहि च वयम्। आ च प्यासिषीमहि ॥ ४५ ॥

रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पद्वद्धविर्द्धानम्।
 अग्निरध्यक्षाः। रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं
 वर्चसा। सं पयसा। सङ्गौपत्येन। स५ रायस्पोषेण ॥ ४६ ॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रददृष्टा
 हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। स५ सूर्येण रोचते। चिदसि
 समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो
 भुरण्युः। महान्तसधस्थै ध्रुव आनिषत्तः ॥ ४७ ॥

नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। विश्वावसु५ सोम गन्धर्वम्। आपो
 ददृशुषीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण आसाम्।
 परि सूर्यस्य परिधी५ रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो गृणातु। दिव्यो
 गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा घा सत्यमुत यन्न विद्म ॥ ४७ ॥

धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यात्। सस्त्रिमविन्दच्चरणे नदीनाम्।

अपावृणोदुरो अश्मव्रजानाम्। प्रासान्गान्धर्वो अमृतानि वोचत्।
 इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्। एतत्त्वन्देव घर्म देवो देवानुपागाः।
 इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्। सोमपीथानुमेहि। सह प्रजया सह
 रायस्पोषेण। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु ॥ ४९ ॥

दुर्मित्रास्तरस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।
 उद्वयन्तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममूषुत्यमस्मभ्यः सनिम्।
 गायत्रन्नवीयांसम्। अग्ने देवेषु प्रवोचः ॥ ५० ॥

याऽऽग्नीध्रे तान्त एतेनाव यजे स्वाहा धर्मेणा शं युधायाः प्यासिषीमहि पोषेण निषत्तो विद्म संन्वष्टौ ॥ ११ ॥

[११]

महीनां पयोऽसि विहितन्देवत्रा। ज्योतिर्भा असि वनस्पतीना-
 मोषधीनां रसः। वाजिनं त्वा वाजिनोऽव नयामः। ऊर्ध्वं मनः
 सुवर्गम् ॥ ५१ ॥

[१२]

अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः। स्कन्नेमा विश्वा
 भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि। आ
 स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात् प्रजनिषीमहि ॥ ५२ ॥

[१३]

या पुरस्ताद्विद्युदापतत्। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। या दक्षिणतः।
या पश्चात्। योत्तरतः। योपरिष्ठाद्विद्युदापतत्। तान्त एतेनाव यजे
स्वाहा ॥ ५३ ॥

[१४]

प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे स्वाहा
श्रोत्राय स्वाहा। मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै स्वाहा ॥ ५४ ॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा पूष्णे शरसे स्वाहा। पूष्णे प्रपत्थ्याय स्वाहा पूष्णे
नरन्धिषाय स्वाहा। पूष्णेऽङ्घ्रिणये स्वाहा पूष्णे नरुणाय स्वाहा।
पूष्णे साकेताय स्वाहा ॥ ५५ ॥

[१६]

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्त बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूम। प्र शुक्रैतु
देवी मनीषा। अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी। अर्चन्त एके महि
साममन्वत। तेन सूर्यमधारयन्। तेन सूर्यमरोचयन्। घर्मः
शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि संप्रियं प्रजया पशुभिर्भुवत्।

प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ५६ ॥

[१७]

यास्ते अग्न आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये ते अग्न इन्दवो या
उ नाभयः। यास्ते अग्ने तनुव ऊर्जो नाम। ताभिस्त्वमुभयीभिः
संविदानः। प्रजाभिरग्ने द्रविणेह सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ५७ ॥

[१८]

अग्निरसि वैश्वानरोऽसि। संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि।
इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते
वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः
पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्।
अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्द्धमासाश्च कल्पन्ताम्।
ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्ते कल्पताम्। अहोरात्राणि
ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ५८ ॥

चितयो नव च ॥ १९ ॥

[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊषुण ऊतयै। ऊर्ध्वो नः पाह्यः हसः।
 विधुन्द्रद्राणः समने बहूनाम्। युवानः सन्तं पलितो जंगार।
 देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार। सह्यः समान। यदृते
 चिदभिश्चिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः। सन्धाता सन्धिं मघवा
 पुरोवसुः ॥ ५९ ॥

निष्कर्ता विहुतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो घर्म
 व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरम्मा रजोनैः। मोष्वस्माः
 स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियासो अभिगुर्वृधानः। मा नः
 क्रतुभिर्हीडितेभिरस्मान्। द्विषासुनीते मा परा दाः। मा नो रुद्रो
 निरृतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी हीडिषाताम् ॥ ६० ॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया।
 आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापाष्ठा घविषा परि णो
 वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो अग्ने स त्वं नो
 अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्वयन्तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। वयः
 सुपर्णाः ॥ ६१ ॥

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि
 धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्घर्मो विभातु मे। आकूत्या मनसा सह।
 विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन परसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह।
 क्षेत्रेण यशसा सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि।
 तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य
 मधुमतः। उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि ॥ ६२ ॥

यशसा सह षड् ॥ २१ ॥ [२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्तुक्कानाहुतिश्च।
 अशनया च पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्ने
 घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
 द्विष्मः ॥ ६३ ॥

[२२]

स्त्रिक् स्त्रीहितिश्च स्त्रिहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च भीमा च।
 सदास्त्री सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ।
 योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः ॥ ६४ ॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयुश्च। निलिंपश्च विलिंपश्च
विक्षिपः ॥ ६५ ॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयुश्च। सहस्रहाश्च
सहमानश्च सहस्वाश्च सहीयाश्च। एत्य प्रेत्य विक्षिपः ॥ ६६ ॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्द्धमासास्त्वोदीं जयन्तु। मासास्त्वा
श्रपयन्तु। ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा हन्त्वसौ ॥ ६७ ॥

[२६]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हन्धी कट्। इति वाचः
क्रूराणि ॥ ६८ ॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र पशुमन्तमिच्छ।
वज्रेणामुं बोधय दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य प्रहर भोजनेभ्यः।
अग्ने अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना संवदस्व। नमस्ते अस्तु
भगवः। सकृत्ते अग्ने नमः। द्विस्ते नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते

नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः। दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः।
 आसहस्रकृत्वस्ते नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु
 मा मा हिंसीः ॥ ६९ ॥

त्रिस्ते नमः सप्त च ॥ २८ ॥ [२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्रृपाद्विधावसि।
 गृध्रः सुपर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य
 चोभयौः ॥ ७० ॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्दैव्यभिरायसि। द्विषन्तं मेऽभिराय। तं
 मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छेतु ॥ ७१ ॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडको वदति वाचमेताम्।
 तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यङ्कणुतङ्गहेषु ॥ ७२ ॥

[३१]

दीर्घमुखि दुरहणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो
 वदाद्विषन्तं मेऽव बाधासै ॥ ७३ ॥

[३२]

इत्थादुलूक आप॑प्तत् । हिर॒ण्याक्षो॑ अयौ॑मुखः । रक्ष॑सान्द्रू॒त
आग॑तः । तमि॒तो ना॑शयाग्ने ॥ ७४ ॥

[३३]

यदे॒तद्भू॒तान्यन्वा॑विश्य । दैवीं॑ वाचं॑ व॒दसि॑ । द्वि॒षतो॑ नः॒ परा॑वद ।
तान्मृ॑त्यो मृ॒त्यवे॑ नय । त आ॒र्त्याऽऽर्ति॑माच्छ॑न्तु । अ॒ग्निना॒ऽग्निः
संव॑दताम् ॥ ७५ ॥

-। ३५।

[३४]

प्र॒सार्य॑ स॒व॒थ्यौ प॑तसि । स॒व्यम॑क्षि नि॒पेपि॑ च । मेह॑कस्य
च॒नाम॑मत् ॥ ७६ ॥

-। ३६।

[३५]

अ॒त्रिणा॑ त्वा क्रिमे॑ हन्मि । कण्वे॑न ज॒मद॑ग्निना । वि॒श्वाव॑सो॒र्ब्रह्म॑णा
ह॒तः । क्रि॒मीणा॒ं राजा॑ । अ॒प्येषा॑ं स्थ॒पति॑र्ह॒तः । अथो॑ मा॒ताऽथो॑
पि॒ता । अथो॑ स्थू॒रा अथो॑ क्षु॒द्राः । अथो॑ कृ॒ष्णा अथो॑ श्वे॒ताः । अथो॑

आशा॒तिका॒ ह॒ताः। श्वे॒ताभिः॒ सह॒ सर्वे॑ ह॒ताः ॥ ७७ ॥

-। ३७।

[३६]

आ॒ह॒राव॑द्य। श्रु॒तस्य॑ ह॒विषो॑ यथा॑। तत्स॒त्यम्। यद॒मुं य॒मस्य॑
ज॒म्भयोः॑। आ॒द॒धामि॒ तथा॒ हि तत्। ख॒ण्फ॒ण्म्रसि॑ ॥ ७८ ॥

-। ३८।

[३७]

ब्र॒ह्म॒णा त्वा श॑पामि। ब्र॒ह्म॒णस्त्वा श॑पथे॒न श॑पामि। घो॒रेण॑ त्वा
भृ॒गूणां॑ चक्षु॒षा प्रेक्षे॑। रौ॒द्रेण॑ त्वाङ्गि॒रसां॑ मन॒सा ध्या॑यामि। अ॒घस्य॑
त्वा धा॒रया॑ वि॒द्ध्यामि॑। अध॒रो म॒त्पद्य॑स्वाऽसौ ॥ ७९ ॥

-। ३९।

[३८]

उत्तु॑द शि॒मिजा॑वरि। त॒ल्पेजे॑ त॒ल्प उत्तु॑द। गि॒रीꣳ र॒नु
प्रवे॑शय। म॒रीची॑रु॒प स॒न्नुद॑। याव॑दि॒तः पु॒रस्ता॑दु॒दया॑ति सूर्यः॑।
ताव॑दि॒तोऽमु॑न्नाशय। योऽस्मा॑न्देष्टि। यं च व॒यं द्विष्मः॑ ॥ ८० ॥

-। ४०।

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्वायि भुवोऽद्वायि
 भुवोऽद्वायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णम्।
 निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि। ए अस्मे अस्मे।
 सुवर्न ज्योतीः ॥ ८१ ॥

समित्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा
 ब्रह्मवर्चसेनाष्टौ च। ४१।

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः
 समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।
 यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। अन्तरिक्षः
 समित् ॥ ८२ ॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।
 सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
 ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।

तामादित्यः समिन्धे ॥ ८३ ॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्नै व्रतपते व्रतं चरिष्यामि ॥ ८४ ॥

तच्छकेयं तन्मे राध्यताम्। वायौ व्रतपत आदित्य व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयं तन्मे राध्यताम्। द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा ॥ ८५ ॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। अन्तरिक्षः समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया ॥ ८६ ॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा

ब्रह्मवर्चसेन ॥ ८७ ॥

अन्नाद्येन समिन्तां॑ स्वाहा॑ । प्राजापत्या मे॑ समिदसि
सपत्नक्षयणी । भ्रातृव्यहा मे॑ऽसि स्वाहा॑ । आदित्य व्रतपते
व्रतमचारिषम् । तदशकं॑ तन्मे॑ऽराधि । वायो॑ व्रतपतेऽग्रे॑ व्रतपते ।
व्रतानां॑ व्रतपते व्रतमचारिषम् । तदशकं॑ तन्मे॑ऽराधि ॥ ८८ ॥

[४१]

शं नो॑ वातः पवतां॑ मातरिश्वा॑ शं नस्तपतु॑ सूर्यः । अहानि॑शं भवन्तु
नः॑ श॒ः रात्रिः॑ प्रतिधीयताम् । शमुषा॑ नो व्युच्छतु॑ शमादित्य
उदेतु॑ नः । शिवा॑ नः शन्तमा॑ भव सुमृडीका॑ सरस्वति । मा ते
व्योम॑ सन्दृशि । इडा॑यै वास्त्वसि॑ वास्तुमद्वास्तुमन्तो॑ भूयास्म॒ मा
वास्तो॑श्छित्स्मह्यवास्तुः स भूयाद्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ वयं द्विष्मः ।
प्रतिष्ठा॑सि प्रतिष्ठावन्तो॑ भूयास्म॒ मा प्रतिष्ठाया॑श्छित्स्मह्यप्रतिष्ठः स
भूयाद्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ वयं द्विष्मः । आ वात॑ वाहि भेषजं॑ वि वात
वाहि॑ यद्रपः । त्व॒ः हि विश्व॑भेषजो देवाना॑न्दूत ईयसे । द्वाविमौ॑
वातो॑ वात॒ आ सिन्धो॑रा परावतः ॥ ८९ ॥

दक्षं॑ मे अन्य आवातु॑ परान्यो वातु॑ यद्रपः । यद्दो॑ वातते

गृहोऽमृतस्य निधिरहितः। ततो नो देहि जीवसे ततो नो
 धेहि भेषजम्। ततो नो मह आर्वह वात आवातु भेषजम्।
 शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयूषि तारिषत्। इन्द्रस्य गृहोऽसि
 तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये
 भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनातां
 देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य
 ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं म उर्वन्तरं बृहदग्नयः पर्वताश्च यया वातः
 स्वस्त्या स्वस्तिमान्त्या स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ
 मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि प्रजां
 मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु
 मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु ॥ ९० ॥

द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः। तन्नो
 मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कया
 नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा। कया शचिष्ठया वृता। कस्त्वा
 सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्यसः। दृढाचिदारुजे वसु। अभी षु
 णः सखीनामविता जरितृणाम्। शतं भ्वास्यूतिभिः। वयः सुपर्णा

उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि
चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान्॥ ९१ ॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतयै। शंयोरभिस्रवन्तु नः।
ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्चरषणीनाम्। अपो याचामि भेषजम्।
सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि
यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन।
महे रणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय
जिन्वथ॥ ९२ ॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साग्निना शान्ता सा मे
शान्ता शुचं शमयतु। अन्तरिक्षं शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे
शान्तं शुचं शमयतु। द्यौः शान्ता सादित्येन शान्ता सा मे
शान्ता शुचं शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिर्द्यौः
शान्तिर्दिशः शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः
शान्तिरादित्यः शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः
शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा

शान्तिरश्वः शान्तिः पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः
 शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाहं शान्त्या
 सर्वशान्त्या मह्यं द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे
 अस्तु शान्तिः। एह श्रीश्च हीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा
 श्रद्धा सत्यन्धर्मश्चैतानि मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा मां श्रीश्च
 हीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यन्धर्मश्चैतानि मा
 मा हासिषुः। उदायुषा स्वायुषोदोषधीनां रसेनोत्पर्जन्यस्य
 शुष्मेणोदस्थाममृतां अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्।
 पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम
 शरदः शतं भवाम शरदः शतं शृण्वाम शरदः शतं प्रब्रवाम
 शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्क सूर्यं दृशे। य
 उदगान्महतोऽर्णवाद्भिभ्राजमानः सरिरस्य मध्यात्स मां वृषभो
 लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु। ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण
 आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही
 धारितमेनेन महदन्तरिक्षं दिवं दाधार पृथिवीं सदेवां यदहं वेद
 तदहन्धारयाणि मा मद्देदोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविशतां
 समीचीं भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।

आभिर्गीर्भिर्यदतौ न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा
स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। ब्रह्म
प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ९३ ॥

परावर्तौ दधातु बद्धां जिवन्थ दृशे सुप्त च ॥ ४२ ॥ [४२]

नमोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तन्नो मा हासीत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

देवा वै सत्रमासत। ऋद्धिपरिमितं यशस्कामाः। तेऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्। सर्वेषां नस्तत्सहासदिति। तेषां कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत्। तस्यै खाण्डवो दक्षिणार्द्ध आसीत्। तूर्ध्वमुत्तरार्द्धः। परीणज्जघनार्द्धः। मरुत् उत्करः ॥ १ ॥

तेषां मरुत् वैष्णवं यशं आर्च्छत्। तन्न्यकामयत्। तेनापाक्रामत्। तन्देवा अन्वायन्। यशोऽवरुरुत्समानाः। तस्यान्वागतस्य। सव्याद्धनुरजायत्। दक्षिणादिष्वः। तस्मादिषुधन्वं पुण्यजन्म। यज्ञजन्मा हि ॥ २ ॥

तमेकं सन्तम्। बहवो नाभ्यधृष्णुवन्। तस्मादेकमिषुधन्विनम्। बहवोऽनिषुधन्वा नाभिधृष्णुवन्ति। सौऽस्मयत्। एकं मा सन्तं बहवो नाभ्यधर्षिषुरिति। तस्य सिष्मियाणस्य तेजोऽपाक्रामत्। तद्देवा ओषधीषु न्यमृजुः। ते श्यामाका अभवन्। स्मयाका वै नामैते ॥ ३ ॥

तत्स्मयाकानां स्मयाकत्वम्। तस्माद्दीक्षितेनापि गृह्य स्मेतव्यम्।

तेजसो धृत्यै। स धनुः प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्। ता उपदीका
अब्रुवन्वरं वृणामहै। अथ व इमं रन्धयाम। यत्र कं च खनाम।
तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका यत्र कं च खनन्ति।
तदपोऽभितृन्दन्ति ॥ ४ ॥

वारैवृतं ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य धनुर्विप्रवमाणं
शिर उदवर्तयत्। तद्यावापृथिवी अनुप्रावर्तत। यत् प्रावर्तत।
तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्। यद्वाँ(४)इत्यपतत्। तद्धर्मस्य घर्मत्वम्।
महतो वीर्यमपप्तदिति। तन्महावीरस्य महावीरत्वम् ॥ ५ ॥

यदस्याः समभरन्। तत्सम्राज्ञः सम्राट्त्वम्। तं स्तुतन्देवतास्त्रेधा
व्यगृह्णत। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं दिनं सवनम्।
विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः।
नाशिषोऽवारुन्धत। न सुवर्गं लोकमभ्यजयन्। ते देवा
अश्विनावब्रुवन् ॥ ६ ॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति।
तावब्रूतां वरं वृणावहै। ग्रह एव नावत्रापि गृह्यतामिति।
ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ताम्।

यत्प्रवर्ग्यः। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषोऽरुन्धत।
अभि सुवर्गं लोकमजयन्। यत्प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। यज्ञस्यैव
तच्छिरः प्रतिदधाति। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानः। अवाशिषो
रुन्धे। अभि सुवर्गं लोकं जयति। तस्मादेष आश्विनप्रवया इव।
यत्प्रवर्ग्यः ॥ ७ ॥

उत्करो ह्येते तुन्दन्ति महावीरत्वमब्रुवन्नजयन्त्सप्त च ॥ १ ॥ [१]

सावित्रं जुहोति प्रतिष्ठित्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः
पशवः। पशून्वावरुन्धे। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति।
छन्दांसि देवेभ्योऽपाक्रामन्। न वोऽभागानि हव्यं वक्ष्याम इति।
तेभ्य एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै याज्यायै ॥ ८ ॥

देवतायै वषट्काराय। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दांस्येव तत्
प्रीणाति। तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न होतव्या(३)मिति।
हविर्वै दीक्षितः। यज्जुहुयात्। हविष्कृतं यजमानमग्नौ प्रदध्यात्।
यन्न जुहुयात् ॥ ९ ॥

यज्ञपरुरन्तरियात्। यजुरेव वदेत्। न हविष्कृतं यजमानमग्नौ

प्रदधाति। न यज्ञपरुरन्तरैति। गायत्री छन्दाःस्यत्यमन्यत।
तस्यै वषट्कारोऽभ्यय्य शिरोऽच्छिनत्। तस्यै द्वेधा रसः परापतत्।
पृथिवीमर्द्धः प्राविशत्। पशूनर्द्धः। यः पृथिवीं प्राविशत्॥ १० ॥

स खदिरोऽभवत्। यः पशून्। सोऽजाम्। यत्वादिर्यभ्रिर्भवति।
छन्दसामेव रसेन यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यदौदुंबरी। ऊर्वा
उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैष्णवी। तेजो वै
वेणुः॥ ११ ॥

तेजसैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकङ्कती। भा एवावरुन्धे।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यभ्रिमादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनौर्बाहुभ्या-
मित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। वज्र इव वा एषा। यदभ्रिः। अभ्रिरसि
नारिरसीत्याह शान्त्यै॥ १२ ॥

अध्वरुकृद्देवेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य इति
वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्याह। ब्रह्मणैव यज्ञस्य
शिरोऽच्छैति। प्रेतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव यज्ञस्य
शिरोऽच्छैति। प्र देव्येतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै सूनृता। अच्छा वीरं

नयं पङ्क्तिराधसमित्याह ॥ १३ ॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह। देवानेव यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवी अनु मे मःसाथामित्याह। आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऋद्ध्यासमद्य मखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै मखः। ऋद्ध्यासमद्य यज्ञस्य शिर इति वावैतदाह। मखाय त्वा मखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्याह। निर्दिश्यैवैनद्धरति ॥ १४ ॥

त्रिरहरति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्वनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्वन्ः करुण्यतरः। इयत्यग्र आसीरित्याह। अस्यामेवाच्छंबद्धारं यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति ॥ १५ ॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा संभारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्रयत्र पराक्रमत ॥ १६ ॥

तन्नाद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सौऽद्धियत। सौऽब्रवीत्।
 ऊ॒तिं वै मे॑ धा॒ इति॑। तदू॒तीका॑नामू॒तीक॑त्वम्। यदू॒तीका॑ भव॑न्ति।
 य॒ज्ञायै॒वोति॑न्दधति। अ॒ग्नि॒जा अ॑सि प्र॒जाप॑ते रे॒त इत्या॑ह। य ए॒व
 रसः॑ प॒शून्प्रावि॑शत् ॥ १७ ॥

तमे॒वाव॑रुन्धे। पञ्चै॒ते संभा॑रा भव॑न्ति। पाङ्क्तौ॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व
 य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्ग्रा॒म्याणां॑ प॒शूनां॑ चर्म॑णा स॒म्भरे॑त्।
 ग्रा॒म्यान्प॒शूञ्छु॒चाऽर्प॑येत्। कृ॒ष्णाजि॑नेन सम्भ॑रति। आ॒र॒ण्याने॒व
 प॒शूञ्छु॒चा॒र्पय॑ति। तस्मा॑त्स॒माव॑त्प॒शूनां॑ प्र॒जाय॑मानानाम् ॥ १८ ॥

आ॒र॒ण्याः प॒शवः॑ कनी॑याऽसः। शु॒चा ह्यृ॑ताः। लो॒मतः॑ सम्भ॑रति।
 अतो॒ ह्यस्य॑ मे॒ध्यम्। प॒रिगृ॑ह्या य॑न्ति। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। ब॒हवो॑
 हर॑न्ति। अ॒प॒चिति॑मे॒वास्मि॑न्दधति। उद्ध॑ते सि॒क॒तोपो॑प्ते प॒रि॒श्रिते॑
 नि॒द॒धति॑ शान्त्यै॑। म॒द॒न्तीभि॑रु॒प सृ॑जति ॥ १९ ॥

तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। मधु॑ त्वा मधु॒ला क॑रो॒त्वित्या॑ह।
 ब्रह्म॑णै॒वास्मि॑न्तेजो॑ दधाति। यद्ग्रा॒म्याणां॑ पात्रा॑णां क॒पालैः॑
 स॒सृ॑जेत्। ग्रा॒म्याणि॑ पात्रा॑णि शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्मक॑पा॒लैः
 स॒सृ॑जति। ए॒तानि॑ वा अ॒नुप॑जीवनी॒यानि॑। तान्ये॒व शु॒चा॒र्पय॑ति।

शर्कराभिः सःसृजति धृत्यै। अथो शन्त्वाय। अजलोमैः
 सःसृजति। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यदजा। प्रिययैवैनं तनुवा
 सःसृजति। अथो तेजसा। कृष्णाजिनस्य लोमभिः सःसृजति।
 यज्ञो वै कृष्णाजिनम्। यज्ञेनैव यज्ञः सःसृजति ॥ २० ॥

याज्यायै न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पराक्रमताविशत् प्रजायमानानाः
 सृजति शन्त्वायाष्टौ च ॥ २ ॥ [२]

परिश्रिते करोति। ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै। न कुर्वन्नभि
 प्राण्यात्। यत्कुर्वन्नभि प्राण्यात्। प्राणाञ्छुचार्पयेत्। अपहाय
 प्राणिति। प्राणानाङ्गोपीथाय। न प्रवर्ग्यं चादित्यं चान्तरेयात्।
 यदन्तरेयात्। दुश्चर्मा स्यात् ॥ २१ ॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आत्मनो गोपीथाय। वेणुना करोति।
 तेजो वै वेणुः। तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति।
 मखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मखः। तस्यैतच्छिरः।
 यत्प्रवर्ग्यः ॥ २२ ॥

तस्मादेवमाह। यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह। यज्ञस्य ह्येते पदे।
 अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह।

छन्दाभिरेवैनङ्करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रय इमे लोकाः।
एषां लोकानामाप्त्यै। छन्दाभिः करोति॥ २३ ॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैनङ्करोति। यजुषा बिलङ्करोति
व्यावृत्त्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं
तं करोति। यज्ञपरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे
वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥ २४ ॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्ध्यै। परिग्रीवं करोति धृत्यै।
सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति।
प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह।
असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥ २५ ॥

छन्दाभिरेवैनन्धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेज
एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्ध्यै
त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह।
सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः
पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥ २६ ॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ

ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः
 प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो
 गोपीथाय। ऋजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वेत्याह।
 इयं वा ऋजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ सुक्षितिः ॥ २७ ॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै।
 इदमहममुमामुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामीत्याह।
 विशैवैनं पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहति। विशेति राजन्यस्य ब्रूयात्।
 विशैवैनं पर्यूहति। पशुभिरिति वैश्यस्य। पशुभिरेवैनं पर्यूहति।
 असुर्यं पात्रमनाच्छृणुणम् ॥ २८ ॥

आच्छृणुति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाच्छृणुति। परमं वा
 एतत्पयः। यदजक्षीरम्। परमेणैवैनं पयसाच्छृणुति। यजुषा
 व्यावृत्त्यै। छन्दोभिराच्छृणुति। छन्दोभिर्वा एष क्रियते।
 छन्दोभिरेव छन्दाः स्याच्छृणुति। छन्धि वाचमित्याह।
 वाचमेवावरुन्धे। छन्ध्यूर्जमित्याह। ऊर्जमेवावरुन्धे। छन्धि
 हविरित्याह। हविरेवाकः। देव पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह।
 यथायजुरेवैतत् ॥ २९ ॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्त्युपेत्याह सुक्षितिरनाच्छृण्वञ्छन्दाऽस्याच्छृण्वत्यष्टौ

च॥ ३॥ [३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। एष वा एतरहि
बृहस्पतिः। यद्वह्मा। तस्मा एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति।
आत्मनोऽनात्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा
एतस्य देवताः। ताभिरेवैनं समर्द्धयति। मदन्तीभिः प्रोक्षति।
तेज एवास्मिन्दधाति॥ ३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः
प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह।
रक्षसामपहत्यै। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै। त्रिष्टुभः
सतीर्गायत्रीरिवान्वाह॥ ३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति। सन्ततमन्वाह।
प्राणानामन्नाद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपहत्यै। यत्परिमिता
अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत। अपरिमिता अन्वाह।
अपरिमितस्यावरुद्ध्यै। शिरो वा एतद्यज्ञस्य॥ ३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ध्वञ्जः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जैव यज्ञस्य

शिरः समर्द्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणानेव यजमाने दधाति।
सप्त जुहोति। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति।
देवस्त्वा सविता मध्वाऽनत्तिवत्याह ॥ ३३ ॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेति हिरण्यमुपास्यति।
अस्या अनतिदाहाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निः
सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति। देवतास्वेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णाग्रं भवति। एतद्वरहिरह्येषः ॥ ३४ ॥

अर्चिरसि शोचिरसीत्याह। तेज एवास्मिन्ब्रह्मवर्चसन्दधाति।
संसीदस्व महां असीत्याह। महान् ह्येषः। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। एते वाव त ऋत्विजः। ये दर्शपूर्णमासयौ। अथ कथा
होता यजमानायाशिषो नाशास्त इति। पुरस्तादाशीः खलु वा
अन्यो यज्ञः। उपरिष्ठादाशीरन्यः ॥ ३५ ॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूंष्याह। शीर्षत एव यज्ञस्य
यजमान आशिषोऽवरुन्धे। आयुः पुरस्तादाह। प्रजान्दक्षिणतः।
प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः। विधृतिमुपरिष्ठात्। प्राणानेवास्मै
समीचौ दधाति। ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यन्दिशोऽनु

व्यास्थापयन्ति ॥ ३६ ॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा
भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे भूया
मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितः स्थ परिचित इत्याह।
अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो रश्मयः ॥ ३७ ॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवादित्यं रश्मिभिः
पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिँल्लोके रश्मिभिः पर्यूढः।
तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्रामणीः संजातैः पर्यूढः। अग्नेः
सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आच्छत्। यद्वैकङ्कताः परिधयो
भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति ॥ ३८ ॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति त्रयोदशो
मास इत्याहुः। यत्त्रयोदशः परिधिर्भवति। तेनैव त्रयोदशं
मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धिरसीत्याह व्यावृत्त्यै।
दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति। अमुष्या
अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः परिगृह्णाति। अरूहन्

बिभर्षि सायकानि धन्वेत्याह ॥ ३९ ॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति
धवित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनोति।
प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति। त्रिवृद्धि
प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः ॥ ४० ॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। यत् त्रिः परीत्य चतुर्थं परीति। एतां ह वा
अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम ॥ ४१ ॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं परीयात्।
आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै धवित्राणि। अव्यतिषङ्गन्धून्वन्ति।
प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्स्यै। विनिषद्य धून्वन्ति। दिक्ष्वैव
प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो
धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः पवते ॥ ४२ ॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्यांहिष उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम समष्ट्यै द्वे

च॥४॥

[४]

अ॒ग्नि॒ष्वा व॒सुभिः॑ पु॒रस्ता॑द्रोच॒यतु॑ गा॒य॒त्रेण॑ छ॒न्द॒सेत्या॑ह । अ॒ग्निरे॒वैनं॑
 व॒सुभिः॑ पु॒रस्ता॑द्रोच॒यति॑ गा॒य॒त्रेण॑ छ॒न्द॒सा । स॒मा॒रु॒चि॒तो
 रो॒च॒येत्या॑ह । आ॒शि॒ष॒मे॒वैता॑माशा॒स्ते । इन्द्र॑स्त्वा रु॒द्रैर्दक्षि॑ण॒तो
 रो॒च॒यतु॑ त्रै॒ष्टु॒भेन॑ छ॒न्द॒सेत्या॑ह । इन्द्र॑ ए॒वैनं॑ रु॒द्रैर्दक्षि॑ण॒तो रो॒च॒यति॑
 त्रै॒ष्टु॒भेन॑ छ॒न्द॒सा । स॒मा॒रु॒चि॒तो रो॒च॒येत्या॑ह । आ॒शि॒ष॒मे॒वैता॑मा
 शा॒स्ते । वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः प॒श्चाद्रो॑च॒यतु॑ जा॒ग॒तेन॑ छ॒न्द॒सेत्या॑ह ।
 वरु॑ण ए॒वैन॑मादि॒त्यैः प॒श्चाद्रो॑च॒यति॑ जा॒ग॒तेन॑ छ॒न्द॒सा ॥ ४३ ॥

स॒मा॒रु॒चि॒तो रो॒च॒येत्या॑ह । आ॒शि॒ष॒मे॒वैता॑माशा॒स्ते । द्यु॒ता॒न॒स्त्वा
 मा॒रु॒तो म॒रुद्भि॑रुत्त॒र॒तो रो॒च॒य॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॑ छ॒न्द॒सेत्या॑ह । द्यु॒ता॒न
 ए॒वैनं॑ मा॒रु॒तो म॒रुद्भि॑रुत्त॒र॒तो रो॒च॒य॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॑ छ॒न्द॒सा ।
 स॒मा॒रु॒चि॒तो रो॒च॒येत्या॑ह । आ॒शि॒ष॒मे॒वैता॑मा शा॒स्ते । बृ॒ह॒स्प॒ति॒स्त्वा
 वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्टाद्रो॑च॒यतु॑ पा॒ङ्केन॑ छ॒न्द॒सेत्या॑ह । बृ॒ह॒स्प॒ति॒रे॒वैनं॑
 वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्टाद्रो॑च॒यति॑ पा॒ङ्केन॑ छ॒न्द॒सा । स॒मा॒रु॒चि॒तो
 रो॒च॒येत्या॑ह । आ॒शि॒ष॒मे॒वैता॑माशा॒स्ते ॥ ४४ ॥

रो॒चि॒तस्त्व॒न्दे॒व घ॒र्म दे॒वेष्व॒सीत्या॑ह । रो॒चि॒तो ह्येष॑ दे॒वेषु॑ ।

रोचिषीयाहं मनुष्यैष्वित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु। सम्राड्वर्म
 रुचितस्त्वन्देवेष्वायुष्माः स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह।
 रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माः स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं
 मनुष्येष्वायुष्माः स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह। रुचित
 एवैष मनुष्येष्वायुष्माः स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। रुगसि
 रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते।
 तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्रब्रूयात्।
 अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको यजमानः। अथ
 यदेनमेतैर्यजुर्भी रोचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्राह।
 रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको यजमानः ॥ ४५ ॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा समारुचितो रोचयेत्याहाशिषमेवैतामाशास्ते शास्तेऽष्टौ च ॥ ५ ॥

[५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत् प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः। पुरस्तादुपसदां
 प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। त्रिः
 प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य
 शिरोऽवरुन्धे। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः ॥ ४६ ॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।
 द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।
 चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः। अर्द्धमासेभ्य
 एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु। सकृदेव प्रवृज्यः। एकं
 हि शिरः ॥ ४७ ॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः। यावानेव
 यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्यै प्रवृज्यात्। प्रजा वै पशव
 उक्थानि। यदुक्थ्यै प्रवृज्यात्। प्रजां पशूनस्य निर्दहेत्। विश्वजिति
 सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति ॥ ४८ ॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं
 च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यङ्गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।
 प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यङ्गोपामित्याह। असौ
 वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव
 प्रजानाङ्गोप्तारङ्कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह ॥ ४९ ॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परा च पृथिभिश्चरन्तमित्याह। आ
 च ह्येष परा च पृथिभिश्चरति। स सध्रीचीः स विषूचीर्वसान

इत्याह। स॒ग्रीची॑श्च ह्येष वि॒षूची॑श्च व॒सानः प्र॒जा अ॒भि
वि॒पश्य॑ति। आ॒व॒रीव॑र्ति भु॒वनेष्व॑न्तरित्याह। आ ह्येष
व॒रीव॑र्ति भु॒वनेष्व॑न्तः। अत्र प्रा॒वीर्मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु
मा॒धूची॑भ्यामित्याह। वा॒स॒न्तिका॑वे॒वास्मा ऋ॒तू क॑ल्पयति।
सम॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह ॥ ५० ॥

ग्रेष्मा॑वे॒वास्मा ऋ॒तू क॑ल्पयति। सम॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह।
अ॒ग्निर्ह्यै॒वैषोऽ॒ग्निना॑ स॒ङ्गच्छ॑ते। स्वाहा सम॒ग्निस्त॑पसा ग॒तेत्या॑ह।
पूर्व॑मे॒वादित॑म्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः
पृथि॒व्या इत्या॑ह। शा॒र॒दावे॒वास्मा ऋ॒तू क॑ल्पयति ॥ ५१ ॥

दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा य॒च्छेत्या॑ह। हो॒त्राभि॑रे॒वेमाँल्लो॑कान्त्सन्दधाति।
विश्वा॑सां भु॒वां प॒त इत्या॑ह। हैम॑न्तिका॑वे॒वास्मा ऋ॒तू क॑ल्पयति।
दे॒वश्रू॑स्त्वन्दै॒व घ॑र्म दे॒वान्या॑हीत्याह। शै॒शिरा॑वे॒वास्मा ऋ॒तू
क॑ल्पयति। त॒पोजां॑ वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑ दे॒वायु॑वमित्याह। या वै
मे॒ध्या वाक्। सा त॑पो॒जाः। ता॒मे॒वाव॑रुन्धे ॥ ५२ ॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑मित्याह। ग॒र्भो ह्येष॑ दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑ती॒नामि॑त्याह।
प्र॒जा वै म॒तयः॑। ता॒सा॒मे॒ष ए॒व पि॒ता। यत् प्र॑व॒र्ग्यः।

तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष प्रजानाम्।
मतिः कवीनामित्याह ॥ ५३ ॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सन्देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ सः
सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवादित्यं प्रवर्ग्यं च सः शास्ति।
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यश्चर्मवर्चोदासीत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते।
पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा
भवन्ति। पत्नियै दशमः। नव वै पुरुषे प्राणाः ॥ ५४ ॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्।
अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत।
तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवैक्षन्ते। एता वै होत्राः।
होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति ॥ ५५ ॥

रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां
सृष्ट्यै। रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वरुषति। वर्षुकः
पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते। रुचितमवैक्षन्ते। रुचितं वै
ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति ॥ ५६ ॥

अधीयन्तोऽवैक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्न्यवैक्षेत।

यत्पन्त्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत।
न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।
प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह। सपाद्धि
प्रजाः प्रजायन्ते ॥ ५७ ॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणक्त्यनिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे
कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च ॥ ६ ॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम।
पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै रास्नाऽसीत्याह
यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै
देवनामानि। देवनामैरेवैनामा ह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि ॥ ५८ ॥

मनुष्यनामैरेवैनामा ह्वयति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।
ऋतुभिरेवैनामा ह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यौ वै वत्सः। पूषा
त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः ॥ ५९ ॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह। अश्विनौ
 वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवासमै भेषजं करोति। यस्ते स्तनः
 शशाय इत्याह। स्तौत्येवैनान्। उस्त्र घर्मः शिषोस्त्र घर्म पाहि
 घर्माय शिषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै देहीति। तादृगेव तत्।
 बृहस्पतिस्त्वोप सीदत्वित्याह ॥ ६० ॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनानमुपसीदति। दानवः स्थ
 परेव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो लोहितेनेत्याह
 व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व
 बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पिन्वते।
 इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव भागधेयेन
 समर्द्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह ॥ ६१ ॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि
 जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते। सहोर्जो
 भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं भागमकः। अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य
 शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्। आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वियाता
 इति। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां

वषट्करोति। अथौ अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति ॥ ६२ ॥

घर्म पात वसवो यजता वडित्याह। वसूनेव भागधेयेन समर्द्धयति।
यद्वषट्कुर्यात्। यातयामाऽस्य वषट्कारः स्यात्। यन्न वषट्कुर्यात्।
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। वडित्याह। परोक्षमेव वषट्करोति। नास्य
यातयामा वषट्कारो भवति। न यज्ञं रक्षांसि घ्नन्ति ॥ ६३ ॥

स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमीत्याह। यो वा
अस्य पुण्यो रश्मिः। स वृष्टिवनिः। तस्मा एवैनं जुहोति।
मधु हविरसीत्याह। स्वदयत्येवैनम्। सूर्यस्य तपस्तपेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामीत्याह।
द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं परिगृह्णाति ॥ ६४ ॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवैनमुपयच्छति।
न वा एतं मनुष्यो भर्तुमर्हति। देवानां त्वा पितृणामनुमतो
भर्तुः शक्यमित्याह। देवैरेवैनं पितृभिरनुमत आदत्ते। वि
वा एनमेतदर्द्धयन्ति। यत्पश्चाप्रवृज्य पुरो जुहति। तेजोऽसि
तेजोऽनु प्रेहीत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति। दिविस्पृङ्मा
मा हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्मा मा हिंसीः पृथिविस्पृङ्मा मा

हिंसीरित्याहाहिंसायै ॥ ६५ ॥

सुवरसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मा पाहीत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
आत्मा वायुः। उद्यत्य वातनामान्याह। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै। पञ्चाह ॥ ६६ ॥

पाङ्क्तौ यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। अग्नयै
त्वा वसुमते स्वाहेत्याह। असौ वा आदित्योऽग्निर्वसुमान्। तस्मा
एवैनं जुहोति। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहेत्याह। चन्द्रमा वै
सोमो रुद्रवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। वरुणाय त्वाऽऽदित्यवते
स्वाहेत्याह ॥ ६७ ॥

अप्सु वै वरुण आदित्यवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। बृहस्पतये त्वा
विश्वदेव्यावते स्वाहेत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनं
जुहोति। सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहेत्याह।
संवत्सरो वै सवितर्भुमान् विभुमान्प्रभुमान् वाजवान्। तस्मा एवैनं
जुहोति। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेत्याह। प्राणो वै
यमोऽङ्गिरस्वान्पितृमान् ॥ ६८ ॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति। द॒श
सम्प॑द्यन्ते। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्यमवरुन्धे।
रौहि॑णाभ्यां वै दे॒वाः सु॒वर्गं॑ लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हि॒ण्यो रौहि॑णत्वम्।
यद्रौ॑हि॒णौ भव॑तः। रौहि॑णाभ्यामे॒व तद्य॑जमानः सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति।
अह॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषता५ सु॒ज्योति॑ज्योतिषा५ स्वाहा
रात्रि॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषता५ सु॒ज्योति॑ज्योतिषा५ स्वाहेत्याह।
आ॒दि॒त्यमे॒व तद॑मुष्मिँल्लोकेऽह्ना॑ प॒रस्ता॑द्वाधार। रात्रि॒या
अ॒वस्ता॑त्। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमुष्मिँल्लो॑केऽहो॒रात्रा॑भ्यान्धृतः ॥ ६९ ॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्द्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पञ्चाऽहादित्यवन्ते स्वाहेत्याह
पितृमानेति चत्वारि च ॥ ७ ॥

विश्वा॑ आ॒शा दक्षि॑णसदि॒त्याह॑। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्प्री॑णाति। अथो॒
दुरि॑ष्ट्या ए॒वैनं॑ पाति। वि॒श्वान्दे॒वान॑याडिहेत्याह। वि॒श्वाने॒व
दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑ म॒धोः
पि॒बत॑मश्विनेत्याह। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति।
स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं य॒जुर्भि॑रित्याह। अ॒भ्ये॒वैन॑द्धारयति।
अथो॑ ह॒विरे॒वाकः॑ ॥ ७० ॥

अश्विना घर्म पातः हार्दिवा॒नमहर्दि॒वाभि॒रूति॒भिरित्या॑ह ।
 अश्विना॒वेव भा॒गधेयै॑न॒ सम॑र्द्धयति । अनु॒ वा॒न्यावा॑पृथि॒वी
 मः॑साता॒मित्या॒हानु॑मत्यै । स्वाहेन्द्रा॒य स्वाहेन्द्रा॑वडित्या॒ह ।
 इन्द्रा॒य हि पु॒रो हू॒यते॑ । आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑ ।
 वष॑ट्कृते जुहोति । रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै । अनु॒यज॑ति स्व॒गाकृ॑त्यै ।
 घ॒र्मम॑पातमश्विनेत्या॒ह ॥ ७१ ॥

पूर्वमे॒वोदि॑तम् । उत्तरे॒णाभि॑गृणाति । अनु॒वा॒न्यावा॑पृथि॒वी
 अमः॑साता॒मित्या॒हानु॑मत्यै । तं प्रा॒व्यं यथा॑वण्णमो॑ दि॒वे
 नमः॑ पृथि॒व्या इत्या॑ह । यथा॒यज॑रु॒रेवै॑तत् । दि॒विधा॑ इ॒मं य॒ज्ञं
 य॒ज्ञमि॒मन्दि॒विधा॑ इत्या॒ह । सु॒वर्गमे॒वैनं॑ लो॒कं ग॑मयति । दि॒वं
 गच्छा॑न्तरि॒क्षं गच्छ॑ पृथि॒वीङ्ग॑च्छेत्या॒ह । ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑
 प्रति॑ष्ठापयति । पञ्च॑ प्र॒दिशो॑ ग॒च्छेत्या॑ह ॥ ७२ ॥

दि॒क्ष्वे॒वैनं॑ प्रति॑ष्ठापयति । दे॒वान्ध॒र्मपा॒न्गच्छ॑ पि॒तृन्ध॒र्मपा॒न्गच्छेत्या॑ह ।
 उ॒भयै॒ष्वे॒वैनं॑ प्रति॑ष्ठापयति । यत्पि॒न्वते॑ । वरू॑षुकः प॒र्जन्यो॑ भवति ।
 तस्मा॑त्पि॒न्वमा॒नः पु॒ण्यः । यत्प्रा॑ङ्पि॒न्वते॑ । तद्दे॒वाना॑म् । यद्दि॒क्षिणा॑ ।
 तत्पि॒तृणा॑म् ॥ ७३ ॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्गुद्राणाम्। प्राञ्चमुदञ्च
पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु दिशः पिन्वयति।
सर्वा दिशः समैधन्ते। अन्तःपरिधि पिन्वयति ॥ ७४ ॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह। इषमेवोर्जं
यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह। यजमानायैवैतामाशिषम
शास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्याह। आत्मन एवैतामाशिषमाशास्ते।
त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
धर्मासि सुधर्मा मेन्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह ॥ ७५ ॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्त्वा वातः स्कन्दयादिति यद्यभिचरेत्।
अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थङ्गच्छेति ब्रूयाद्यं
द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थङ्गमयति। पूष्णे शरसे
स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः। ताभ्य एवैनं जुहोति।
ग्रावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे वाचः ॥ ७६ ॥

ताभ्य एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै देवाः
प्रतिराः। तेभ्य एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेत्याह।
द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये

वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः। तेभ्य एवैनं जुहोति ॥ ७७ ॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन समर्द्धयति। सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते। उदञ्चं निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत। यदन्वीक्षेत ॥ ७८ ॥

चक्षुरस्य प्रमायुकं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे दा वर्चसा माञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे दा वर्चसा माञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रा(३)न्न होतव्या(३)मिति ॥ ७९ ॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतं हविर्मधु हविरित्याह।

स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह ॥ ८० ॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ जुहोति। पिता नोऽसि मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै। अश्याम ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। स्वधाविनोऽशीमहि त्वा मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै। तेजसा वा एते व्यृध्यन्ते। ये प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राश्नन्ति। तेज एवात्मन्दधते ॥ ८१ ॥

संवत्सरं न मांसमश्नीयात्। न रामामुपेयात्। न मृन्मयेन पिबेत्। नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तत्संश्रयति। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजि सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव व्रतेनागोपायत्। तस्मादेतद्व्रतं चार्यम्। तेजसो गोपीथाय। तस्मादेतानि यजूंषि विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः संसादयति। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा एतस्य देवताः। ताभिरैवैनं समर्द्धयति ॥ ८२ ॥

अकरश्चिनेत्याह प्रदिशो गच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधिं पिन्वयति धारयेत्याह वाचो घर्मपास्तेभ्य एवैनं जुहोत्यन्वीक्षेत होतव्या(३)मित्यग्नावित्याह दधतेऽगोपायत्स च ॥८॥ _____ [८]

घर्म या ते दिवि शुगिति तिस्र आहुतीर्जुहोति। छन्दोभिरेवास्यैभ्यो लोकेभ्यः शुचमव यजते। इयत्यग्रं जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रय इमे लोकाः। अनु नोऽद्यानुमतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वा परस्पाया इत्याह। दिव एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह ॥ ८३ ॥

एष्वेव लोकेषु प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा परस्पाया इत्याह। प्रजास्वेव प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तं यदक्षिणा प्रत्यञ्चमुदञ्चमुद्वासयैत्। जिह्वं यज्ञस्य शिरो हरेत्। प्राञ्चमुद्वासयति। पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति ॥ ८४ ॥

प्राञ्चमुद्वासयति। तस्मादसावादित्यः पुरस्तादुदेति। शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिँल्लोके भवति। य एवं वेद। औदुंबराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे। वर्त्मना वा

अन्वित्य ॥ ८५ ॥

यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्वैति। साम्नां वै रक्षोहा। रक्षसामपहत्यै। त्रिनिधनमुपैति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षाऽस्यपहन्ति। पुरुषः पुरुषो निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षसामपहत्यै ॥ ८६ ॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीं शुचाऽर्पयेत्। यदप्सु। अपः शुचाऽर्पयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतींश्शुचाऽर्पयेत्। हिरण्यं निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम् ॥ ८७ ॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः। तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः सक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह ॥ ८८ ॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत् प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो

अप॒ ह॒र॒ इत्या॒ह॒ भ्रातृ॒व्याप॑नुत्त्यै। घ॒र्मै॒तत्तेऽन्न॑मे॒तत्पुरी॑षमि॒ति
द॒ध्ना म॑धुमि॒श्रेण॑ पू॒रय॑ति। ऊ॒र्वा अ॒न्नाद्यं॑ दधि। ऊ॒जै॒वैन॑म॒न्नाद्यै॑न
सम॑र्द्धयति॥ ८९ ॥

अन॑शनायुको भवति। य एवं वेद॑। रन्ति॑र्ना॒मासि॑ दि॒व्यो गन्ध॑र्व
इत्या॒ह। रू॒पमे॒वास्यै॑तन्महि॒मान॑ꣳ रन्ति॑ ब॒न्धुतां॑ व्याच॒ष्टे।
सम॑ह॒मायु॑षा सं प्रा॒णेने॒त्याह॑। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। व्य॑सौ
योऽस्मा॑न्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्म इत्या॒ह। अ॒भिचा॑र ए॒वास्यै॑षः।
अचि॑क्रद॒दृषा॒ हरि॑रित्या॒ह। वृषा॒ ह्येषः॑ ॥ ९० ॥

वृषा॒ हरिः॑। म॒हान्मि॒त्रो न द॑र॒शत॑ इत्या॒ह। स्तौ॑त्ये॒वैन॑मे॒तत्।
चि॒दसि॑ समु॒द्रयो॑नि॒रित्या॒ह। स्वा॑मे॒वैनं॑ योनिं॑ गमयति। नम॑स्ते
अस्तु॑ मा मा॑ हिꣳसी॒रित्या॒हाहिꣳसा॑यै। वि॒श्वाव॑सुꣳ सोम
गन्ध॑र्वमित्या॒ह। यदे॒वास्य॑ क्रि॒यमा॑णस्यान्तर्य॑न्ति। तदे॒वास्यै॑तेना
प्या॑ययति। वि॒श्वाव॑सुर॒भि तन्नो॑ गृ॒णात्वि॒त्याह॑ ॥ ९१ ॥

पूर्व॑मे॒वोदि॑तम्। उत्त॑रेणा॒भि गृ॑णाति। धि॒यो हि॒न्वा॒नो धि॒य इन्नो॑
अव्या॑दित्या॒ह। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयति। प्रा॒साꣳङ्ग॑न्ध॒र्वो अ॒मृता॑नि
वोच॑दित्या॒ह। प्रा॒णा वा अ॒मृताः॑। प्रा॒णाने॒वास्मै॑ कल्पयति।

एतत्त्वन्दैव घर्म देवो देवानुपागा इत्याह। देवो ह्येष सन्देवानुपैति।
इदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह ॥ ९२ ॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै प्रवर्ग्यमुद्वासयन्।
प्रजां पशून्त्सौमपीथमनूद्वासः सोम पीथानुमेहि। सह प्रजया
सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव पशून्त्सौमपीथमात्मन्धत्ते।
सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म
इत्याह। अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते।
यः प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां पुनरेत्य
गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः। अस्मिन्नेव लोके
प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः। यत्सौरी
भवतः। तेनैव सुवर्गाल्लोकान्नैति ॥ ९३ ॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्याया इत्याह दधात्यन्वित्य रक्षस्वी रक्षसामपहत्यै वै हिरण्यमाहार्द्धयति ह्येष गृणात्वित्याह
मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च ॥ ९ ॥

[९]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदैभ्यो न व्यभवत्।
तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां यो

रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूंष्यभवन। शुक्रियाणां वा एतानि
शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्। देवानामन्यत्पयः।
यद्गोः पयः ॥ ९४ ॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः। तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भि-
श्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव तत्पयसाऽन्नाद्येन
समर्द्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्यं भक्षयति। यस्यैवं विदुषः
प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वासयेत्तेजस्कामस्य। तेजो वा
उत्तरवेदिः ॥ ९५ ॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासयेदन्न-
कामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। मुखमुत्तरवेदिः।
शीर्ष्णैव मुखं सन्द्धात्यन्नाद्याय। अन्नाद् एव भवति। यत्र
खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा
वयांस्यसते ॥ ९६ ॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानाङ्गोपीथाय। पुरो वा
पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदैति। तत्पश्चान्निग्नौचति।
स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य उद्वासयेत्। अपां वा

एतन्मध्याज्योतिरजायत। ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ
प्रतिष्ठापयति ॥ ९७ ॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यान्दिश्युद्वासयेत्। एष वा
अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि प्रवर्तयति।
औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्वा उदुम्बरः। अन्नं प्राणः।
शुग्धर्मः ॥ ९८ ॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।
शुचैवास्य प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छति। यत्र दर्भा
उपदीकसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य। एता वा
अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा आदित्य इतो
वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं नियच्छति। ता
आपो नियता धन्वना यन्ति ॥ ९९ ॥

गोः पर्य उत्तरवेदिरासते स्थापयति घर्मो यन्ति ॥ १० ॥ [१०]

प्रजापतिः सम्भ्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृक्तः।
महावीर उद्वासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स
एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरैनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनौ

वदन्ति ॥ १०० ॥

यो वै वसीयाँसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते
वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवैनं
तनुवौ ॥ १०१ ॥

प्रियेण नाम्ना समर्द्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति जनतामायतः।
गायत्री देवेभ्योऽपाक्रामत्। तान्देवाः प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्।
प्रवर्ग्येणाप्नुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति।
गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति। पूर्वाऽस्य जनं यतः
कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः सःसन्नः ॥ १०२ ॥

वसवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः पयस्यानीयमाने।
मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः। सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः
शरो गृहीतः। तेज उद्यतः। वायुर्हियमाणः। प्रजापतिरूह्यमानो
वाग्धुतः ॥ १०३ ॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि

नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ। कस्मादिषौऽश्नुत इति।
वागेष इति ब्रूयात्। वाच्यैव वाचं दधाति ॥ १०४ ॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः। यत्प्रवर्ग्यः।
यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत। अवकाशैर्देवासुरानसृजत।
यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नमसृजत। अन्नं प्रजापतिः।
प्रजापतिर्वावैषः ॥ १०५ ॥

वदन्ति तनुवा सःसन्नो हूयमानो वाग्धुतो दधात्येषः ॥ ११ ॥ [११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामाँ एति।
यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते। अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्रवृज्यते।
वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते। आदित्यो
भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा भूत्वा
नक्षत्राण्येति ॥ १०६ ॥

यत्षष्ठेऽहन्प्रवृज्यते। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमेति। यत्सप्तमेऽहन्प्रवृज्यते।
धाता भूत्वा शक्करीमेति। यदष्टमेऽहन्प्रवृज्यते। बृहस्पतिर्भूत्वा
गायत्रीमेति। यन्नवमेऽहन्प्रवृज्यते। मित्रो भूत्वा त्रिवृत

इमाँल्लोकानेति। यद्दशमेऽहन्प्रवृज्यते। वरुणो भूत्वा
विराजमेति ॥ १०७ ॥

यदेकादशेऽहन्प्रवृज्यते। इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति। यद्द्वादशेऽहन्प्र-
वृज्यते। सोमो भूत्वा सुत्यामेति। यत्पुरस्तादुपसदा प्रवृज्यते।
तस्मादितः पराङ्मूँल्लोकांस्तपन्नेति। यदुपरिष्ठादुपसदा
प्रवृज्यते। तस्मादमुतोऽर्वाङ्मिमाँल्लोकांस्तपन्नेति। य एवं वेद।
एव तपति ॥ १०८ ॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति ॥ १२ ॥ [१२]

ॐ शं नस्तन्नो मा हासीत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा सिञ्चामि यजुषा प्रजामायुर्धनं च ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

परेयुवाँसं प्रवतो महीरनु बहुभ्यः पन्थामनपस्पशानम्।
 वैवस्वतं सङ्गमनं जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्यत।
 इदं त्वा वस्त्रं प्रथमन्वागन्नपैतदूह यदिहाबिभः पुरा। इष्टापूर्तमनु
 संपश्य दक्षिणां यथा ते दत्तं बहुधा विबन्धुषु। इमौ युनज्मि ते
 वह्नी असुनीथाय वोढवै। याभ्यां यमस्य सादनं सुकृतां चापि
 गच्छतात्। पूषा त्वेतश्चावयतु प्रविद्वाननष्टपशुर्भुवनस्य गोपाः।
 स त्वैतेभ्यः परिददात्पितृभ्योऽग्निर्देवेभ्यः सुविदत्रैभ्यः। पूषेमा
 आशा अनुवेद सर्वाः सो अस्मां अभयतमेन नेषत्। स्वस्तिदा
 अघृणिः सर्ववीरोऽप्रयुच्छन्पुर एतु प्रविद्वान्॥ १ ॥

आयुर्विश्वायुः परिपासति त्वा पूषा त्वा पातु प्रपथे पुरस्तात्।
 यत्रासते सुकृतो यत्र ते ययुस्तत्र त्वा देवः संविता दधातु। भुवनस्य
 पत इदं हविः। अग्नये रयिमते स्वाहा। पुरुषस्य सयावर्यपेदघानि
 मृज्महे। यथा नो अत्र नापरः पुरा जरस आयति। पुरुषस्य

सयावरि वि तै प्राणमसि स्रसम्। शरीरेण महीमिहि स्वधयेहि
 पितृनुप प्रजयाऽस्मानिहावह। मैवम्माऽस्ता प्रियेऽहन्देवी सती
 पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ
 पर्यसाऽभ्याववृत्स्व ॥ २ ॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्य
 प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजान्द्रविणं चेह
 धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि।
 हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव। सुवर्णं
 हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह
 वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम। धनुरहस्तादाददाना
 मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा
 विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम। मणिं हस्तादाददाना मृतस्य
 श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधौ
 अभिमातीर्जयेम ॥ ३ ॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत सोम्यानाम्।
 एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता मादयन्ताम्।

अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व मेदसा पीवसा च।
 नेत्त्वा धृष्णुरहरसा जरहृषाणो दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ख्यातै।
 मैनेमग्ने विदहो माऽभिर्शौचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो मा
 शरीरम्। यदा शृतं करवो जातवेदोऽथेमेनं प्रहिणुतात्पितृभ्यः।
 शृतं यदा करसि जातवेदोऽथेमेनं परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा
 गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां वशनीर्भवाति। सूर्यं ते
 चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो
 वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो
 भागस्तपसा तं तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते
 शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः। अयव्यै
 त्वमस्मादधि त्वमेतदयव्यै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः पित्रे
 लोककृज्जातवेदो वहैम५ सुकृतां यत्र लोकाः ॥ ४ ॥

विद्वानभ्याववृत्स्वाभिमातीर्जयेम शरीरिश्चत्वारि च ॥ १ ॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो रक्षितारस्तेभ्यः
 स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः स्वाहाऽऽख्यात्रे
 स्वाहाऽपाख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते स्वाहाऽपलालपते

स्वाहाऽग्नये॑ कर्म॑कृते॒ स्वाहा॒ यम॑त्र॒ नाधी॑मस्तस्मै॒ स्वाहा॑॥
 यस्त॑ इ॒ध्मं ज॒भर॑त्सिष्वि॒दानो॑ मूर्धा॒नं वा॒त त॑पते त्वा॒या। दि॒वो
 विश्व॑स्मात्सीम॒घाय॑त उ॒रुष्यः॑। अ॒स्मात्त्वमधि॑ जा॒तोऽसि॑ त्वद॒यं
 जा॒यतां पुनः॑। अ॒ग्नये॑ वैश्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑॥ ५ ॥

य ए॒तस्य॑ त्वत्पञ्च॑॥ २ ॥ [२]

प्र के॒तुना॑ बृ॒हता॑ भा॒त्यग्निरा॒विर्विश्वानि॑ वृष॒भो रो॑रवीति।
 दि॒वश्चि॑दन्ता॒दुप॑ मा॒मुदान॑ड॒पामु॑पस्थे॒ महि॑षो वव॒र्ध। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र
 ऊ॒त एकं॑ तृ॒तीये॑न॒ ज्योति॑षा संवि॒शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चा॒रुरे॑धि
 प्रि॒यो दे॒वानां॑ प॒रमे॑ स॒धस्थै॑। नाके॑ सु॒पर्णमु॑प॒ यत्प॑तन्तः॒ हृदा॑
 वे॒नन्तो॑ अ॒भ्यच॑क्षत त्वा। हि॒र॒ण्यप॑क्षं वरु॒णस्य॑ दू॒तं य॒मस्य॑ यो॒नौ
 शकु॑नं भु॒रण्यु॑म्। अति॑द्रव सा॒रमे॑यौ श्वानौ॑ चतु॒रक्षौ॑ श॒बलौ॑ सा॒धुना॑
 प॒था। अथा॑ पि॒तृन्त्सु॑वि॒दत्रा॑ अपी॒हि य॒मेन॑ ये स॒धमा॑दं म॒दन्ति॑।
 यौ ते॒ श्वानौ॑ यम॒रक्षि॑तारौ॑ चतु॒रक्षौ॑ प॒थिर॑क्षी॒ नृच॑क्षसा। ताभ्या॑ः
 रा॒ज॒न्प॒रि दे॒ह्येन॑ः स्व॒स्ति चा॑स्मा अन॒मीवं॑ च धे॒हि॥ ६ ॥

उ॒रु॒णसा॑व॒सुत॑पावु॒लुम्ब॑लौ य॒मस्य॑ दू॒तौ च॑रतो॒ वशा॑ः अ॒नु।
 ताव॑स्मभ्यं दृ॒शये॑ सू॒र्याय॑ पुन॒र्दत्ता॑ वसु॒मद्ये॑ह भ॒द्रम्। सोम॑ एके॒भ्यः

पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति तांश्चिदेवापि
 गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरासो ये तनुत्यजः। ये
 वा सहस्रदक्षिणास्तांश्चिदेवापि गच्छतात्। तपसा ये
 अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये चक्रिरे महत्तांश्चिदेवापि
 गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः स रभध्व मुत्तिष्ठत प्रतरता
 सखायः। अत्रा जहाम ये असन्नशैवाः शिवान् वयमभि
 वाजानुत्तरेम ॥ ७ ॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमात्यै तेनाहं मां सर्वतनुं पुनामि। या
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्नय्या वर्चसा
 ससृजाथ। उद्वयं तमसस्पारि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं
 देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता पुनातु।
 अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा ॥ ८ ॥

धेह्युत्तरेमाष्टौ च ॥ ३ ॥

[३]

यन्ते अग्निममन्थाम वृषभायेव पक्त्वे। इमन्तं शमयामसि

क्षीरेण चोदकेन च। यन्त्वमग्ने समदहस्त्वमु निर्वापया पुनः।
 क्याम्बूरत्र जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा। शीतिके शीतिकावति
 ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या सुसङ्गमयेमः स्वग्निः शमय। शं
 ते धन्वन्या आपः शमु ते सन्त्वनूक्याः। शं ते समुद्रिया आपः
 शमु ते सन्तु वष्याः। शं ते स्रवन्तीस्तनुवे शमु ते सन्तु कूप्याः।
 शन्ते नीहारो वर्षतु शमु पृष्ठाऽवशीयताम्॥ ९॥

अव सृज पुनरग्ने पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति स्वधाभिः।
 आयुर्वसान उप यातु शेषः सङ्गच्छतां तनुवा जातवेदः।
 सङ्गच्छस्व पितृभिः सः स्वधाभिः समिष्टापूर्तेन परमे व्योमन्।
 यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः संविता दधातु। यत्ते कृष्णः
 शकुन आतुतोद पिपीलः सर्प उत वा श्वापदः। अग्निष्टद्विश्वादनृणं
 कृणोतु सोमश्च यो ब्राह्मणमाविवेश। उत्तिष्ठातस्तनुवः सम्भरस्व
 मेह गात्रमवहा मा शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा
 देवः संविता दधातु। इदं त एकं पर ऊत एकं तृतीयैर्न ज्योतिषा
 संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थै।
 उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या

संविदानोत्तमन्नाकमधि रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य
 सवितुः पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु।
 अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये वैश्वानराय
 सुवर्गाय लोकाय स्वाहा ॥ १० ॥

अवशीयतां सधस्थे पञ्च च ॥ ४ ॥ [४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरक्ता।
 आसीदतां सुप्रयतेह बर्हिष्यूजायजात्यै मम शत्रुहृत्यै। यमे
 इव यतमाने यदैतं प्रवाग्भरन्मानुषा देवयन्तः। आसीदतः स्वमु
 लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे नः। यमाय सोमं सुनुत
 यमाय जुहुता हविः। यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कतः।
 यमाय घृतवद्धविर्जुहोत प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः
 प्र जीवसे। यमाय मधुमत्तमं राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम
 ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वैभ्यः पथिकृद्भ्यः ॥ ११ ॥

योऽस्य कौष्ठ्य जगतः पार्थिवस्यैक इद्वशी। यमं भङ्ग्यश्रवो गाय यो
 राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्ग्यश्रवो यो राजानपरोध्यः। येनापो
 नद्यो धन्वानि येन द्यौः पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान्

हिरण्याक्षानयः शफान्। अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाभि
तिष्ठति। यमो दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय
सर्वमित्रस्थे यत् प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च
दशर्षयः। यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते ॥ १२ ॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरेकमिद्वहत्। गायत्री त्रिष्टुच्छन्दांसि
सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो गामश्वं पुरुषं जगत्।
वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः। वैवस्वते विविच्यन्ते यमे
राजनि ते जनाः। ये चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते
राजन्निह विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति
ब्राह्मणाश्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः संपिबते
यमः। अत्रा नो विश्वपतिः पिता पुराणा अनुवेनति ॥ १३ ॥

पथिकृद्भ्यो विजानतेऽनु वेनति ॥ ५ ॥

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्। तस्मिन्नेष
पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने। द्रप्सश्चस्कन्द
पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः। तृतीयय्योनिमनु
सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः। इमं समुद्रं

शतधारमुत्सव्व्यञ्च्यमानं भुवनस्य मध्ये। घृतन्दुहानामदितिं
 जनायाग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्। अपेत वीत वि च सर्पतातो
 येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्भिरक्षुभिर्व्यक्तं यमो
 ददात्ववसानमस्मै। सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ
 आदधे। तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः ॥ १४ ॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा
 बध्यन्तां शुनमष्टामुदिङ्गय शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम्।
 शुनासीरा विमां वाचं यदिवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप सिञ्चतम्।
 सीते वन्दामहे त्वाऽर्वाची सुभगे भव। यथा नः सुभगा संसि
 यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ
 आदधे। तेभिरदिते शं भव। विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म
 तमसस्पा रमस्य। ज्योतिरापाम सुवरगन्म ॥ १५ ॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते सुवः।
 इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीं रेतसाऽवति।
 यथा यमाय हार्म्यमवपन्पञ्च मानवाः। एवं वपामि हार्म्यं यथासाम
 जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचित ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं

पितरौ देवताः। प्रजापतिर्वः सादयतु तया देवतया। आप्यायस्व
सन्तः॥ १६ ॥

अग्निया अग्नम् सप्त च॥ ६ ॥ [६]

उत्ते तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमल्लोकं निदधन्मो अहः ऋषम्।
एताः स्थूणां पितरौ धारयन्तु तेऽत्रा यमः सादनात्ते मिनोतु।
उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचसं पृथिवीः सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा
युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा पातु निरृहत्या उपस्थे। उछमञ्चस्व
पृथिवि मा विबाधिथाः सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं
यथासिचाभ्येनं भूमि वृणु। उछमञ्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं
मित उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासौ मधुश्रुतो विश्वाहास्मै शरणाः
सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवत्सा
ऊर्जमस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥ १७ ॥

एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहे। अक्षितिर्नाम ते असौ। इदं
पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्त उत्तरं भरेम। तत्त्वमारोहासो
मेध्यो भव यमेन त्वं यम्या सव्विन्दानः। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्टाम्मा
माता पृथिवि त्वम्। पितृन् ह्यत्र गच्छास्येधासं यमराज्यै। मा त्वा

वृक्षौ सम्बाधेथां मा माता पृथिवी मही। वैवस्वतः हि गच्छासि
यमराज्ये विराजसि। नळं प्लवमारोहैतं नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं
नळप्लवो भूत्वा सन्तर प्रतरोत्तर ॥ १८ ॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः पृथिवि
शं भव। षड्वीता सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ
पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु
प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो
देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजाः रीरिषो
मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः।
कल्पन्ताम्मे दिशः शग्माः। पृथिव्यास्त्वा लोके सादयाम्यमुष्य
शर्मांसि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया।
अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य
त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मांसि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु तया देवतया ॥ १९ ॥

अपूपवान्धृतवाःश्चरुरेह सीदतूत्तभ्रुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि।
योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानाङ्घृतभागा इह स्थ। एषा

ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेऽसौ। दशाक्षरा तां रक्षस्व
 ताङ्गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दभन्पितरो देवता।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया। अपूपवाञ्छृतवान्
 क्षीरवान्दधिवान्मधुमांश्चरुरेह सीदतूत्तभ्रुवन् पृथिवीं
 द्यामुतोपरि। योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां श्रुतभागाः
 क्षीरभागा दधिभागा मधुभागा इह स्थ। एषा ते यमसादने स्वधा
 निधीयते गृहेऽसौ। शताक्षरा सहस्राक्षरायुताक्षराऽच्युताक्षरा तां
 रक्षस्व ताङ्गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दभन्पितरो
 देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया ॥ २० ॥ ८ ॥

अनपस्फुरन्तीरुत्तर देवतया द्वे च ॥ ७ ॥

एतास्ते स्वधा अमृताः करोमि यास्ते धानाः परिकिराम्यत्र।
 तास्ते यमः पितृभिः संविदानोऽत्र धेनूः कामदुघाः करोतु।
 त्वामर्जुनौषधीनां पयो ब्रह्माण इद्विदुः। तासां त्वा मध्यादाददे
 चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां स्तम्बमाहरैतां प्रियतमां मम।
 इमान्दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु। काशानां स्तम्बमाहर
 रक्षसामपहत्यै। य एतस्यै दिशः पराभवन्नघायवो यथा

तेनाभवान्पुनः। दुर्भाणां स्तम्बमाहर पितृणा मोषधीं प्रियाम्।
अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो फलम्॥ २१ ॥

लोकं पृण ता अस्य सूददोहसः। शं वातः शं हि ते घृणिः
शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः। इदमेव
मेतोपरा मार्तिमाराम काञ्चन। तथा तदश्विभ्यां कृतं मित्रेण
वरुणेन च। वरणो वारयादिदन्देवो वनस्पतिः। आर्त्यै निर्ऋत्यै
द्वेषाच्च वनस्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मदघा द्वेषांसि शमि
शमयास्मदघा द्वेषांसि यव यवयास्मदघा द्वेषांसि। पृथिवीं
गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो गच्छ सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ
दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छापो वा गच्छ
यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वे
देवस्य सवितुः पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता
पुनातु॥ २२ ॥

फलं पुनातु॥ ८॥

आ रोहतायुर्जरसङ्गणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठ। इह त्वष्टा
सुजनिमा सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः। यथाहान्यनुपूर्वं

भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा न पूर्वमपरो
 जहात्येवा धातरायूषि कल्पयैषाम्। न हि ते अग्ने तनुवै क्रूरं
 चकार मर्त्यैः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु गौरिव। अप नः
 शोशुचदधमग्ने शोशुध्या रयिम्। अप नः शोशुचदधं मृत्यवे
 स्वाहा। अनङ्वाहमन्वारभामहे स्वस्त्यै। स न इन्द्र इव देवेभ्यो
 वह्निः सम्पारणो भव ॥ २३ ॥

इमे जीवा विमृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहृतिं नो अद्य।
 प्राञ्जौगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरान्दधानाः। मृत्योः पदं
 योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरान्दधानाः। आप्यायमानाः
 प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः। इमं जीवेभ्यः
 परिधिन्दधामि मा नोऽनु गादपरो अर्धमेतम्। शतञ्जीवन्तु
 शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युन्दद्महे पर्वतेन। इमा नारीरविधवाः
 सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा संमृशन्ताम्। अनश्रवो अनमीवाः
 सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्ने। यदाञ्जनत्रैककुदञ्जातः
 हिमवतस्परि। तेनामृतस्य मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा
 त्वमुद्भिन्नस्योषधे पृथिव्या अधि। एवमिम उद्भिन्दन्तु कीर्त्या

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषांसि यवोऽसि
यवयास्मदघा द्वेषांसि ॥ २४ ॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च ॥ ९ ॥ [९]

अप नः शोशुचदघमग्ने शुशुध्या रयिम्। अप नः शोशुचदघम्।
सुक्षेत्रिया सुगातुया वसूया च यजामहे। अप नः शोशुचदघम्।
प्रयद्भन्दिष्ठ एषां प्रास्माकासश्च सूरयः। अप नः शोशुचदघम्।
प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति सूरयः। अप नः शोशुचदघम्।
प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि प्र ते वयम्। अप नः शोशुचदघम् ॥ २५ ॥

त्वं हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अप नः शोशुचदघम्।
द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेव पारय। अप नः शोशुचदघम्। स
नः सिन्धुमिव नावयाति पर्षा स्वस्त्यै। अप नः शोशुचदघम्।
आपः प्रवणादिव यतीरपास्मत्स्यन्दतामघम्। अप नः
शोशुचदघम्। उद्वनादुदकानीवापास्मत्स्यन्दतामघम्। अप नः
शोशुचदघम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाः स्वान्गृहान्। अप
नः शोशुचदघम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्चः पुरुषः पशुः। यत्रेदं
ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमप नः शोशुचदघम् ॥ २६ ॥

अघमघं चत्वारि च ॥ १० ॥ [१०]

अप॑श्याम यु॒वति॑मा॒चर॑न्तीं मृ॒ताय॑ जी॒वां परि॑णीय॒माना॑म् ।
 अ॒न्धेन॑ या तम॑सा प्रावृ॒ताऽसि॑ प्राची॒मवा॑चीम॒वय॑न्नरि॒ष्ट्यै । मयै॑तां
 मा॒ऽस्तां भ्रि॑यमा॒णा दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदै॑षि । वि॒श्ववा॑रा
 नभ॑सा सं॒व्यय॑न्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ पय॑साऽऽवृ॒णीहि॑ । रयि॑ष्ठाम॒ग्निं
 मधु॑मन्तमूर्मि॒णमूर्जः॑ सन्तं त्वा पय॑सोप॒ सः स॑देम । सः र॒य्या
 समु॑ वर्च॑सा सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑ । ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॑ता
 ये च॑ जन्त्याः । तेभ्यो॑ घृ॒तस्य॑ धारयितुं मधु॑धारा व्युन्द॒ती ।
 मा॒ता रु॒द्राणा॑न्दुहि॒ता वसू॑नाऽ॒ स्वसा॑दित्याना॒ममृ॑तस्य॒ नाभिः॑ ।
 प्रणु॑वोचं चि॒कितु॑षे जना॒य मा॑गामना॒गाम॑दितिं वधिष्ट । पिब॑तूद॒कं
 तृणा॑न्यत्तु । ओमु॑त्सृजत ॥ २७ ॥

वधिष्ट द्वे च ॥ ११ ॥ [११]

सु॒मङ्ग॒लीरि॑यं व॒धूरि॑मा॒ऽसमे॑त पश्य॑त । सौभा॑ग्यम॒स्यै
 द॒त्त्वाया॑थास्तं वि परै॑तन । इ॒मां त्वमि॑न्द्र मी॒द्वः सु॑पु॒त्राऽसु॑भगा॑
 कुरु॑ । दशा॑स्यां पु॒त्राणा॑ धेहि॒ पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि ॥ आ॒वह॑न्ती
 वित॑न्वा॒ना कु॒र्वाणा॑ चीर॑मा॒त्मनः॑ । वासा॑ऽसि मम॒ गाव॑श्च ।

अ॒न्नपा॒ने च॑ स॒र्वदा॑ । ततो॑ मे श्रि॒यमा॑व॒ह ।
सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ य॒जुषा॑ प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः ॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः । शं नो भव॑त्वर्य॒मा । शं न॒ इन्द्रो॑ बृ॒हस्पतिः॑ ।
 शं नो वि॒ष्णुरु॑रु॒क्रमः॑ । नमो॑ ब्रह्म॑णे । नम॑स्ते वा॒यो । त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑
 ब्रह्मा॑सि । त्वामे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्म॑ वदिष्यामि । ऋ॒तं वदि॑ष्यामि । स॒त्यं
 वदि॑ष्यामि । तन्मा॑मवतु । तद्व॒क्तार॑मवतु । अव॑तु मा॒म् । अव॑तु
 व॒क्तार॑म् । ओम् शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥ १ ॥

सत्यं वदिष्यामि पञ्च च ॥ १ ॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः । वर्णः॒ स्वरः॑ । मात्रा॒ बलम् । साम॑ सन्तानः ।
 इत्युक्तः शीक्षाध्यायः ॥ २ ॥

शीक्षां पञ्च ॥ २ ॥ [२]

स॒ह नो॑ यशः । स॒ह नो॑ ब्रह्मव॒र्चसम् । अथा॑तः स॒ंहिता॒या उप॑निषदं
 व्याख्यास्यामः । पञ्च॑स्व॒धिक॑रणेषु । अधि॒लोक॑मधि॒ज्यौति॑षमधि॒
 वि॒द्यम॑धि॒प्रज॑मध्या॒त्मम् । ता॒ महा॑स॒ंहिता॒ इत्या॑चक्षते ।
 अथा॑धि॒लोक॑म् । पृथि॒वी पूर्॑वरूपम् । द्यौरु॒त्तर॑रूपम् । आका॑शः
 स॒न्धिः ॥ ३ ॥

वा॒युः स॒न्धा॒नम् । इत्या॑धि॒लोक॑म् । अथा॑धि॒ज्यौति॑षम् । अग्निः

पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सन्धिः। वैद्युतः
सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः
पूर्वरूपम्॥ ४ ॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्।
इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तररूपम्।
प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्। इत्यधिप्रजम्॥ ५ ॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद।
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
लोकेन॥ ६ ॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ ३ ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव। स
मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्। शरीरं
मे विचरषणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम्।
ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयापिहितः। श्रुतं मे गोपाय। आवहन्ती

वितन्वाना ॥ ७ ॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा। आ मा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा। तं त्वा भग प्रविशानि स्वाहा। स मा भग प्रविश स्वाहा। तस्मिन्त्सहस्रशाखे। निभगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथापः प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः। धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशौसि प्र मा भाहि प्र मा पद्यस्व ॥ ८ ॥

वितन्वाना विश स्वाहा सप्त च ॥ ४ ॥ [४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्त्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः ॥ ९ ॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते। भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः। मह इति चन्द्रमाः।

चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतींषि महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः।
भुव इति सामानि। सुवरिति यजूंषि॥ १० ॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति
वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्।
अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा।
चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै देवा
बलिमावहन्ति॥ ११ ॥

असौ लोको यजूंषि वेद द्वे च॥५॥ [५]

स य एषोऽन्तरहृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः।
अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तन इवावलम्बते।
सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ कैशान्तो विवर्तते। व्यपोह्य शीर्षकपाले।
भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति वायौ॥ १२ ॥

सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्नोति स्वाराज्यम्। आप्नोति
मनसस्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः।
एतत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्म। सत्यात्मप्राणारामं मन
आनन्दम्। शान्तिसमृद्धममृतम्। इति प्राचीनयोग्योपास्व॥ १३ ॥

वा॒याव॒मृत॒मेकं॑ च॥६॥ _____ [६]

पृ॒थि॒व्यन्त॑रि॒क्षन्द्यौर्दि॑शोऽवा॒न्तर॑दि॒शाः । अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दि॒त्यश्च॒न्द्रमा॒
नक्ष॑त्राणि । आप॒ ओष॑धयो॒ वन॑स्पत॒य आका॑श आ॒त्मा ।
इत्य॑धिभू॒तम् । अथा॑ध्या॒त्मम् । प्रा॒णो व्या॒नोऽपा॒न उ॑दानः
स॒मा॒नः । चक्षुः॑ श्रो॒त्रं मनो॑ वा॒क्त्वक् । च॒र्म मा॒ंसं स्ना॒वास्ति॑
म॒ज्जा । ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र॒षिरवो॑चत् । पा॒ङ्कं वा इ॒दं स॒र्वम् । पा॒ङ्केनै॒व
पा॒ङ्कं स्पृ॒णोती॑ति ॥ १४ ॥

सर्व॑मेकं च॥७॥ _____ [७]

ओ॒मिति॑ ब्रह्म । ओ॒मिती॑दं स॒र्वम् । ओ॒मित्ये॒तद॑नु॒कृति॑ ह स्म
वा अ॒प्योश्चा॒वये॒त्याश्चा॒वय॑न्ति । ओ॒मिति॑ सा॒मानि॑ गा॒यन्ति॑ ।
ओ॒ंशो॒मिति॑ श॒स्त्राणि॑ श॒ंसन्ति॑ । ओ॒मित्य॑ध्व॒र्युः प्र॑ति॒गरं
प्र॑ति॒गृणा॑ति । ओ॒मिति॑ ब्रह्मा॒ प्रसौ॑ति । ओ॒मित्य॑ग्नि॒होत्र॑मनु॒जाना॑ति ।
ओ॒मिति॑ ब्राह्म॒णः प्र॑व॒क्ष्यन्ना॑ह ब्रह्मोपा॑प्र॒वानी॑ति । ब्रह्मै॒वो॒पा॑
प्रो॒ति ॥ १५ ॥

ओ॒न्दश॑ ॥८॥ _____ [८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
 तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
 स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
 च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
 मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च।
 प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
 सत्यमिति सत्यवचा राथीतरः। तप इति तपोनित्यः पौरुशिष्टिः।
 स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि तपस्तद्धि
 तपः ॥ १६ ॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षड् ॥ ९ ॥ [९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठङ्गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीव
 स्वमृतमस्मि। द्रविणः सर्वर्चसम्। सुमेधा अमृतोक्षितः। इति
 त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम् ॥ १७ ॥

अहः षट् ॥ १० ॥ [१०]

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
 चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियन्धनमाहृत्य
 प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न

प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥ १८ ॥

देवपितृकार्याभ्यान्न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव।
आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि।
तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं सुचरितानि।
तानि त्वयोपास्यानि॥ १९ ॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां
त्वयाऽऽसनेन प्रशंसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्।
श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि
ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥ २० ॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा
धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।
अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता
आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा
तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्।
एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम्॥ २१ ॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितव्यं तानि त्वयौपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्तस्त च॥११॥ ————— [११]

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः । शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा । शं न॒ इन्द्रो॑ बृ॒हस्प॑तिः ।
 शं नो वि॒ष्णुरु॑रु॒क्र॒मः । नमो॑ ब्रह्म॑णे । नम॑स्ते वा॒यो । त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑
 ब्रह्मा॑सि । त्वामे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॒वादि॑षम् । ऋ॒तम॑वादिषम् ।
 स॒त्यम॑वादिषम् । तन्मा॒मावी॑त् । तद्व॒क्तार॑मावीत् । आ॒वीन्मा॑म् ।
 आ॒वीद्व॒क्तार॑म् । ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥ २२ ॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥१२॥ ————— [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु । स॒ह नौ॑ भुनक्तु । स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै । तेज॒स्वि
 ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॑वहै । ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

ब्रह्म॒विदा॑प्नोति पर॑म् । तदेषा॒भ्युक्ता॑ । स॒त्यं ज्ञा॒नम॑न॒न्तं ब्रह्म॑ । यो
 वेद॑ नि॒हि॒त॒ङ्गुहा॑यां पर॑मे व्यो॒मन् । सौ॑ऽश्रु॒ते सर्वा॑न्कामा॒न्त॒स॒ह ।
 ब्रह्म॑णा वि॒प॒श्चिते॑ति । तस्मा॒द्वा ए॒तस्मा॑दात्म॒न आका॑शः सम्भू॒तः ।
 आ॒का॒शाद्वा॒युः । वा॒यो र॒ग्निः । अ॒ग्ने रा॒पः । अ॒द्भ्यः पृ॒थि॒वी ।
 पृ॒थि॒व्या ओष॑धयः । ओष॑धी॒भ्योऽन्न॑म् । अन्ना॒त्पु॒रुषः॑ । स वा

एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयन्दक्षिणः पक्षः।
अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा। इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको
भवति ॥ १ ॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीः श्रिताः। अथो
अन्नेनैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नं हि भूतानां
ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वौषधमुच्यते। सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं
ब्रह्मोपासते। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वौषधमुच्यते।
अन्नाद्भूतानि जायन्ते। जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽत्ति च
भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्।
अन्योऽन्तर आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध
एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणं एव
शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश
आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति ॥ २ ॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि
भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त आयुर्यन्ति। ये
प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यत

इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥ ३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतन्दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥ ४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्त्समश्नुत इति। तस्यैष एव शारीर

आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर
आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य
पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो
दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं
प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥ ५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद।
सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः
पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन
गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुल्लोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३)
उ। सोऽकामयत्। बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत्। स
तपस्तप्त्वा। इदं सर्वमसृजत्। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु
प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं
च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं
च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते। तदप्येष
श्लोको भवति॥ ६॥

असद्वा इदमग्र आसीत्। ततो वै सदजायत्। तदात्मानं

स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै तत्सुकृतम्। रसो
 वै सः। रसः ह्येवायल्लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः
 प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति।
 यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां
 विन्दते। अथ सोऽभयङ्गतो भवति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं
 कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य।
 तदप्येष श्लोको भवति ॥ ७ ॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च।
 मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति।
 युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः।
 तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको
 मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः। स एको
 मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये
 शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः।
 स एकः पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य
 चाकामहतस्य। ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दाः। स

एक आजानजानां देवाना॑मान॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य।
 ते ये शतमाजानजानां देवाना॑मान॒न्दाः। स एकः कर्मदे॒वानां
 देवाना॑मान॒न्दः। ये कर्मणा दे॒वानपि॑यन्ति। श्रोत्रियस्य
 चाकाम॑हत॒स्य। ते ये शतं कर्मदे॒वानां देवाना॑मान॒न्दाः।
 स ए॒को दे॒वाना॑मान॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य।
 ते ये शतं दे॒वाना॑मान॒न्दाः। स एक इन्द्र॑स्यान॒न्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य। ते ये शतमिन्द्र॑स्यान॒न्दाः।
 स ए॒को बृहस्पते॑रान॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य।
 ते ये शतं बृहस्पते॑रान॒न्दाः। स एकः प्रजापते॑रान॒न्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य। ते ये शतं प्रजापते॑रान॒न्दाः।
 स ए॒को ब्रह्म॑ण आन॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य। स
 यश्चा॑यं पुरु॒षे। यश्चा॑सा॒वादि॒त्ये। स ए॒कः। स य॑ ए॒वंवि॒त्।
 अस्मा॑ल्लो॒कात्प्रे॒त्य। ए॒तम॒न्नम॑यमा॒त्मानमु॑प॒सङ्ग॑मति। ए॒तं
 प्रा॒णम॑यमा॒त्मानमु॑प॒सङ्ग॑मति। ए॒तं म॒नोम॑यमा॒त्मानमु॑प॒सङ्ग॑मति।
 ए॒तं वि॒ज्ञान॑म॑यमा॒त्मानमु॑प॒सङ्ग॑मति। ए॒तमा॑न॒न्द-
 म॑यमा॒त्मानमु॑प॒सङ्ग॑मति। तद॒प्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॑ ॥ ८ ॥

यतो॒ वाचो॒ निर्व॑र्तन्ते। अप्रा॑प्य॒ मन॑सा स॒ह। आन॑न्दं ब्रह्म॑णो

विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतः ह वाचं न तपति। किमहं
 साधु नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते
 आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं
 वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि
 नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि
नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति।
तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति।
तश्च होवाच। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि
जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति।
स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा ॥ १ ॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्यैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते।
अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति।
तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति।
तश्च होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स
तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा ॥ २ ॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्यैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते।
प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति।
तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति।

त९ हो॒वाच। तप॑सा॒ ब्रह्म॒ विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मे॑ति। स
तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒त्त्वा ॥ ३ ॥

मनो॑ ब्रह्मे॒ति व्य॑जानात्। मन॑सो ह्ये॒व खल्वि॑मानि भू॒तानि॑ जायन्ते।
मन॑सा॒ जातानि॑ जीवन्ति। मनः॑ प्रय॒न्त्यभि॑ संवि॒शन्तीति॑।
तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒तर॒मुप॑ससार। अधी॑हि भगवो ब्रह्मे॒ति।
त९ हो॒वाच। तप॑सा॒ ब्रह्म॒ विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मे॑ति। स
तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒त्त्वा ॥ ४ ॥

वि॒ज्ञानं॑ ब्रह्मे॒ति व्य॑जानात्। वि॒ज्ञाना॒द्यैव॑ खल्वि॑मानि भू॒तानि॑
जायन्ते। वि॒ज्ञानेन॑ जातानि जीवन्ति। वि॒ज्ञानं॑ प्रय॒न्त्यभि॑
संवि॒शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒तर॒मुप॑ससार। अधी॑हि
भगवो ब्रह्मे॒ति। त९ हो॒वाच। तप॑सा॒ ब्रह्म॒ विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒
ब्रह्मे॑ति। स तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒त्त्वा ॥ ५ ॥

आ॒नन्दो॑ ब्रह्मे॒ति व्य॑जानात्। आ॒नन्दा॒द्यैव॑ खल्वि॑मानि भू॒तानि॑
जायन्ते। आ॒नन्देन॑ जातानि जीवन्ति। आ॒नन्दं॑ प्रय॒न्त्यभि॑
संवि॒शन्तीति॑। सैषा भा॑र्गवी वा॒रुणी॑ वि॒द्या। पर॑मे व्यो॒मन्
प्रति॑ष्ठिता। य ए॒वं वेद॑ प्रति॑तिष्ठति। अन्न॑वानन्ना॒दो भ॑वति।

म॒हान्म॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ । म॒हान्की॒र्त्या ॥ ६ ॥

अन्नं न नि॒न्द्यात् । तद्व्र॑तम् । प्रा॒णो वा अन्न॑म् । शरी॑रमन्नादम् ।
प्रा॒णे शरी॑रं प्रति॒ष्ठितम् । शरी॑रं प्रा॒णः प्रति॒ष्ठितः । तदे॒तदन्न॑मन्ने
प्रति॒ष्ठितम् । स य ए॒तदन्न॑मन्ने प्रति॒ष्ठितं वेद॑ प्रति॒तिष्ठ॑ति ।
अन्न॑वानन्नादो भ॑वति । म॒हान्म॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ ।
म॒हान्की॒र्त्या ॥ ७ ॥

अन्नं न परि॑चक्षीत । तद्व्र॑तम् । आपो॒ वा अन्न॑म् । ज्योति॑रन्नादम् ।
अ॒प्सु ज्योतिः॑ प्रति॒ष्ठितम् । ज्योति॑ष्यापः प्रति॒ष्ठिताः । तदे॒तदन्न॑मन्ने
प्रति॒ष्ठितम् । स य ए॒तदन्न॑मन्ने प्रति॒ष्ठितं वेद॑ प्रति॒तिष्ठ॑ति ।
अन्न॑वानन्नादो भ॑वति । म॒हान्म॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ ।
म॒हान्की॒र्त्या ॥ ८ ॥

अन्नं बहु॑ कुर्वीत । तद्व्र॑तम् । पृथि॒वी वा अन्न॑म् । आ॒का॒शोऽन्ना॑दः ।
पृथि॒व्यामा॑का॒शः प्रति॒ष्ठितः । आ॒का॒शे पृथि॒वी प्रति॒ष्ठिता ।
तदे॒तदन्न॑मन्ने प्रति॒ष्ठितम् । स य ए॒तदन्न॑मन्ने प्रति॒ष्ठितं वेद॑
प्रति॒तिष्ठ॑ति । अन्न॑वानन्नादो भ॑वति । म॒हान्म॑वति प्र॒जया॑
प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ । म॒हान्की॒र्त्या ॥ ९ ॥

न कञ्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्व्रतम्। तस्माद्यया कया
 च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वै
 मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वै
 अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते। य एवं
 वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति
 हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति पायौ। इति मानुषीः
 समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश
 इति पशुषु। ज्योतिरिति नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे।
 सर्वमित्याकाशे। तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह
 इत्युपासीत। महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति।
 तन्नम इत्युपासीत। नम्यन्तैऽस्मै कामाः। तद्वह्नेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्वह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं म्रियन्ते
 द्विषन्तः सपत्नाः। परि यैऽप्रियां भ्रातृव्याः। स यश्चायं पुरुषे।
 यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य।
 एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य।
 एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुप-

सङ्क्रम्य। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। इमाल्लोकान्कामान्नी
 कामरूप्यनुसञ्चरन्। एतत्साम गायन्नास्ते। हा(३) वु हा(३)
 वु हा(३) वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादो(२)ऽहमन्नादः। अहं श्लोककृदहं श्लोककृदहं
 श्लोककृत्। अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्व देवेभ्यो
 अमृतस्य ना(३) भाइ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अहमन्नमन्नमदन्तमा(३) द्मि। अहं विश्वं भुवनमभ्यभवाम्। सुवर्न
 ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत् ॥ १० ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि
 नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

अम्मस्यपारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो महीयान्।
 शुक्रेण ज्योतींषि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः॥
 यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः।
 तदेव भूतं तदु भव्यमा इदं तदक्षरे परमे व्योमन्॥ येनावृतं खं च
 दिवं महीं च येनादित्यस्तपति तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे
 कवयो वयन्ति यदक्षरे परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूती
 तोयेन जीवान्व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च
 विवेश भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि
 परात्परं यन्महतो महान्तम्। यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं
 तमसः परस्तात्॥ १ ॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं
 बहुधा जातं जायमानं विश्वं विभर्ति भुवनस्य नाभिः॥
 तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रममृतं
 तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः
 पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥ अर्द्धमासा

मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पताम्। स आपः प्रदुघे उभे इमे
अन्तरिक्षमथो सुवः ॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यञ्चं न मध्ये परिजग्रभत्। न
तस्यैशे कश्चन तस्य नाम महद्यशः ॥ २ ॥

न सन्दृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्।
हृदा मनीषा मनसाऽभिकृप्तो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥
अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ ॥ एष हि देवः प्रदिशोनु
सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अन्तः। स विजायमानः स
जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठति विश्वतौमुखः ॥ विश्वतश्चक्षुरुत
विश्वतौमुखो विश्वतौहस्त उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं
पतत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन्देव एकः ॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि
विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीलम्। यस्मिन्निदं सं च विचैकं स
ओतः प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वोचे अमृतं नु विद्वान्गन्धर्वो
नाम निहितङ्गुहासु ॥ ३ ॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेद सवितुः पिताऽसत्। स नो
बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा। यत्र देवा
अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्त। परि द्यावापृथिवी

यन्ति सद्यः परि लोकान् परि दिशः परि सुवः। ऋतस्य तन्तुं
 विततं विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। परीत्य लोकान्परीत्य
 भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
 ऋतस्यऽऽत्मनऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं
 प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनिं मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
 जातवेदोऽपघ्नन्निरृतिं मम ॥ ४ ॥

पशूँश्च मह्यमावह जीवनं च दिशो दिश। मा नो हिँसीज्जातवेदो
 गामश्च पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगहि श्रिया मा परिपातय।
 पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि। तन्नो दन्तिः
 प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि ॥ ५ ॥

तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि
 धीमहि। तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे वासुदेवाय
 धीमहि। तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्। सहस्रपरमा देवी शतमूला
 शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापन्दूर्वा दुस्वप्ननाशिनी। अश्वक्रान्ते

रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा धारिता देवी रक्षस्व मां
पदे पदे। उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ॥ ६ ॥

भूमिर्द्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं
कृतम्। त्वया हतेन पापेन जीवामि शरदः शतम्। मृत्तिके देहि
मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्। गन्धद्वारान्दुराधरषान्नित्यपुष्टं
करीषिणीम्। ईश्वरी सर्वभूतानां त्वामिहोपह्वये श्रियम्।
हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा
दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः
पुनः ॥ ७ ॥

सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि
यं च वयं द्विष्मः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्ध्यः। यदपां क्रूरं यदमेध्यं
यदशान्तं तदपगच्छतात्। अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात्
प्रतिग्रहात्। तन्मे वरुणो राजा पाणिना ह्यवमर्शतु।
सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य

गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्। इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं
सचता परुष्ण्या। असिक्त्रिया मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये
श्रुणुह्या सुषोमया। ऋतं च सत्यं चाभीक्षात्तपसोऽध्यजायत ॥ ८ ॥

ततो रात्रिरजायत ततः समुद्रो अर्णवः। समुद्रादर्णवादधि
संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी।
सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं
चान्तरिक्षमथो सुवः। यत्पृथिव्यां रजस्व मान्तरिक्षे विरोदसी।
इमांस्तदापो वरुणः पुनात्वधमर्षणः। एष भूतस्य भव्ये
भुवनस्य गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयम्।
द्यावापृथिव्योर्हिरण्मयं सञ्श्रितं सुवः ॥ ९ ॥

स नः सुवः सञ्शिशधि। आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि।
ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि।
अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहा। अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा
गुरुतल्पगः। वरुणोऽपामधमर्षणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते।
रजो भूमिस्त्वमां रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः। पुनन्तु ऋषयः
पुनन्तु वसवः पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः। आक्रान्तसमुद्रः

प्रथ॒मे वि॒धर्मं ज॒नयन्प्र॒जा भुव॑नस्य॒ राजा॑ ॥ १० ॥

वृषा॑ प॒वित्रे॒ अधि॑ सानो॒ अव्ये॑ बृहत्सोमो॑ वावृधे सुवा॒न इन्दुः॑ ।
जा॒तवे॑दसे सुनवाम॒ सोम॑मरातीयतो निजहाति वेदः । स नः
पर॑षदति दुर्गाणि विश्वा॑ नावेव॒ सिन्धुं॑ दुरि॒ताऽत्य॑ग्निः । ताम॒ग्निव॑र्णा
तप॑सा ज्वल॒न्तीं वैरो॒चनीं॑ कर्मफलेषु जुष्टा॑म् । दुर्गान्दे॒वीः
शरण॑म॒हं प्रप॑द्ये सुतर॑सि तरसे नमः । अग्ने॑ त्वं परि॒या नव्यो॑
अ॒स्मान्त्स्व॒स्तिभि॑रति दुर्गाणि विश्वा॑ । पू॒श्च पृ॒थ्वी बहु॑ला न उ॒र्वी
भवा॑ तो॒काय॑ तन॒याय॑ श॒य्योः । विश्वा॑नि नो दुर्गहा॑ जातवेदः सिन्धुं
न ना॒वा दुरि॒ताति॑ पर॑षि । अग्ने॑ अत्रि॒वन्मन॑सा गृणा॒नोऽस्माकं॑
बोध्य॑वि॒ता त॒नूना॑म् । पृ॒तना॑जित॒ः सह॑मानम॒ग्निमु॒ग्रः हु॒वेम
पर॑मात्स॒धस्था॑त् । स नः पर॑षदति दुर्गाणि विश्वा॑ क्षाम॒द्देवो॑
अति॑ दु॒रि॒ताऽत्य॑ग्निः । प्र॒त्नोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च
होता॑ नव्य॒श्च स॒त्सि । स्वा॒ञ्चाग्ने॑ त॒नुवं पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्यं॑ च
सौभ॑गमाय॒जस्व ॥ ११ ॥

परस्ताद्यशो गुहासु मम सुवर्णपक्षाय धीमहि शतबाहुना पुनः पुनरजायत सुवो राजा सधस्थात्त्रीणि च ।

भूर॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवेऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॒ सुव॑रादि॒त्याय॑
दि॒वे स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सुव॒श्चन्द्र॑म॒से दि॒ग्भ्यः॑ स्वाहा॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा
पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सु॒वरो॑म् ॥ १२ ॥

[२]

भूर॒न्नम॑ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॒ भुवोऽन्नं॑ वा॒यवेऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॒
सुव॑र॒न्नमादि॑त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सुव॒रन्नं॑ च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑
स्वाहा॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒रन्न॑मोम् ॥ १३ ॥

[३]

भूर॒ग्नये॑ च पृथि॒व्यै च॑ म॒हते॑ च॒ स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवे॑ चा॒न्तरि॑क्षाय॒ च
म॒हते॑ च॒ स्वाहा॒ सुव॑रादि॒त्याय॑ च॒ दि॒वे च॑ म॒हते॑ च॒ स्वाहा॒ भूर्भुवः॑
सुव॒श्चन्द्र॑म॒से च॑ नक्ष॒त्रेभ्य॑श्च दि॒ग्भ्यश्च॑ म॒हते॑ च॒ स्वाहा॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑
स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सु॒वर्म॑ह॒रोम् ॥ १४ ॥

[४]

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒नसे॑ स्वाहा । पा॒हि नो॑ वि॒श्ववे॑द॒से स्वाहा॑ । य॒ज्ञं पा॒हि
वि॒भावं॑सो स्वाहा । सर्वं॑ पा॒हि श॑त॒क्रतो॑ स्वाहा ॥ १५ ॥

[५]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दास्याविवेश। सतां
शिक्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय ऋषिभ्यो नमो
देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरोम् ॥ १६ ॥

[६]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणन्धारयिता भूयासं कर्णयोः
श्रुतं मा च्योद्वं ममामुष्य ओम् ॥ १७ ॥

[७]

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दानं तपो यज्ञस्तपो
भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मतदुपास्यैतत्तपः ॥ १८ ॥

[८]

यथा वृक्षस्य संपुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो
दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽवहितामवक्रामेद्यद्युवे
युवे ह वा विहृदिष्यामि कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं
जुगुप्सैत् ॥ १९ ॥

अजोन्यः सुव नाभिः सर्वमष्टौ च ॥ १० ॥

[९]

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः ।
 तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशम् । सप्त
 प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः सप्त जिह्वाः ।
 सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहाशयां निहिताः
 सप्तसप्त । अतः समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते
 सिन्धवः सर्वरूपाः । अतश्च विश्वा ओषधयो रसाश्च येनैष
 भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा । ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां
 महिषो मृगाणाम् । श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः
 पवित्रमत्येति रेभन् । अजामेकाँल्लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीं प्रजां
 जनयन्तीं सरूपाम् । अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां
 भुक्तभोगामजोऽन्यः ॥ २० ॥

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्भोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ।
 नृषद्वरसदृतसद्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत् ।
 यस्माज्जाता न परा नैव किं चनास य आविवेश भुवनानि विश्वा ।
 प्रजापतिः प्रजया संविदानस्त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी ।
 विधर्तारं हवामहे वसोः कुविद्वनाति नः । सवितारन्नृचक्षसम् ।

अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम् । परा दुष्वप्रियं
सुव । विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं तन्म आ
सुव ॥ २१ ॥

मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ।
मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता ।
मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमां अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु
नः । घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य धाम ।
अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम् ।
समुद्रादूर्मिमधुमां उदारदुपां शुना सममृतत्वमानट् । घृतस्य
नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥ २२ ॥

वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः । उप
ब्रह्माश्रणवच्छस्यमानं चतुः शृङ्गोवमीद्वोर एतत् । चत्वारि शृङ्गा
त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य । त्रिधा बद्धो
वृषभो रौरवीति महो देवो मर्त्यां आविवेश । त्रिधा हितं
पणिभिर्गुह्यमानङ्गवि देवासो घृतमन्वविन्दन् । इन्द्र एकं सूर्य
एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्टतक्षुः । यो देवानां प्रथमं

पुरस्ताद्विश्वाधिको रुद्रो महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत जायमानं
 स नो देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
 किञ्चिद्यस्मां नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव स्तब्धो
 दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्॥ २३ ॥

न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
 परेण नाकं निहितङ्गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
 वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्न्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्वाः।
 ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दहं
 विपापं परमैश्वर्यभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसंस्थम्। तत्रापि
 दहङ्गनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यद्वेदादौ
 स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः
 स महेश्वरः॥ २४ ॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ ११ ॥

[१०]

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं
 परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणं हरिम्।

विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति। पतिं विश्वस्यात्मेश्वरं
शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं
परायणम्। नारायणपरं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः। नारायणपरो
ज्योतिरात्मा नारायणः परः। यच्च किं चिज्जगत्स्मिन्दृश्यते
श्रूयतेऽपि वा। अन्तर्बहिश्च तत्सर्वव्याप्य नारायणः
स्थितः ॥ २५ ॥

अनन्तमव्ययं कविं समुद्रेन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोशप्रतीकाशं
हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि
तिष्ठति। हृदयं तद्विजानीयाद्विश्वस्यायतनं महत्। सन्ततं
सिराभिस्तु लम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं
तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतौमुखः।
सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठं नाहारमजरः कविः। सन्तापयति
स्वन्देहमापादतलमस्तकम्। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा
व्यवस्थितः। नीलतौयदमध्यस्था विद्युल्लेखेव भास्वरा।
नीवारशूकवत्तन्वी पीताभास्यात्तनूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये
परमात्मा व्यवस्थितः। स ब्रह्मा स शिवः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः
स्वराट् ॥ २६ ॥

[११]

ऋ॒तꣳ स॒त्यं प॑रं ब्र॒ह्म पु॒रुष॑ङ्कृ॒ष्णपि॑ङ्गलम् । ऊ॒र्ध्वरे॑तं वि॒रूपाक्षं
वि॒श्वरू॑पाय॒ वै नमः॑ ॥ २७ ॥

[१२]

आ॒दि॒त्यो वा ए॒ष ए॒तन्म॑ण्ड॒लं त॑प॒ति तत्र॑ ता ऋ॒चस्त॑दृ॒चां
म॒ण्डल॑ꣳ स ऋ॒चां लो॒कोऽथ॑ य ए॒ष ए॒तस्मि॑न्म॒ण्डले॑ऽर्चि॒र्दी॒प्यते
ता॒नि सा॒मानि॑ स सा॒म्रा॒मम॑ण्ड॒लꣳ स सा॒म्रां लो॒कोऽथ॑ य ए॒ष
ए॒तस्मि॑न्म॒ण्डले॑ऽर्चि॒षि पु॒रुष॑स्तानि॒ यजू॑ꣳषि स यजु॑षां म॒ण्डल॑ꣳ
स यजु॑षां लो॒कः सै॒षा त्र॒य्ये॒व वि॒द्या त॑प॒ति य ए॒षोऽन्त॑रा॒दित्ये॑
हि॒र॒ण्म॒यः पु॒रुषः॑ ॥ २८ ॥

[१३]

आ॒दि॒त्यो वै ते॒ज ओ॒जो ब॒लं य॒शश्च॑क्षुः श्रो॒त्रमा॑त्मा म॒नो
म॒न्यु॒र्मनु॑र्मृत्युः स॒त्यो मि॒त्रो वा॒युरा॑का॒शः प्रा॒णो लौ॒कपा॑लः कः
किं कं तत्स॒त्यम॑न्नमायु॒रमृ॑तो जी॒वो वि॒श्वः क॒तमः स्व॑य॒म्भुः
प्र॒जाप॑तिः सं॒वत्स॑र इति॒ सं॒वत्स॑रोऽसा॒वादि॑त्यो य ए॒ष पु॒रुष॑ ए॒ष
भू॒ताना॑मधि॒पति॑र्ब्रह्म॒णः सा॒युज्य॑ꣳ स॒लो॒कता॑माप्नोत्ये॒तासा॑मे॒व

देवतानां५ सायुज्यं५ सार्ष्टितां५ समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत् ॥ २९ ॥

[१४]

घृणिः सूर्यं आदित्योर्मर्चयन्ति तपः सत्यं मधु क्षरन्ति तद्वह्न तदाप आपो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम् ॥ ३० ॥

[१५]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ ३१ ॥

[१६]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वोचेम शन्तमं हृदे। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ ३२ ॥

[१७]

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यपतयेऽम्बिकापतये उमापतये नमो नमः ॥ ३३ ॥

[१८]

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रतिष्ठिताः प्रत्येवास्याहुतयस्तिष्ठन्
प्रतिष्ठित्यै ॥ ३४ ॥

। २०।

[१९]

कृणुष्व पाज इति पञ्च ॥ ३५ ॥

[२०]

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वभूतानां माता
मेदिनी महती मही सावित्री गायत्री जगत्युर्वी पृथ्वी बहुला विश्वा
भूता कतमा का या सा सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः ॥ ३६ ॥

[२१]

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः
पशव आपोऽमृतमापोऽन्नमापः सम्राडापो विराडापः
स्वराडापश्छन्दाऽस्यापो ज्योतीऽप्यापः सत्यमापः सर्वा
देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ओम् ॥ ३७ ॥

[२२]

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम्। पुनन्तु

ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं
मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहं स्वाहा ॥ ३८ □ ॥

[२३]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्वा पापमकार्षम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।
पद्भ्यामुदरेण शिश्जा। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि।
इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ ३९ ॥

[२४]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यद्वात्रिया पापमकार्षम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण
शिश्जा। रात्रिस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं
माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ ४० ॥

[२५]

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसंमितम्। गायत्रीञ्छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्व नः। ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि
भ्राजोऽसि देवानान्ध्याम नामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि

सर्वायुरभिभूरोज्ञायत्रीमावाहयामि ॥ ४१ ॥

[२६]

ओं भूः। ओं भुवः। ओ३ सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ३ सत्यम्। ओं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम् ॥ ४२ ॥ । २८।

[२७]

ओं भूर्भुवः सुवर्महर्जनस्तपः सत्यं तद्ब्रह्म तदाप आपो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम् ॥ ४३ ॥

[२८]

ओं तद्ब्रह्म। ओं तद्वायुः। ओं तदात्मा। ओं तत्सवाम्। ओं तत्पुरोनमः ॥ ४४ ॥

उत्तमै शिखरे देवी भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणैभ्यो ह्यनुज्ञानं गच्छ देवि यथासुखम् ॥ ४५ ॥

[२९]

ओमन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं विष्णुस्त्वं
वषट्कारस्त्वं रुद्रस्त्वं ब्रह्मा त्वं प्रजापतिः ॥ ४६ ॥

[३०]

अमृतोपस्तरणमसि ॥ ४७ ॥

[३१]

प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। प्राणाय स्वाहा। अपाने निविष्टोऽमृतं
जुहोमि। अपानाय स्वाहा। व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
व्यानाय स्वाहा। उदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। उदानाय स्वाहा।
समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। समानाय स्वाहा। ब्रह्मणि म
आत्माऽमृतत्वाय ॥ ४८ ॥

[३२]

प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि शिवो मां विशा प्रदाहाय प्राणाय स्वाहा।
अपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि शिवो मां विशा प्रदाहायापानाय
स्वाहा। व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि शिवो मां विशा प्रदाहाय
व्यानाय स्वाहा। उदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि शिवो मां
विशा प्रदाहायोदानाय स्वाहा। समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि

शि॒वो मा॑ वि॒शा प्र॑दाहाय॒ समा॒नाय॒ स्वाहा॑ । ब्रह्म॑णि म
आ॒त्माऽमृ॑त॒त्वाय॑ ॥ ४९ ॥

[३३]

अ॒मृ॒तापि॒धान॑म॒सि ॥ ५० ॥

[३४]

श्र॒द्धाया॑ प्रा॒णे नि॒वि॒श्या॒मृत॑ः हु॒तम्प्रा॒णम॒न्नेना॑प्यायस्व ।
अ॒पा॒ने नि॒वि॒श्या॒मृत॑ः हु॒तम॑पा॒नम॒न्नेना॑प्यायस्व । व्या॒ने
नि॒वि॒श्या॒मृत॑ः हु॒तव्व्या॑न॒मन्ने॑नाप्यायस्व । उ॒दा॒ने नि॒वि॒श्या॒मृत॑ः
हु॒तमु॑दा॒नम॒न्नेना॑प्यायस्व । स॒मा॒ने नि॒वि॒श्या॒मृत॑ः हु॒तः
स॒मा॒नम॒न्नेना॑प्यायस्व । ब्रह्म॑णि म आ॒त्माऽमृ॑त॒त्वाय॑ ॥ ५१ ॥

[३५]

प्रा॒णा॒नाङ्ग॑न्थि॒रसि॑ रु॒द्रो मा॑ऽऽवि॒शान्त॑कस्ते॒नान्ने॑नाप्यायस्व ॥ ५२ ॥

[३६]

अ॒ङ्गु॒ष्ठमा॑त्रः पु॒रुषो॑ऽङ्गु॒ष्ठं च॑ स॒मा॒श्रितः॑ । ई॒शः स॑र्वस्य जग॒तः प्र॑भुः
प्री॒णाति॑ विश्व॒भुक् ॥ ५३ ॥

[३७]

मे॒धा दे॒वी जु॒षमा॑णा न॒ आगा॑द्वि॒श्वाची॑ भ॒द्रा सु॑मन॒स्यमा॑ना । त्वया॒
जुष्टा॑ जु॒षमा॑णा दुरु॒क्ता न्वृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ त्वया॒ जुष्ट॑
ऋषि॑र्भवति दे॒वि त्वया॒ ब्रह्मा॑ऽऽग॒तश्री॑रु॒त त्वया॑ । त्वया॒ जुष्ट॑श्चि॒त्रं
वि॒न्दते॑ वसु॒ सा नो॑ जुषस्व द्रवि॒णो न मे॑धे ॥ ५४ ॥

[३८]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ ददातु मे॒धान्दे॒वी सर॑स्वती । मे॒धां मे॑ अ॒श्विनो॑
दे॒वावा॑ध॒त्तां पु॒ष्कर॑स्रजा ॥ ५५ ॥

[३९]

अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा ग॑न्ध॒र्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑ । दै॒वी मे॒धा म॑नु॒ष्यजा॑
सा मा॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्जुषताम् ॥ ५६ ॥

[४०]

आ मा॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्वि॒श्वरू॑पा॒ हिर॑ण्यवर्णा॒ जग॑ती जग॒म्या ।
ऊ॒र्ज॑स्वती॒ पय॑सा॒ पिन्व॑माना॒ सा मा॑ मे॒धा सु॒प्रती॑का
जुषताम् ॥ ५७ ॥

[४१]

सद्योजा॒तं प्र॒पद्या॒मि सद्योजा॒ताय॒ वै नमः॑ । भ॒वेभ॒वे नाति॑भवे भजस्व
मां भ॒वोद्भ॒वाय॒ नमः॑ ॥ ५८ ॥

[४२]

वा॒मदे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑ का॒लाय॒ नमः॑
क॒ल॒विक॑र॒णाय॒ नमो॑ ब॒ल॒विक॑र॒णाय॒ नमो॑ ब॒ल॒प्रम॑थ॒नाय॒ नमः॑
सर्व॑भू॒तद॑म॒नाय॒ नमो॑ म॒नोन्म॑नाय॒ नमः॑ ॥ ५९ ॥

[४३]

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर॑घो॒रत॑रेभ्यः॒ सर्व॑तः॒ शर्व॑ सर्वै॒भ्यो नम॑स्ते
अस्तु॒ रु॒द्ररू॒पेभ्यः॑ ॥ ६० ॥

[४४]

तत्पु॒रुषा॑य वि॒द्महे॑ म॒हादे॒वाय॒ धीम॑हि । तन्नो॑ रु॒द्रः प्रचो॑दया॒त् ॥ ६१ ॥

। ४७।

[४५]

ई॒शानः॑ सर्व॑विद्या॒नामी॒श्वरः॑ सर्व॑भू॒तानां॑ ब्रह्मा॒धिप॑तिर्ब्रह्म॒णोऽधि॑पतिर्ब्रह्म
शि॒वो मे॑ अस्तु सदा॒शिवो॑म् ॥ ६२ ॥

ब्रह्म॑मेतु॒ माम् । मधु॑मेतु॒ माम् । ब्रह्म॑मेव मधु॑मेतु॒ माम् । यास्ते॑

सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुस्वप्नहन्दुरुष्वहा। यास्तै सोम प्राणांस्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥ ६३॥

। ४९।

[४६]

ब्रह्म मेधया॥ मधु मेधया॥ ब्रह्ममेव मधु मेधया॥ अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुष्वप्त्रियं सुव। विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव। यद्भद्रं तन्म आ सुव। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः। माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥ ६४॥

[४७]

ब्रह्म मेधवा॥ मधु मेधवा॥ ब्रह्ममेव मधु मेधवा॥ ब्रह्मा
 देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
 गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
 हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्। य
 इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहत्यां वा एते घ्नन्ति।
 ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं
 पुनन्ति। ओम्॥ ६५॥

। ५१।

[४८]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा
 भूयासु स्वाहा॥ ६६॥

[४९]

वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुध्याकूतिसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां
 ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासु स्वाहा॥ ६७॥

[५०]

शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुः स्वाहा ॥ ६८ ॥

[५१]

त्वक्कर्ममांससरुधिरमेदोऽस्थिमज्जा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा ॥ ६९ ॥

[५२]

शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा ॥ ७० ॥

[५३]

पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा ॥ ७१ ॥

[५४]

अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमया मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुः स्वाहा ॥ ७२ ॥

[५५]

विविद्धि स्वाहा ॥ ७३ ॥

[५६]

घषौत्काय स्वाहा ॥ ७४ ॥

| ६० |

[५७]

उत्तिष्ठ पुरुषा हरी लोहितपिङ्गलाक्षि देहि देहि ददापयिता मे
शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुः स्वाहा ॥ ७५ ॥

[५८]

ओ३ स्वाहा ॥ ७६ ॥

[५९]

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते कदाचन
सतां हि सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते तप इति तपो नानशानात्परं यद्धि
परं तपस्तदुद्धर्षं तदुराधर्षं तस्मात्तपसि रमन्ते दम इति नियतं
ब्रह्मचारिणस्तस्माद्धर्मे रमन्ते शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छर्मे
रमन्ते दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नाति दुष्करं
तस्माद्दाने रमन्ते धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नाति
दुश्चरं तस्माद्धर्मे रमन्ते प्रजन इति भूयांसस्तस्माद्भूयिष्ठाः

प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय इत्याह तस्मादग्नय
 आधातव्या अग्निहोत्रमित्याह तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते यज्ञ इति यज्ञो
 हि देवानां यज्ञेन हि देवा दिवङ्गतास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते मानसमिति
 विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा
 हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि तपांसि न्यास
 एवात्यरेचयद्य एवं वेदेत्युपनिषत् ॥ ७७ ॥

[६०]

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णैयः प्रजापतिं पितरमुपससार किं
 भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रौवाच सत्येन वायुरावाति
 सत्येनादित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं
 तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति तपसा देवा देवतामग्र आयन्तपसर्षयः
 सुवरन्वविन्दं तपसा सपत्न्याप्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं
 तस्मात्तपः परमं वदन्ति दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
 दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमौ भूतानान्दुराधर्षन्दमे सर्वं
 प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमं वदन्ति शमेन शान्ताः शिवमाचरन्ति
 शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दुञ्छमौ भूतानान्दुराधर्षञ्छमे सर्वं

प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति दानं यज्ञानां वरूथन्दक्षिणा
 लोके दातारः सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपानुदन्त
 दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं
 परमं वदन्ति धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा
 उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं
 परमं वदन्ति प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तुं तन्वानः
 पितृणामनृणो भवति तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं परमं
 वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या देवयानः पन्था गारहपत्य ऋक्पृथिवी
 रथन्तरमन्वाहार्यपचनो यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः
 सामं सुवर्गो लोको बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रः सायं
 प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टः सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणः सुवर्गस्य
 लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति यज्ञ इति यज्ञो
 हि देवानां यज्ञेन हि देवा दिवङ्गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन
 द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति
 मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति मानसा
 ऋषयः प्रजा असृजन्त मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं
 वदन्ति न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः

स्वयम्भुः प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरौऽसावादित्यो य
 एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा याभिरादित्यस्तपति
 रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वरषति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः
 प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन
 तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा मनीषया मनो मनसा
 शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्या स्मारः स्मारेण
 विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं वेदयति तस्मादन्नं ददन्त्सर्वाण्येतानि
 ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं
 विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन
 सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च
 स वै सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत् ऋतजा
 रयिष्ठाः श्रद्धा सत्यो महस्वान्तमसोपरिष्ठाद्ज्ञात्वा तमेवं
 मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्न्यासमेषां
 तपसामतिरिक्तमार्हुर्वसुरण्यो विभूरसि प्राणे त्वमसि सन्धाता
 ब्रह्म त्वमसि विश्वसृक्तैजोदास्त्वमस्यग्नेर्वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य
 द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणै त्वा महस
 ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदन्देवानाङ्गुह्यं य एवं वेद

ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ ७८ ॥

[६१]

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्यात्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिध्ममुरो
वेदिर्लोमानि बरुहिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम आज्यं
मन्युः पशुस्तपोऽग्निः शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण
उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रमग्नीद्यावद्विद्यते सा दीक्षा
यदश्जाति यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो
यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधो यत्सायं
प्रातर्मध्यन्दिनं च तानि सर्वनानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ
यैर्द्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा
ये सवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा एतत्सत्रं
यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रं सत्रं य एवं
विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानङ्गत्वाऽऽदित्यस्य
सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानङ्गत्वा

च॒न्द्रम॑सः सा॒यु॒ज्यं ग॒च्छ॒त्ये॒तौ वै सू॑र्या॒चन्द्र॑मसौ॑ म॒हि॒मानौ॑ ब्रा॒ह्म॒णो
वि॒द्वान॒भिज॑यति॒ तस्मा॑द्ब्र॒ह्म॒णो म॒हि॒मान॑माप्नोति॒ तस्मा॑द्ब्र॒ह्म॒णो
म॒हि॒मान॑मित्युपनिषत् ॥ ७९ ॥

[६२]

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥ हरिः ओम् ॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं
 प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृष्टं कृष्टम्। श्रेयो वसीय
 आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्त्सम्भान्।
 ज्योतिष्मांस्तेजस्वानातपस्त्तपन्नभितपन्। रोचनो रोचमानः
 शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता विश्वरूपा
 सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया सूनृतेरा।
 आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी। दाता
 प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः ॥ १ ॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः संशान्तः शान्तः। आभवन्प्रभवन्त्-
 सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सङ्स्तुतं कल्याणं
 विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्। अरुणं
 भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो
 दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता तपन्वितपन्त्सन्तपन्। रोचनो

रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो वामः। सुता सुन्वती प्रसुता
सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीतीं प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती ॥ २ ॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा। अभिशास्ताऽ-
नुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषादयन्त्संसादनः
संसन्नः सन्नः। आभूर्विभूः प्रभूः शम्भूर्भुवः। पवित्रं
पवियिष्यन्पूतो मेध्यः। यशो यशस्वानायुरमृतः। जीवो
जीविष्यन्त्स्वर्गो लोकः। सहस्वान्तसहीयानोजस्वान्तसहमानः।
जयन्नभिजयन्त्सुद्रविणो द्रविणोदाः। आर्द्रपवित्रो हरिकेशो मोदः
प्रमोदः ॥ ३ ॥

अरुणोऽरुणरजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्। आर्द्रः
पिन्वमानोऽन्नवात्रसवानिरावान्। सर्वौषधः सम्भरो महस्वान्।
एजत्का जौवत्काः। क्षुल्लकाः शिपिविष्टकाः। सरिस्त्रराः
सुशरवः। अजिरासो गमिष्णवः। इदानीं तदानीमेतर्-
हि क्षिप्रमजिरम्। आशुर्निमेषः फणो द्रवन्नतिद्रवन्।
त्वरःस्त्वरमाण आशुराशीयाञ्जवः। अग्निष्टोम उक्थ्योऽतिरात्रो
द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतूरात्रः। अग्निर्ऋतुः सूर्य ऋतुश्चन्द्रमा ऋतुः।

प्रजापतिः संवत्सरो महान्कः ॥ ४ ॥

[१]

भूरग्निं च पृथिवीं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद।
 भुवो वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद।
 स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। भूर्भुवः
 स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ५ ॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः। चितश्चासि
 सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाञ्श्चासि भूयाञ्श्चास्यग्ने। यत्ते अग्ने
 न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते
 देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाञ्श्चासि
 भूयाञ्श्चास्यग्ने। मा ते अग्ने च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षि।

सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्यदुदावुदेति । तपसो जातमनिभृष्टमोजः ।
तत्ते ज्योतिरिष्टके । तेन मे तप । तेन मे ज्वल । तेन मे दीदिहि ।
यावद्देवाः । यावदसाति सूर्यः । यावदुतापि ब्रह्म ॥ ६ ॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि । इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि ।
इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि । तस्य ते वसन्तः शिरः । ग्रीष्मो
दक्षिणः पक्षः । वर्षाः पुच्छम् । शरदुत्तरः पक्षः । हेमन्तो मध्यम् ।
पूर्वपक्षाश्चितयः । अपरपक्षाः पुरीषम् ॥ ७ ॥

अहोरात्राणीष्टकाः । ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः । यस्यां दिशि
महीयसे । ततो नो मह आवह । वायुर्भूत्वा सर्वा दिश आवाहि । सर्वा
दिशोऽनुविवाहि । सर्वा दिशोऽनुसंवाहि । चित्या चितिमापृण ।
अचित्या चितिमापृण । चिदसि समुद्रयौनिः ॥ ८ ॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा । हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः ।
महान्तसधस्थै ध्रुव आनिषत्तः । नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ।
एति प्रेति वीति समित्युदिति । दिवं मे यच्छ । अन्तरिक्षं मे यच्छ ।
पृथिवीं मे यच्छ । पृथिवीं मे यच्छ । अन्तरिक्षं मे यच्छ । दिवं

मे यच्छ। अह्ना प्रसारय। रात्र्या समच। रात्र्या प्रसारय। अह्ना
समच। कामं प्रसारय। कामं समच॥ ९ ॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्। सत्यं तपो
नाम। रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः। विश्वं यशो महः।
समं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा पावकोऽसि। वैश्वानरो
यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं
ददद्भ्याववृत्स्व॥ १० ॥

[५]

राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः।
अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते मा सर्वे
यशसा ससृजन्तु॥ ११ ॥

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते स्वाहा।
अभिभुवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा। दिवां पतये स्वाहाऽहस्पत्याय
स्वाहा। चाक्षुष्मत्याय स्वाहा। ज्योतिष्मत्याय स्वाहा। राज्ञे स्वाहा

वि॒राज्ञे॒ स्वाहा॑। स॒म्राज्ञे॒ स्वाहा॑ स्व॒राज्ञे॒ स्वाहा॑। शू॒षाय॒ स्वाहा॑
 सू॒र्याय॒ स्वाहा॑। च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॑ ज्योति॑षे॒ स्वाहा॑। स॒स॒र्पाय॒
 स्वाहा॑ क॒ल्याणाय॒ स्वाहा॑। अ॒र्जुनाय॒ स्वाहा॑॥ १२॥

[७]

वि॒पश्चि॑ते॒ पर्व॑मानाय गायत। म॒ही न धा॑राऽत्य॒न्धो अ॑रू॒षति॑।
 अ॒हिर्ह॑ जी॒र्णाम॑ति॒सर्प॑ति॒ त्वच॑म्। अ॒त्यो न क्री॑डन्न॒सर॑दृ॒षा ह॑रिः।
 उ॒पया॑म॒गृही॑तोऽसि मृ॒त्यवे॑ त्वा जुष्टं॑ गृ॒ह्णामि॑। ए॒ष ते योनि॑र्मृ॒त्यवे॑
 त्वा। अ॒पमृ॑त्युम॒पक्षु॑धम्। अ॒पेतः॑ श॒पथं॑ जहि। अ॒धा नो अ॒ग्न
 आव॑ह। रा॒यस्यो॑षः॒ सह॑स्त्रि॒णम्॥ १३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॑र्त्याय॒ हन्त॑वे। तान् य॒ज्ञस्य॑
 मा॒यया॑। स॒र्वान॑व॒यजाम॑हे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑। तस्य॑ ते
 मृ॒त्युपी॑तस्या॒मृत॑वतः। स्व॒गाकृ॑तस्य॒ मधु॑मतः। उ॒प॒हृत॑स्यो॒प॒हृतो॑
 भ॒क्षयामि॑। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर॑य॒ज्ञानां॑ वाक्। अ॒सावे॑हि॥ १४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। अ॒सावे॑हि। ब॒धिर आ॑क्रन्दयि॒तर॑पान।
 अ॒सावे॑हि। अ॒हस्तो॑स्त्वा चक्षुः॑। अ॒सावे॑हि। अ॒पा॒दाशो॑ मनः।
 अ॒सावे॑हि। क॒वे वि॑प्र॒चित्ते॑ श्रोत्र। अ॒सावे॑हि॥ १५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं तथा
वेद। असावेहि। अग्निमे वाचि श्रितः। वाग्धृदये। हृदयं मयि।
अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। वायुमे प्राणे श्रितः ॥ १६ ॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। सूर्यो
मे चक्षुषि श्रितः। चक्षुरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं
ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः ॥ १७ ॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे श्रोत्रे
श्रिताः। श्रोत्रं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
आपो मे रेतसि श्रिताः ॥ १८ ॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी मे
शरीरे श्रिता। शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं
ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः ॥ १९ ॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो मे
बले श्रितः। बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः ॥ २० ॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो

मे म॒न्यौ श्रि॒तः। म॒न्युर॒हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑
 ब्रह्म॑णि। आ॒त्मा म॑ आ॒त्मनि॑ श्रि॒तः ॥ २१ ॥ आ॒त्मा हृद॑ये। हृद॑यं
 मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। पुन॑र्म आ॒त्मा पुन॑रायुरागा॑त्।
 पुनः॑ प्रा॒णः पुन॑राकू॒तमा॑गा॑त्। वै॒श्वान॒रो र॒श्मिभि॑र्वावृ॒धानः॑।
 अ॒न्तस्तिष्ठ॑त्व॒मृत॑स्य गो॒पाः ॥ २२ ॥

[८]

प्र॒जाप॑तिर्दे॒वान्सृ॑जत। ते पा॒प्मना॑ सन्दि॒ता अ॑जायन्त।
 तान्व्य॑द्यत्। यद्य॑द्यत्। तस्मा॑द्विद्युत्। तम॑वृश्चत्। यदवृ॑श्चत्।
 तस्मा॑द्वृष्टिः। तस्मा॑द्यत्रै॒ते दे॒वते॑ अभि॒प्राप्नु॑तः। वि च॑ है॒वास्य॑ तत्र॑
 पा॒प्मानं॑ द्यतः ॥ २३ ॥

वृश्च॑तश्च। सैषा मी॒मांसाऽग्नि॑होत्र ए॒व संप॑न्ना। अथो॑ आहुः।
 सर्वे॑षु यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति। होष्य॑न्नप॒ उप॑स्पृशेत्। विद्यु॑दसि॒ विद्य॑
 मे पा॒प्मान॑मिति। अथ॑ हु॒त्वोप॑स्पृशेत्। वृष्टि॑रसि॒ वृश्च॑ मे
 पा॒प्मान॑मिति। यक्ष्य॑माणो वे॒ष्ट्वा वा॑। वि च॑ है॒वास्यै॒ते दे॒वते॑ पा॒प्मानं॑
 द्यतः ॥ २४ ॥

वृश्च॑तश्च। अ॒त्य॒हो हाऽऽरु॑णिः। ब्रह्म॑चा॒रिणे॑ प्र॒श्नान्प्रोच्य॑

प्रजिघाय। परेहि। लुक्षं दय्यापातिं पृच्छ। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स होवाच वेदेति॥ २५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। परोरजसीति। कस्तद्यत्परोरजा इति। एष वाव स परोरजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं तत्सत्यमिति। तप इति॥ २६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच लुक्षो दय्यापातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मा सावित्रे समवादिष्टेति॥ २७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत्। स यो ह वै सावित्रं विदुषा सावित्रे संवदेत्। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाह। संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥ २८॥

अथ यदाह। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाह। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः ॥ २९ ॥

अथ यदाह। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तैर्धर्मासाः। एष मासाः। अथ यदाह। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः ॥ ३० ॥

एष संवत्सरः। अथ यदाह। इदानीं तदानीमिति। एष एव तत्। एष ह्येव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जनको ह वैदेहः। अहोरात्रैः समाजगाम। तं हौचुः। यो वा अस्मान् वेद। विजहत्पाप्मानमेति ॥ ३१ ॥

सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिँल्लोकेऽन्नं क्षीयत इति। विजहद्ध वै पाप्मानमेति। सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिँल्लोकेऽन्नं क्षीयते। य एवं वेद। अहीना हाऽऽश्वथ्यः। सावित्रं विदाञ्चकार ॥ ३२ ॥

स ह॑ ह॒सो हिर॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॒याय॑। आ॒दि॒त्यस्य॑
सायु॑ज्यम्। ह॒सो ह॒ वै हिर॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑। दे॒वभा॒गो ह॑ श्रो॒त॒र्षः।
सा॒वि॒त्रं वि॒दाञ्च॑कार। त॒ ह॒ वाग॑दृश्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच ॥ ३३ ॥

सर्व॑ ब॒त गौ॒त॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॒वाच॑। कै॒षा
वाग॑सीति। अ॒य॒म॒ह॒स॑ सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मु॒त्त॒मो लो॒कः। गु॒ह्यं म॒हो
बि॒भ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑ति ह॒ गौ॒त॒मः। य॒ज्ञो॒प॒वी॒तं कृ॒त्वाऽधो॑ नि॒प॒पात॑।
न॒मो न॒म॒ इति॑ ॥ ३४ ॥

स हो॒वाच॑। मा भै॒षी॒र्गौ॒त॒म। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑। तस्मा॒द्ये के च॑
सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं
प॒दः॒ श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तं वेद॑। श्रि॒या है॒वाभि॑षि॒च्यते॑। घृ॒णिरि॒ति द्वे
अ॒क्षरे॑। सू॒र्य इति॑ त्री॒णि। आ॒दि॒त्य इति॑ त्री॒णि ॥ ३५ ॥

ए॒तद्वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दः॒ श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तम्। य ए॒वं वेद॑। श्रि॒या
है॒वाभि॑षि॒च्यते॑। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑ पर॒मे व्यो॑म॒न।
यस्मि॑न्दे॒वा अ॒धि वि॒श्वे॑ नि॒षेदुः। यस्तं न वेद॑ कि॒मृ॒चा क॑रिष्यति।
य इ॒त्तद्वि॒दुस्त॑ इ॒मे समा॑स॒त इति॑। न ह॒ वा ए॒तस्य॑र्चा न यजु॑षा न

साम्नाऽथौऽस्ति। यः सावित्रं वेद ॥ ३६ ॥

तदेतत्परि यदेवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं स्वर्गे लोक एति।
विजहद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः। स्वर्गे
लोक एति। विजहन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेद। शूषो ह
वै वाष्णीयः। आदित्येन समाजगाम। तं हौवाच। एहि सावित्रं
विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति। एष
वाव स सावित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं
तदुवाच ॥ ३७ ॥

[९]

इयं वाव सरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः
पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते
मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाश्च वेद। कुर्वन्ति
हास्यैता अग्नौ मधु। नास्यैष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो न वेद ॥ ३८ ॥

न हास्यैता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्यैष्टापूर्तम्। यो ह
वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति।
संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावनुवाकौ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणां

नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एतावनुवाकावपर-
पक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं
वेद ॥ ३९ ॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति।
एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
य एवं वेद। यो ह वा अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि
वेद। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवियिष्यन्त्सह-
स्वान्तस्हीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च
मासानां च नामधेयानि ॥ ४० ॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै
यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद। न यज्ञक्रतुषु
नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः
प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च
संवत्सरस्य च नामधेयानि ॥ ४१ ॥ न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर
आर्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेद।

न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै
 मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद।
 अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो
 भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव संलोकतां सायुज्यमश्नुते।
 अप पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेद ॥ ४२ ॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति।
 कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो हैव धूमतान्तः।
 स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेद। स
 एवास्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति ॥ ४३ ॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ चैवैनं तत्सावित्रः।
 स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्भिः क्रियते।
 इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपागुरिति। तानिहानेवं
 विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतं हैव स शैवधिमनु
 परैति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेद ॥ ४४ ॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति। अधीतं

हैव स शैवधिमनु पुरैति। भरद्वाजो ह त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास।
 त५ ह जीर्णि५ स्थविर५ शयानम्। इन्द्र उपव्रज्यौवाच। भरद्वाज।
 यत्ते चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनैन
 चरेयमिति होवाच ॥ ४५ ॥

त५ ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दृश्यां चकार। तेषा५
 हैकैकस्मान्मुष्टिनाददे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य। वेदा वा
 एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्ववोचथाः। अथ
 त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै सर्वविद्येति ॥ ४६ ॥

तस्मै हैतमग्नि५ सावित्रमुवाच। त५ स विदित्वा। अमृतो भूत्वा।
 स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो हैव भूत्वा।
 स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। एषो एव
 त्रयी विद्या ॥ ४७ ॥

यावन्त५ ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं जयति।
 य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्य५
 सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि नामधेयानि।
 वायोरेव सायुज्य५ सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। इन्द्रस्य वा

ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑ ॥ ४८ ॥

इन्द्र॑स्यै॒व सायु॑ज्यं स॒लोक॑ता॒माप्नोति॑ । य ए॒वं वेद॑ । बृह॑स्पते॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑ । बृह॑स्पते॒रे॒व सायु॑ज्यं स॒लोक॑ता॒माप्नोति॑ । य ए॒वं वेद॑ । प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑ । प्र॒जाप॑ते॒रे॒व सायु॑ज्यं स॒लोक॑ता॒माप्नोति॑ । य ए॒वं वेद॑ । ब्रह्म॑णो वा ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑ । ब्रह्म॑ण ए॒व सायु॑ज्यं स॒लोक॑ता॒माप्नोति॑ । य ए॒वं वेद॑ । स वा ए॒षोऽग्नि॑र॒पक्ष॑पुच्छो वा॒युरे॒व । तस्या॒ग्नि॑र्मुख॒म् । अ॒सावा॑दि॒त्यः शि॒रः । स यदे॒ते दे॒वते॒ अन्त॑रेण । त॒त्सर्वं॑ सी॒व्यति॑ । तस्मा॑त्सावि॒त्रः ॥ ४९ ॥

[११]

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥ १ ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

लो॒कोऽसि॑ स्व॒र्गोऽसि॑ । अ॒न॒न्तोऽस्य॑ पा॒रोऽसि॑ । अक्षि॑तोऽस्य॒क्षय्यो॑-
ऽसि॑ । तप॑सः प्र॒तिष्ठा॑ । त्वयी॒दम॑न्तः । विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं
विश्वं॑ सु॒भूत॑म् । विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य ज॒नयि॑ता । तं

त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १ ॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितृ।
तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ २ ॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितृ।
तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ३ ॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता।
तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ४ ॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः।

विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य
जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ५ ॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री।
तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ६ ॥

अग्निरसि पृथिव्यां श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ७ ॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ।
तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ८ ॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं

विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता।
तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ९ ॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री।
तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १० ॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ११ ॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १२ ॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा युष्मासु।

इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे कामदुघान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १३ ॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १४ ॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १५ ॥

मासाः स्थर्तृषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १६ ॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयौः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो
विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद ॥ १७ ॥

अहोरात्रे स्थौऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे।
युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्त्र्यौ विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदधे कामदुघे अक्षिते।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद ॥ १८ ॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नदुघौ युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्त्र्यौ विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघा अक्षिताः।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद ॥ १९ ॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्।

प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ २० ॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां धामामृतम्।
अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं
त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ २१ ॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे। त्वं
वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधतः पांसि नु त्मना। देवा देवेषु
श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्।
तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु
श्रयध्वम् ॥ २२ ॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु
श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्।
एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्।
त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु श्रयध्वम्।

पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम् ॥ २३ ॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम् । सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम् ।
अष्टादशा एकान्नविंशेषु श्रयध्वम् । एकान्नविंशा विंशेषु
श्रयध्वम् । विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम् । एकविंशा
द्वाविंशेषु श्रयध्वम् । द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम् ।
त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम् । चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु
श्रयध्वम् । पञ्चविंशाः षड्विंशेषु श्रयध्वम् ॥ २४ ॥

षड्विंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम् । सप्तविंशा अष्टाविंशेषु
श्रयध्वम् । अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम् । एकान्नत्रिंशास्त्रिंशः
श्रयध्वम् । त्रिंशा एकत्रिंशेषु श्रयध्वम् । एकत्रिंशा
द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम् । द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिंशेषु श्रयध्वम् ।
देवास्त्रिरेकादशास्त्रिस्त्रयस्त्रिंशाः । उत्तरे भवत । उत्तरवर्त्मान्
उत्तरसत्त्वानः । यत्काम इदं जुहोमि । तन्मे समृध्यताम् । वयं
स्याम पतयो रयीणाम् । भूर्भुवः स्वः स्वाहा ॥ २५ ॥

[२]

अग्नाविष्णुसजोषसा । इमा वर्धन्तु वां गिरः । द्युन्नैर्वाजैर्भिरागतम् ।

राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो
भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते
सर्वे सङ्गत्य। इदं मे प्रावता वचः। वयं स्याम पतयो रयीणाम्।
भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २६ ॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते। सोम
वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते। मित्र
सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥ २७ ॥

मरुतौ गणानां पतयः। रुद्र पशूनां पते। इन्द्राँजसां पते। बृहस्पते
ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रौचेऽहं स्वयम्। रुचा रुरुचे रोचमानः।
अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ प्रजनौ प्रजायेय। वयं
स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २८ ॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तरूषयः सप्त धाम प्रियाणि।
सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा घृतेन। प्राची दिक्।

अग्निर्देवता॥ अग्निं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा दिक्। इन्द्रो देवता॥ २९ ॥

इन्द्रं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता॥ सोमं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता॥ मित्रावरुणौ स दिशां देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥ ३० ॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता॥ बृहस्पतिं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्। अदितिर्देवता॥ अदितिं स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे कामान्त्समर्धयतु॥ ३१ ॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान। असावेहि। उषसमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय। अहमसोऽपौऽशीय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ ३२ ॥

यत्तेऽचितं यदु चितं ते अग्ने। यत्त ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्।
 आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु।
 चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाञ्श्चासि भूयाञ्श्चास्यग्ने। लोकं
 पृणच्छिद्रं पृण। अथो सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिः।
 अस्मिन् योनावसीषदन् ॥ ३३ ॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। ता अस्य सूददोहसः। सोमञ्
 श्रीणन्ति पृश्नयः। जन्म देवानां विशः। त्रिष्वा रोचने दिवः।
 तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। अग्ने देवा इहाऽऽवह।
 जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः। अगन्म महा मनसा
 यविष्ठम् ॥ ३४ ॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानूरोदसी अन्तरुर्वी। स्वाहुतं
 विश्वतः प्रत्यञ्चम्। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्। अग्निं होतारं
 परिभूतमं मतिम्। त्वामर्भस्य हविषः समानमित्। त्वां महो वृणते
 नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्त्वा निधीमहि। मनुष्वत्समिधीमहि। अग्ने
 मनुष्वदङ्गिरः ॥ ३५ ॥

दे॒वान्दे॒वाय॒ते य॒ज। अ॒ग्निर्ह॒ वा॒जिनं॑ वि॒शे। द॒दाति॑ वि॒श्वच॑रू॒षणिः॑।
 अ॒ग्नी रा॒ये स्वा॒भुवम्॑। स प्री॒तो या॑ति॒ वार्य॑म्। इष॑ः स्तो॒तृभ्य॒
 आ॒भर॑। पृ॒ष्टो दि॒वि पृ॒ष्टो अ॒ग्निः पृ॒थिव्या॑म्। पृ॒ष्टो वि॒श्वा
 ओष॑धी॒रावि॑वेश। वै॒श्वान॒रः सह॑सा पृ॒ष्टो अ॒ग्निः। स नो॒ दिवा॒ स
 रि॒षः पा॑तु न॒क्तम्॑॥ ३६॥

[६]

अ॒यं वा॒व यः प॑वते। सोऽ॒ग्निर्ना॑चि॒केतः॑। स य॒त्प्रा॒ङ् प॑वते।
 तद॑स्य॒ शिरः॑। अथ॒ यद्दक्षि॑णा। स दक्षि॑णः प॒क्षः। अथ॒ यत्प्र॒त्यक्।
 तत्पु॑च्छम्। यदु॒दङ्ङ॑। स उत्त॑रः प॒क्षः॥ ३७॥

अथ॒ यत्सं॑वा॒ति। तद॑स्य॒ सम॑ञ्चनं च प्र॒सार॑णं च। अथो॑
 स॒म्पदे॒वास्य॒ सा। स॒ ह वा अ॑स्मै स का॒र्मः प॑द्यते। यत्का॒मो
 य॑जते। योऽ॒ग्निं ना॑चि॒केतं॑ चि॒नुते॑। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। यो ह॒
 वा अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्याऽऽय॒तनं॑ प्र॒तिष्ठां॑ वेद॑। आ॒य॒त॒न॒वान्भ॑वति।
 गच्छ॑ति प्र॒तिष्ठा॑म्॥ ३८॥

हि॒र॒ण्यं वा अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्याऽऽय॒तनं॑ प्र॒तिष्ठा॑। य ए॒वं वेद॑।
 आ॒य॒त॒न॒वान्भ॑वति। गच्छ॑ति प्र॒तिष्ठा॑म्। यो ह॒ वा अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्य

शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तप्तो भाय्यात् ॥ ३९ ॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकैऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम् ॥ ४० ॥ अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपैक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपैक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद ॥ ४१ ॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नाचिकेता नाम पुत्र आस। तः ह कुमारः सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच। तत कस्मै मां दास्यसीति। द्वितीयं

तृतीयम्। त॥ ह॥ परीत उवाच। मृत्यवे॑ त्वा ददामीति॑। त॥ ह॥
स्मोत्थितं॑ वाग॒भिर्वदति॑ ॥ ४२ ॥

गौतम॑ कुमारमिति॑। स होवाच। परे॑हि मृत्योर्गृ॒हान्। मृत्यवे॑ वै
त्वाऽदामि॑ति। तं वै प्र॒वसन्तं॑ ग॒न्तासीति॑ होवाच। तस्य॑ स्म तिस्रो
रात्रीर॒नाश्वान्गृ॒हे वसतात्। स यदि॑ त्वा पृ॒च्छेत्। कुमार॑ कति
रात्रीर॒वात्सीरिति॑। तिस्र॑ इति॑ प्रतिब्रूतात्। किं प्रथ॒मा॥ रात्रि॑माश्ना
इति॑ ॥ ४३ ॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॒मिति॑। प॒शूँस्त॒ इति॑। किं तृ॒तीया॒मिति॑।
सा॒धुकृ॒त्यां त॒ इति॑। तं वै प्र॒वसन्तं॑ जगाम। तस्य॑ ह तिस्रो
रात्रीर॒नाश्वान्गृ॒ह उवास। तमा॒गत्य॑ पप्रच्छ। कुमार॑ कति
रात्रीर॒वात्सीरिति॑। तिस्र॑ इति॑ प्रत्युवाच ॥ ४४ ॥

किं प्रथ॒मा॥ रात्रि॑माश्ना इति॑। प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॒मिति॑।
प॒शूँस्त॒ इति॑। किं तृ॒तीया॒मिति॑। सा॒धुकृ॒त्यां त॒ इति॑। नम॑स्ते अस्तु
भगव॑ इति॑ होवाच। वरं॑ वृणी॒ष्वेति॑। पि॒तरमे॒व जीव॑न्नयानीति॑।
द्वि॒तीयं॑ वृणी॒ष्वेति॑ ॥ ४५ ॥

इ॒ष्टापूर्तयो॑र्मेऽक्षि॑तिं ब्रूहीति॑ होवाच। तस्मै॑ ह॒तम॒ग्निं ना॑चिकेतमुवाच।

ततो वै तस्यैष्टापूर्ते ना क्षीयेते। नास्यैष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति।
पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं
नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप पुनर्मृत्युमजयत् ॥ ४६ ॥

अप पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदास्यत्।
तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्। तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै
नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं प्रास्यत् ॥ ४७ ॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्यैऽग्नौ वैश्वानरे
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्धिरण्यं कनिष्ठं धनानाम्।
भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै
तां दक्षिणामनैष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय दक्षिणायानयत्। तां
प्रत्यगृह्णात् ॥ ४८ ॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत दक्षिणां प्रतिगृह्य।
दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसो
वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्या दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयैव

वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां प्रतिगृह्येति। तैऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं वृत्तीनाति ॥ ४९ ॥

[८]

तश्च हैतमेके पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसम्मिता एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः ॥ ५० ॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव सत्त्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं वायुर्ऋद्धिकामः ॥ ५१ ॥

यथान्युत्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमाध्नोत्। यामिदं वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृध्नोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं

नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो वाष्णीः
पशुकामः। पाङ्क्तमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात् ॥ ५२ ॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै
स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशून्प्राप्नोति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो
यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्ये ॥ ५३ ॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां
मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत।
यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः ॥ ५४ ॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोति।
एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा
एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत् ॥ ५५ ॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।
अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरिवोपदधे। ततो वै सोऽभि
स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं

चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत् ॥ ५६ ॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्यादुत्सर्पेत्।
येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा यशसा
ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ
यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति।
दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राची जुषाणा
वेत्वाज्यस्य स्वाहेति सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात् ॥ ५७ ॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधाय।
चितिकृप्तिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। चतस्र एता
आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू
इति वसोर्धारायाः। अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः
सप्त जिह्वा इति विश्वप्रीः ॥ ५८ ॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति। अथो
या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति।
यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं तयाऽभिजयति। अथो या

अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीया मुपदधाति। अमुं तया लोकमभिजयति॥ ५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥ कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥ ६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते॥ ६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्।

अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सौऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो
ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥ ६२॥

[१०]

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
समाप्तः ॥ २ ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्ने। आशानां त्वा विश्वा
आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य
कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः।
आपो भद्रा आदित्यश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो देह्यः। पूर्वं देवा
अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहः स्विष्टम्॥ १॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरौऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरौऽभूत्। तमन्विच्छेति।

तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्।
एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव
हि देवाः ॥ २ ॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु वा
आशाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा भविष्यति। अनु
स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं
निरवपत्। आशायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्याऽऽशाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा
अस्यऽऽशा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय
स्वाहाऽऽशायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ३ ॥

तं कामौऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु वै
कामौऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः कामौ भविष्यति। अनु
स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं

निरवपत्। कामाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः
 कामोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो
 भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा कामाय
 स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय
 स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ४ ॥

तं ब्रह्म ब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु वै ब्रह्मास्मि।
 मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो भविष्यति। अनु स्वर्गं
 लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं
 निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान्
 ह वा अस्य यज्ञो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय
 स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ५ ॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहमु वै यज्ञोऽस्मि।

मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो भवष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। यज्ञाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा यज्ञाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नयै स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ६ ॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयम् वा आपः स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः श्रयिष्यन्ते। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अद्ध्यश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्त्सर्वे कामा अश्रयन्त। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नयै स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ७ ॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि भूतानि
 बलिः हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां नु यजस्व।
 अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिः हरिष्यन्ति। अनु स्वर्गं लोकं
 वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्।
 अग्नये बलिमते चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि
 भूतानि बलिमहरन्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा
 अस्मै भूतानि बलिः हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय
 स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ८ ॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविवित्ससि।
 अहमु वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते
 सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अनुवित्त्यै
 चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति। अनु

स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।
 सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्त्यै स्वाहा। अनुमत्यै
 स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति ॥ ९ ॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येनयोऽनुवित्तयो
 नाम। आशा प्रथमा रक्षति। कामो द्वितीयाम्। ब्रह्म तृतीयाम्।
 यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्। अग्निर्बलिमान्त्षष्ठीम्। अनुवित्तिः
 सप्तमीम्। अनु ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे
 लोके भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद।
 तास्वन्विष्टि। पष्ठौहीवरा दद्यात्कसं च। स्त्रियै चाऽऽभारं
 समृद्धौ ॥ १० ॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसरूषयः स्वरन्वविन्दन्। तपसा
 सपत्नान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति। प्रथमजं
 देवं हविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो यत्। स एव पुत्रः
 स पिता स माता। तपो ह यक्षं प्रथमं सम्बभूव। श्रद्धया देवो

देवत्वमश्नुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य देवी ॥ ११ ॥

सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा देवी प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। तां श्रद्धां हविषा यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना देवी भुवनस्याधिपती। आगात्सत्यं हविरिदं जुषाणम्। यस्माद्द्वा जज्ञिरे भुवनं च विश्वे। तस्मै विधेम हविषा घृतेन ॥ १२ ॥

यथा देवैः सधमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्। यस्माद्द्वा जज्ञिरे भुवनं च सर्वे। तत्सत्यमर्चदुप यज्ञं न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्। आकूतीनामधिपतिं चेतसां च ॥ १३ ॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः। उपहवैऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्। येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः। अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्। ज्योतिष्मद्भ्राजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानम्।

चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनु
नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाह॑ स्विष्टम्॥ १४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-
रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो
ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि
देवाः॥ १५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै तपोऽस्मि।
मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं
वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। तपसे चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं
लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं
विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र
जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये

स्वाहा॥ स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥ १६ ॥

तः॑ श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजा॑पते श्रद्धया॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑ वै
श्रद्धाऽस्मि॑। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्या श्रद्धा॑ भविष्यति। अनु॑
स्वर्गं॑ लो॒कं वेत्स्य॑सीति॥ स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्।
श्रद्धायै॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्या श्रद्धाऽभ॑वत्।
अनु॑ स्वर्गं॑ लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॑स्य श्रद्धा॑ भवति।
अनु॑ स्वर्गं॑ लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑ श्रद्धायै॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै
स्वाहा॑ प्रजा॑पतये॒ स्वाहा॑। स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑
स्वाहेति॥ १७ ॥

तः॑ स॒त्यम॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते स॒त्येन॑ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑ वै
स॒त्यम॑स्मि॑। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्यः स॒त्यं भ॑विष्यति।
अनु॑ स्वर्गं॑ लो॒कं वेत्स्य॑सीति॥ स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्।
स॒त्याय॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्यः
स॒त्यम॑भवत्। अनु॑ स्वर्गं॑ लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यः ह॒ वा अ॑स्य स॒त्यं
भव॑ति। अनु॑ स्वर्गं॑ लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य

उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ स॒त्याय॒ स्वाहा॑।
अनु॑म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑
स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑ ॥ १८ ॥

तं मनो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ मन॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै
मनो॑ऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्।
मन॑से च॒रुम्। अनु॑म॒त्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यं मनो॑ऽभवत्।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यं ह॒ वा अ॑स्य॒ मनो॑ भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यजते। य उ चैनदेवं
वेद। सोऽत्र जुहोति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ मन॑से॒ स्वाहा॑। अनु॑म॒त्यै
स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒
स्वाहा॑ति॑ ॥ १९ ॥

तं चरण॑मब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ चरणे॒न वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै
चरण॑मस्मि। मां नु यजस्व। अथ॑ ते स॒त्यं चरणं॑ भविष्यति। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्।
चरणाय॑ च॒रुम्। अनु॑म॒त्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यं

चरणमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य
चरणं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते।
य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा चरणाय स्वाहा।
अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये
स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ २० ॥

ता वा एताः पञ्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपाघा अनुवित्तयो
नाम। तपः प्रथमा रक्षति। श्रद्धा द्वितीया। सत्यं तृतीया।
मनश्चतुर्थी। चरणं पञ्चमी। अनु ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति।
कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ
चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि। पष्ठौहीवरा दद्यात्कसं च। स्त्रियै
चाऽऽभारं समृद्ध्यै ॥ २१ ॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः।
नैनं शप्तम्। नाभिचरितमागच्छति। य एवं वेद। यो ह वै
चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै
दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिर्होता दशहोतृणाम्। पृथिवी होता

चतुरहोतृणाम् ॥ २२ ॥

अग्निर्होता पञ्चहोतृणाम्। वाग्धोता षड्होतृणाम्। महाहविर्होता
सप्तहोतृणाम्। एतद्वै चतुरहोतृणां चतुरहोतृत्वम्। अथो
पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः कल्पन्ते। य एवं वेद। एषा वै
सर्वविद्या। एतद्भेषजम्। एषा पङ्क्तिः स्वर्गस्य लोकस्याञ्जसाऽयनिः
स्रुतिः ॥ २३ ॥

एतान् योऽध्यैत्यच्छदिर्दर्शो यावत्तरसम्। स्वरिति। अनपब्रवः
सर्वमायुरेति। विन्दतै प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी
भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्।
एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदाश्चकार ॥ २४ ॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरिति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा ॥ २५ ॥

पुरस्ताद्दशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी पत्यौ
च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुरहोतारम्। पश्चादुदञ्चं पञ्चहोतारम्।

उत्तरतः प्राञ्चं षड्वीतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं सप्तहोतारम्।
हृदयं यजूंषि पत्न्यश्च । यथावकाशं ग्रहान्। यथावकाशं
प्रतिग्रहल्लोकम्पृणाश्च। सर्वा हास्येता देवताः प्रीता अभीष्टा
भवन्ति ॥ २६ ॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रैणैव
पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान्
वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव लोकं
पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन ॥ २७ ॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन। अथो
सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरैणैव वरं स्पृणोति। आत्मा हि वरः।
एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः स्वर्गो लोकः।
प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति ॥ २८ ॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति। शतं
ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति।
सहस्रं ददाति। सहस्रसंमितः स्वर्गो लोकः। स्वर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि

वयांसि ॥ २९ ॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुच्चै। यदि न विन्देत्। मन्थानेतावतो
दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै कामायाग्निश्चीयते।
पष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयांसि।
सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुच्चै ॥ ३० ॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति।
तेनऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि देवाः। स
सत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु।
यो ह वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयितव्यान् वेद ॥ ३१ ॥

तृप्यति प्रजया पशुभिः। उपैनः सोमपीथो नमति। एते वै
चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो
यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टः स्यात्। अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो
यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृञ्जते ॥ ३२ ॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपरुषा सम्मितम्।
तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता
उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा

सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा एष व्यृध्यते।
 योऽग्निं चिनुते ॥ ३३ ॥ यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
 सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते। य उ
 चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो नाचिकेते ॥ ३४ ॥

[५]

यच्चामृतं यच्च मर्त्यम्। यच्च प्राणिति यच्च न। सर्वास्ता इष्टकाः
 कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनरषिणा तेन ब्रह्मणा। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। सर्वाः स्त्रियः सर्वान्पुंसः। सर्वं न
 स्त्रीपुमं च यत्। सर्वास्ताः। यावन्तः पांसवो भूमैः ॥ ३५ ॥

सङ्ख्याता देवमायया। सर्वास्ताः। यावन्त ऊषाः पशूनाम्।
 पृथिव्यां पुष्टिर्हिताः। सर्वास्ताः। यावतीः सिकताः सर्वाः।
 अप्स्वन्तश्च याः श्रिताः। सर्वास्ताः। यावतीः शर्करा धृत्यै।
 अस्यां पृथिव्यामधि ॥ ३६ ॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु
 प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वीरुधः सर्वाः। विष्टिताः

पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्टिताः
पृथिवीमनु। सर्वास्ताः ॥ ३७ ॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।
यावदाञ्जनमुच्यते ॥ ३८ ॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः ॥ यावत्कृष्णायसं सर्वम्।
देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसं सर्वम्। देवत्रा
यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वं सीसं सर्वं त्रपु। देवत्रा यच्च
मानुषम् ॥ ३९ ॥

सर्वास्ताः। सर्वं हिरण्यं रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ताः। सर्वं सुवर्णं हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ४० ॥

[६]

सर्वा दिशौ दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता इष्टकाः

कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा।
 तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। अन्तरिक्षं च केवलम्।
 यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च याः
 प्रजाः ॥ ४१ ॥

गन्धर्वाप्सरसश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
 अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
 स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः सर्वान्ध्वसान्।
 हिमो यच्च शीयते ॥ ४२ ॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते।
 सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्स्तनयिबून्। ह्यदुनीर्यच्च शीयते।
 सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सरितः। सर्वमप्सुचरं च यत्।
 सर्वास्ताः ॥ ४३ ॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत
 प्रासचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च
 वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्। यच्चाऽऽकाशे
 प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि सर्वाणि ॥ ४४ ॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निं सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं
वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सत्यं श्रद्धां तपो दमम्। नाम रूपं च
भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा
तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ४५ ॥

[७]

सर्वान्दिवं सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। यावतीस्तारकाः सर्वाः। वितता रोचने
दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूंषि सामानि ॥ ४६ ॥

अथर्वाङ्गिरसश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च। सर्पदेवजनाश्च
ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः। अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्।
सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्चाब्रह्म। अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम् ॥ ४७ ॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासांश्च केवलान्।
सर्वास्ताः। सर्वानृतून्त्सर्वान्मासान्। संवत्सरं च केवलम्।
सर्वास्ताः। सर्वं भूतं सर्वं भव्यम्। यच्चातोऽधिभविष्यति।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन

ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ४८ ॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।
अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीचीं महती दिगुच्यते।
ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अहः।
सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्यः। ऋग्भ्यो
जाताः सर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्वा गतिर्याजुषी हैव शश्वत् ॥ ४९ ॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा हैव सृष्टम्।
ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्।
सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः। पूर्वे पूर्वैभ्यो वच एतदूचुः।
आदरश्मग्निं चिन्वानाः। पूर्वे विश्वसृजोऽमृताः। शतं
वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सत्त्वमासत ॥ ५० ॥

तप आसीद्बृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं ह
होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसत। अमृतमेभ्य उदगायत्।
सहस्रं परिवत्सरान्। भूतं हं प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति
चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं सिषासताम् ॥ ५१ ॥

अ॒पा॒नो वि॒द्वाना॒वृतः। प्र॒ति॒प्रा॒तिष्ठ॒ध्वरे। आ॒र्त॒वा उ॒पगा॒तारः।
 स॒द॒स्या ऋ॒तवो॑ऽभ॒वन्। अ॒र्ध॒मा॒साश्च॑ मा॒साश्च। च॒म॒सा॒ध्वर्य॑वोऽभ॒वन्।
 अ॒शः स॒द्वह्म॑ण॒स्तेजः। अ॒च्छा॒वाको॑ऽभ॒वद्य॑शः। ऋ॒तमे॑षां
 प्र॒शा॒स्ताऽऽसी॑त्। यद्वि॒श्वसृ॒ज आ॑स॒त् ॥ ५२ ॥

ऊ॒र्ग्रा॒जा॒नमु॑द॒वह॑त्। ध्रु॒वगो॑पः स॒होऽभ॑वत्। ओ॒जोऽभ्य॑ष्टौ॒द्राव्णः॑।
 यद्वि॒श्वसृ॒ज आ॑स॒त्। अ॒प॒चि॒तिः पो॒त्रीया॑म॒यज॑त्। ने॒ष्ट्रीया॑म॒-
 यज॑त्त्वि॒षिः। आ॒ग्नी॒द्वा॒द्विदु॑षी॒ सत्य॑म्। श्र॒द्धा है॒वाय॑जत्स्व॒यम्।
 इ॒रा प॒त्नी वि॒श्वसृ॒जाम्। आ॒कू॒तिर॑पि॒नङ्ग॑विः ॥ ५३ ॥

इ॒ध्मः ह॒ क्षुचै॑भ्य उ॒ग्रे। तृ॒ष्णा चाऽऽव॑हता॒मुभे॑। वा॒गे॒षाः
 सु॒ब्रह्म॑ण्याऽऽसी॑त्। छ॒न्दो॒यो॒गान् वि॑जा॒नती॑। क॒ल्प॒तन्त्रा॑णि
 तन्वा॒नाऽहः॑। स॒स्थाश्च॑ स॒र्वशः॑। अ॒हो॒रा॒त्रे प॑शुपा॒ल्यौ।
 मु॒हूर्ताः प्रे॒ष्या अभ॑वन्। मृ॒त्युस्त॑द॒भव॑द्वा॒ता। श॒मि॒तो॒ग्रो वि॑शां
 प॒तिः ॥ ५४ ॥

वि॒श्वसृ॒जः प्र॒थ॒माः स॒त्रमा॑स॒त्। स॒हस्र॑स॒मं प्र॑सु॒तेन॑ यन्तः।
 ततो॑ ह॒ जज्ञे॑ भु॒वन॑स्य गो॒पाः। हि॒र॒ण्म॒यः श॒कुनि॑र्ब्रह्म॒ नाम्।
 येन॑ सूर्य॒स्तप॑ति॒ तेज॑से॒द्धः। पि॒ता पु॒त्रेण॑ पि॒तृमा॑न् यो॒नियो॑नौ।

नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानं सम्पराये। एष
 नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कनीयान् ॥ ५५ ॥
 तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते पापकेन।
 पञ्चपञ्चाशत्स्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशत्ः पञ्चदशाः।
 पञ्चपञ्चाशत्ः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशत् एकविंशाः। विश्वसृजां
 सहस्रसंवत्सरम्। एतेन वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त।
 यद्विश्वमसृजन्त। तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते।
 ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतां यन्ति। एतासामेव देवतानां
 सायुज्यम्। सार्ष्टितां समानलोकतां यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये
 चैनत्प्राहुः। येभ्यश्चैनत्प्राहुः ॥ ५६ ॥

[९]

॥ ॐ ॥

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः
 समाप्तः ॥ ३ ॥ ॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम् ॥
 हरिः ॐ ॥

